

1542/1757
DÁNIELISZ ENDRE

A Szepességétől

Szalontáig

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Dánielisz Endre

A SZEPESSÉGTŐL SZALONTÁIG

Egy kisiparos család három nemzedéke

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szerkesztette: FÁBIÁN IMRE
A fedőlap FÁBIÁN ZSOMBOR munkája

A Lakitelki Alapítvány által 1993-ban
kitüntetett dolgozat

ISBN 973-95973-7-8

A családi és a régi képek, okiratok a szerző tékájából származnak, az újabbak L. Nagy András és Tőkés László, budapesti fotóművész felvételei

Megjelent a Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány (Bp.), a Lakitelki Alapítvány (Bp.) és a Samix KFT (Nagyszalonta) anyagi támogatásával

[Erdélyi Magyar Adatbank]

*Hálával ajánlom e könyvet feleségemnek,
munkám és gondjaim megosztójának.*

Szemem sugara még alig ért fel az elárusító sátor asztallapjáig, kisiparos édesapám már munkába állított a szalontai piacokon. Elkeltem mellette, mint portékára ügyelő segítség, máskor mint vízért vagy a lacikonyhába ételért szalasztott inaspótlék. Nemsokára a környékbeli nagyvásárokra is magával vitt. Csillagos éjszakán, hűvös hajnalon órákon át rázott a kocsi, míg a távoli nagyközségbe érkeztünk. Ezek a „kirándulások“ választ adó alkalmi lettek a világ dolgaiból keveset értő gyerkőc ébredező kíváncsiságának. A tikkasztó nyár s a fullasztó por, máskor a bokáig érő sár s a csapkodó havaseső kellemetlen velejárója volt ugyan a vásárolásnak, de igen megfelelt azoknak a nevelési elveknek, hogy a gyermek becsülje meg a szegénységből telő keveset és még zsenge fővel részese legyen a család gondjainak. S az én drága szüleim fölöttébb jó pedagógusok voltak.

A fésűs mesterség titkaiba is meglehetősen korán, már 5–6 évesként betekintheztem. Segítség nélkül dolgozó édesapám erősen rámparancsolt: mihelyt az óvó néni elenged, egyenesen a műhelybe menjek; reám vár a délután slájjolt, sáros fésűk „kimosása“. Ettől fogva számítom inaskodásom kezdetét, kapcsolataim bensőségessé válását elődeim hagyományos foglalkozásával. Amint szélesedett tenyerem, s erősödött fogása, már a szerszámokkal is elbántam. Bár alig nőttem ki az elemi iskola padjaiból, munkásnak, kenyérkeresőnek éreztem magam, s amikor volt osztálytársaim még csak paroláztak választott pályájukkal, én már akár „segéd úr“ is lehettem volna.

A műhely apró feladatait tőlem az öcsém örökölte, s nagyon boldog voltam, amikor édesanyám is a gép mellé állott, s kis családunk minden tagja egymás kezére dolgozott. A harmincas évek folyamán ebben az örömben gyarkorta volt részem.

Ekkortájt szüleimnek s magamnak az volt jövőmet illető elgondolása, hogy folytassam a Danieliszek ősi mesterségét, amely – kimutathatóan, századok óta – firól fira szállt. Elsőszülött lévén, reám tekint a fésűsség, a műhely s reám várnak a szerszámok. Azonban szüleim a XX. század kezdő évtizedeinek technikai fejlődésére figyelve, tervüket azzal toldották meg, hogy előbb végezzem el a gimnázium alsó négy osztályát, s ennek nyomán valóra válhat legszebb álmuk: az ún. „jobb iparosok“ sorába kerülök. Hogy mégsem így történt, annak több oka volt. Közülük kettő döntő erősségű: a pusztá létünkért napról napra folytatott küzdelem a harmincas évek végén arról győzte meg őket, hogy a kisipari termelési mód fölött eljárt az idő; a fésűsségből megélni nem lehet. Válasszak egy jobb pályát. Másrészt magam is megkedveltem a tanulást és kikönyörögtem folytatását. Szinte emberfeletti erőfeszítéssel, lemondással és anyagi áldozattal sikerült eljutnom az érettségiig.

Ennek ellenére a fésűsség még egyszer visszatért az életembe. Az un. szocialista időszámítás első esztendejében, 1945 nyarán s őszén két diploma – az érettségi s a tanítói – mellé még egy harmadikat is szereztem: a fésűsségédi munkakönyvet. De ez csak afféle bokréta volt a kalapom mellett, mert a történelmi s a társadalmi események által előrevetített jövőkép arra készítetett, hogy családunk kisiparos hagyományait hitszegően megszakítsam és a pedagógus pályán vállaljak népszolgálatot.

Ekkortájt, felsős gimnazistaként, olvastam Móricz, Szabó Dezső, Veres Péter és a népi írók műveit. Ők döbentettek rá arra, hogy az öröklött nyomorúság koloncái a föld népét, a szegényparasztokat igen mélyre húzzák. Amikor pedig Nagy István könyvei is eljutottak hozzám, teljesebb lett bennem az igazságlátás: az ipari dolgozóknak hasonló a sorsa. Ugyanakkor hiányérzet is berzenkedett bennem: a kismesterek keserveit, önkínzó munkáját, az adóvégrehajtók idegörlő okvetetlenkedéseit senki sem veszi tollára? Az államhatalom nem sanyargat-e bennünket éppúgy? A gyárak szaporodó sora nem szívja-e el tőlünk az életető levegőt? Mindezek ellenére az ötvenes évek fordulóján azt derítették ki rólunk, hogy a kizsák-

mányolók táborába tartozunk, akik ellen kiméletlen osztályharcot kell vívni. De hát kit rövidített meg a nyersanyagbeszerzéstől kezdve a teljes feldolgozáson át a kész termék értékesítéséig mindent egyedül végző kismester? Önmagát és családját. Nekik kellett kis műhelyükben éjt nappallá tenniük, hogy életüket fenntarthassák, s a növekedő adóterhekkkel megbirkózhassanak.

Az utóbbi húsz-huszonöt év során a szép számban megjelenő írói, művészi pályaképek mellett munkás és paraszti emlékezéseket gyakorta olvashattunk. Azonban a kisiparosok, kiskereskedők életének, robotolásának – úgy tűnik –, máig sem akadt krónikása. Ekkor kísértett meg a gondolat: magamnak kellene elbeszélmem, miként tengődtünk mi s a hozzánk hasonlók félszázaddal ennekelőtte, sőt korábban nagyapáink is. Talán ezek a közösségibe ötvöződő egyéni emlékek érdemesek a megőrzésre, hisz nemcsak egy család, hanem egy népréteg múltjának az összetevői, hiányt pótló darabkái.

Másrészt ez a századunk végére immár teljesen kihalt, ipartörténeti és néprajzi szempontból sem éppen érdektelen kismesterség méltó a megörökítésre, annál is inkább, mivel a szakirodalomban reá vonatkozó utalást csak elvétve találunk. Úgy vélem, a nem szakembereket is érdeklí, miként lesz a tehén vagy ökör kerekded, kúpos szarvából egyenes, változatos alakú és tetszetős fésű, mindennapi életünk és háztartásunk nélkülözhetetlen tartozéka.

Mindezek megválaszolására tesz kísérletet

A SZERZŐ

Önmagam keresése

Amióta a való világ, a tapintható tények oka is érdekelni kezdett, nyugtalanító kíváncsiság fogott el: ki vagyok én? Hol laktak az őseim és milyen úton-módon kerültek ide, Biharországba? Mivel az idősebbek, az előttem járók ajkáról soha fel nem hangzott valamely származástörténeti monda, sőt a padlás zuga sem rejtett okiratokat, dokumentumokat őrző ládát, magamnak kellett a családi titkokra fényt derítenem.

Kérdéseimre először akkor kaptam némi útbaigazítást, amikor édesanyám beíratott a helybeli „Regele Carol al II-lea” gimnázium első osztályába. Ez idő tájt divatozott felénk a névelemzés; igazgatóm, tanáraink egyhamar kiderítették rólam, hogy görög vagyok. Bár előnyömbre szolgált volna az efféle balkáni rokonság, következetesen magyarnak vallottam magam. Azonban nevem ilyen való értelmezése sem maradt éppenséggel következmény nélkül: érdeklődni kezdtem a görög kultúra iránt, s amikor – felsős koromban – egy szólásgyűjtemény jutott hozzám, megtanultam e furcsa betűket olvasni, Homérosz és Szókratész néhány jeles mondását kívülről is.

Az évek során tovább erősödött türelmetlenségem, hogy különös, vidékünkön szokatlan családnevem titkát kifürkészem. Ekkor dr. Juhász István teológiai professzor lepelt meg egy előttem sokáig rokonszenvesnek tűnő magyarázattal. Egyáltalán nem törvényszerű, hogy eleim a peloponnészoszi félszigetről vándoroltak légyen Erdélybe. A késői középkorban egyes humanista műveltségű személyek szívesen klasszicizáltak nevüket és látták el latinos vagy görög végződéssel. Janus Pannonius, Nicolaus Olahus, Comenius közismert esete mellett birtokos családok is klasszicizáltak; így lett a szász Schuster-ből Sutoris

és a magyar Molnárból Molitoris és – meglehet –, a Dániel-ből Danielis.

Professzorom exegézisét csak egynek ítéltm a lehetőségek közül és tovább kérdeztem, külföldi utazásaim is felhasználva. Végre, négy évtizednyi érdeklődés, kutatás után mostanra megnyugodtam az eredet dolgában. Sohase látott névrokonok és genealógiában jártas tudós fők bo-gozták ki származásom gubancos gombolyagát.

Az ősokról – röviden

A legnagyobb valószínűség szerint a *Danieliszek* – görögös nevük ellenére – szepességi szászok, ún. cipszerek (ném. Zipser) voltak.¹ E népcsoport őseit az Árpádházi királyok a XIII. században bányászokként és iparosokként telepítették át Sziléziából (ma Śląsk, Lengyelország) a Magas-Tátra alatti völgyekbe, fennsíkokra. Ők alapították a 13, majd a 16 kiváltságos szepességi (ma Spiš, Szlovákia) várost, a Jókai és a Mikszáth regényekben oly gyakran szereplő Iglót, Lublót, Lőcsét, Késmárkot és a többieket. Az évszázadok során a német alapítók magyar és szláv nemzetiségűeket is magukba olvasztottak. A középkorban élénk paraszti polgárosulás bontakozik ki e tájon, amely az újkorban megállt, sőt hanyatlott.² Ennek tulajdonítható, hogy a XVIII. sz. elején, derekán területéről egyre több iparos és értelmiségi család vándorolt el főként a török megszállás következtében elnéptelenedett Nagyalföldre.

Ez utóbbi megállapítás pontosan összecseng Békéscsaba újra benépesülésének nemrég feltárt adataival, amelyek azért érdekelnek különösképpen, mivel a család szalontai hajtása innen ágazott ki.

Az oszmán uralom utolsó évtizedeiben a felszabadító hadműveletek közelsége miatt a hármás Körös vidékét az addig otthonában maradt őslakosság is elhagyta. Így Csaba neve az 1716-os, regionális adóösszeírásban még nem szerepel. A korabeli regesztrumok bizonyossága szerint az új betelepülők első csoportja 1718-ban érkezett az északi megyékből. Ezeket az örökös jobbágyságba taszított szlová-

kokat annak a híre ösztökélte szökésre, lakóhelyük fölcserélésére, hogy a töröktől visszafoglalt területek pusztasággá lettek vagy gyéren lakottak, és munkaerejükre igen nagy szükség van. Az ideköltözőket mind az állam, mind pedig a földesúr több éven át mentesíti az adók s a szolgáltatások terhe alól. Abban is reménykedtek, hogy itt saját földeskhöz juthatnak, emberségesebb viszonyok közé kerülnek és evangélikus vallásukat szabadon gyakorolhatják. Az első foglalókat újabbak követték, akikhez – kisebb számban – más nyelvű, de azonos hitű mestereim és értelmiségiek is csatlakoztak. Feltehetően közöttük volt az én Danielisz ősem. (Nevünk írásának változatai: Danielis, Danyielisz, Danielisz; magam – az alapszó értelmét és nemzetiségi hovatartozásom hangsúlyozandó – az első betűt ékezettel látom el.) Letelepülésük pontos évére sehol sem bukkantam. Mivel az 1730-ig felfektetett adóösszeírásokban családunk nem szerepel, a XVIII. sz. második felére datálom apai ősem átköltözését valamelyik Tátra-alji hideg, szeles cipszer városból a napfényes alföldi vidékre, a hitsorsosok közé, Tót-Csabára. Eddigi német és magyar beszédüket egy harmadikkal, a szlovákkal gyarapították és párválasztó gyermekeik már a szöke másfajúakkal is összeboronálták magukat.³

Az egyházi anyagokban D. János és D. Mihály neve fordul elő a legkorábban, a XVIII. sz. hetvenes éveiben. Keresztlevél igazolja, hogy nemzetségünk szalontai ága Jánostól származik. Az ő fia Benjámín (sz. 1796), akinek Mihály II. (sz. 1821) nevű gyermekéről teljes bizonyossággal tudjuk, hogy fésűs volt. Azonban ha figyelembe vesszük a korabeli társadalmi és családi szokáshagyományokat, elődeik is szakmabelieknek tekinthetők. Mihály II. mindkét fiát, D. Endre I-et (sz. 1857) és D. Károlyt fésűssé nevelte, három lánya közül egyet iparoshoz, egyet vendéglőshöz, egyet pedig vasúti tiszthez adott. Az előbbi fia D. Endre II. (sz. 1893) fésűs, édesapám, végül D. Endre III. (sz. 1925) fésűssegéd, tanító, majd tanár, e sorok írója. Bár a mi familiánk és mesterségünk ősisége nem mérhető a vargyasi bútorfestő-asztalos Sütők 14 nemzedékéhez és négyszáz évéhez, de hat generáció száznolcvan esztendeje a Danieliszeknél is kétségtelenül kimutatható.⁴

A közmondás szerint két dudás nem fér meg egy csárdában. Hát még több! Így Mihály II. két fésűs fia, valamint testvére, András és annak fia számára erősen szűk lett Csaba és környéke. A jó szarufésű egy életen át megtart; el nem nyövik, nem kopik, tulajdonosa nem növi ki, mint gyermek a kalapot. A legjobb esetben elvész, vagy ha fölöttébb erőltetik a gubancos hajban, kitörik a foga. A fésűssátor előtt nincs olyan tülekedés, mint a mézskalácsosnál vagy a lacikonyhán.

Nagyapám, D. Endre I. minden bizonnyal nyitott szemmel járta a vásárokat, és egyszer arra figyelhetett fel, hogy a nem is oly messzi Szalontán igen kelendőek az ő fésűi. A helybeli mester, az idős Duchon Károly, (aki egyébként anyai nagybátyja) gyenge minőségű és kevésbé tetszetős portékát ad ki kezei közül. Nem nehéz az öreggel versenyre kelni. Oda hagyta hát békési szülőhelyét és átjött a szomszédos Biharba, a 45 km-re levő csonkatornyos városba. Magával hozta mesterségbeli tudását, ízlését és munkaszeretetét. Másfél év múlva – a nagybácsi halála után – egyedüli fésűs maradt és bár neki, magának is voltak szerszámjai, az özvegytől a teljes műhelyfelszerelést megvásárolta, nehogy máshoz kerülve konkurrensé támadjon. A környéket egymaga is el tudja látni tetűpuskával, – amint készítményüket tréfásan nevezték.

Paraszti mesterek, kisiparosok – Szalontán

No, de az sem érdektelen számunkra, hogy D. Endre I. milyen társadalmi-gazdasági közegbe került letelepedésekor és a város az ipari fejlődésnek milyen fokán állott. A századvégi helyzet világos megértése érdekében tanácsos néhány évtizedet visszalépnünk e helység történetében. A Bocskai István fejedelem által 1606-ban alapított hajdúváros a török uralom megszűnte után sem élvezhette a béke másfél századának előnyét. Nyugalmát a törzsökös hajdúivadékok és a beköltözött nemtelenek közötti villongás zavarta, gazdasági haladását pedig a fölébük helyezett földesúrnak, az Esterházy hercegnek kijáró taksák és más kötelezettségek nehezítették. Megélhetésüket a föld-

művelés és az állattenyésztés biztosította, s ezeknek megvoltak a természetes feltételei: nagykiterjedésű határa a gabonatermesztésnek, az ősi szerzeményű Orosi pusztá pedig messzehírvű állatállományuknak volt az alapja. Számtottevő ipari fejlődésről – még ha a kismesteri szintet számítom is – majd csak a XIX. sz. hatodik évtizedétől kezdve szólhatunk. Korábban a paraszti kisiparosok szakmájukat csupán másodlagosnak tekintik, a megművelt földet tartván jövedelmük megbízható fedezetének. A foglalkozások gazdag választékából csupán azok tűnnek fel, amelyek a mezőgazdasághoz kapcsolódnak (kovács, kerékgyártó, kádár, molnár, tímár), illetve a lakosság mindennapi szükségleteit látják el (csizmadia, szűcs, szűrszabó, borbély, fazekas, kőműves, ács, asztalos stb.). Jellemző volt rájuk, hogy több szakmában ügyeskedtek, és az idősek főleg javító munkát vállaltak.

E mezőváros lakóinak paraszti gazdálkodását – a munkaeszközök és munkamódszerek csököttségén túl – másfél százados mozdulatlanyságra ítélte a mindenütt jelen levő hajdúhagyomány és az egyházzal, a hadnagyai székekkel összefonódott magisztrátus. Mivel a kereskedelemhez nemigen értettek, sőt művelőit némileg le is nézték, az árucserét már a XVIII. sz. derekán macedónoknak, görögöknek engedték át. Így lett a város árendása a Zsigovits, a Csákli és a Roziáni (későbbi írásban: Rozvány), majd évtizedek multán a Czinczár család. Kocsmát, vendéglőt még ők sem nyithattak, minden bizonnyal a szőlőtulajdonos gazdák ellenállása miatt, akik féltették a házi bormérésből származó jövedelmüket. Majd csak 1850-ben, a Bach-korszakban egy beköltöző német kap kocsmatartási engedélyt.

Még egy jellemző eset. Arany jegyzősége idején egy asztalos folyamodik letelepedésért. A városi tanács azzal utasítja vissza, hogy nincs reá szükség; vannak elegendő. Pedig a tízezer lakosú mezővárosban két-három embernél több nem ügyeskedett ebben a szakmában. Csakhát a kérvényező pápista volt. E szűkkeblűsége túl az iparosodás elmaradását még két fontos tényező határozta meg: helyben szinte semmilyen nyersanyag nem található s az alföldi utak járhatatlansága miatt a környékeliek ősztől tavaszig csak hébe-hóba keresték fel a hetipiacokat. Ilyen

körülmények között idegen mesterek nem igyekeztek itt megtelepedni.⁵

Amikor a tőlünk nyugatabbra eső területeken a céhes szervezkedés a felbomlás jeleit mutatja, mert további és minden erővel való fenntartása már a termelés érdekeit s a technikai tökéletesedés lehetőségeit fékezi, Nagyszalontán ekkor indul meg a harc az első érdekvédelmi szervezet létrehozásáért. A kezdeményezők a legnagyobb számban levő mesterek, a csizmadiák. Ők fordulnak instanciával a Derecskén székelő „földesurasághoz“, valamint a mezőváros főbírójához. Amint az újat akarókkal ez történni szokott, ennek a tervnek is jócskán akadtak ellenzői. A városi tanács – a többek között – így indokolta ellenvetését: „Mindezen Mester Emberek, kik itten laknak, Nyárban paraszti munkával élnek, és Csak Télben folytatják valami Mesterségeket, akkor is ha Bört tudnának venni... Ezen Mezei városban, a Mester ember soha igazán nem is fojtattya a Mesterségét, mert ha a Tavasz bejön szüntelen a Mezőn dolgozik és igen szegény sorsúak is, ...hogy itten Czéh állíttasson fel, helyben nem hagyhattuk.“ De ezek a szegény csizmadiák, akikről még azt is megjegyezték, hogy „nem tudnak mester emberekhez illendő ruhában járni“, hosszú huzavona után, 1821-re mégiscsak kiharcolják céhüket. Tekintélyük és anyagi helyzetük fokozódó erősödését bizonyítja, hogy hamarosan saját elárúsító helyet kérnek a várostól. Közös pénzen telket vásárolnak s 1839-ben fel is építik a csizmadiaszínt. Ez jelentős előnyt biztosít számukra, mert nem kell rossz időben a szabad ég alatt állniuk s a vevők is szívesebben húzódnak fedél alá, védett helyre. Így talán még az is csizmát választ, akinek eredetileg ez nem állott szándékában.⁶

(Időrendben az első reánkmaradt okmány, amelyet Arany János jegyzőként írt alá, egy kérvény hátlapján olvasható. Ezt 1843-ban a csizmadiacéh biztosa intézte a református egyház tanácsához külön ülőhelyet igényelve ötven mesterlegényük számára a templom karzatán; egyben vállalják, „hogy ha az Ekklezsia nem kívánná a kimutatandó helyen az ülőszékeket elkészíttetni, a nevezett ifjúság kész a maga költségén azt telyesíteni.“ Az ügygel a presbitérium foglalkozott, amelynek jegyzői tisztét oly-

kor Arany töltötte be. Az elutasító végzést az ő gyöngybetűi örökítették meg: a consistorium a kérelemmel nem ért egyet, mert „minden illyes elkülönözések az Isten házában csak ingerültséget s viszálykodást szülnék.” – Az eredménytől függetlenül magának az igénynek a megfogalmazása a céh gazdasági, számbeli megerősödéséről s a mesterlegények öntudatának növekedéséről tanúskodik.)

Itt egyetlen más foglalkozásnak sem volt annyi művelője, hogy hasonló céhet alapíthattak volna, de arra sem mutattak hajlandóságot, hogy négy-öt rokonszakma egyesüljön. Az iparosok, még a tehetősebbek is, tiszta jövedelmüknek csak kicsiny hányadát fordították műhelyük fejlesztésére. Inkább földet vagy szőlőt vásároltak, ezt tartván anyagi gyarapodásuk bizonyítékainak, egyben biztosítékainak.

A múlt század első felében a szalontaiak szerény ipari szükségleteiket a boltokban, a hetipiacon, de méginkább az őszi, tavaszi nagyvásároikon, (kevésbé a váradi, gyulai, debreceni vásárokon és boltokban) szerezték be. Hogy ekkortálynál milyenek lehettek a helybeli sokadalmak, könnyen magunk elé varázsolhatjuk Arany János vásári képe nyomán. (*A lacikonyha* c. versét éppen 1850-ben írta.) Az asszonyok a damasztot, vásznat, a ruhánakvalót a rőfös zsidónál vásárolták, akinek

*„Kezében a rőf táncol és remeg,
Hű gazdáját nem egyszer csalja meg:
Vigasztalás csak az, hogy a vevőt
Háromszor csalja meg, míg egyszer őt.”*

A képfestőt a gyolcsós tót árulta.

*„Most János, a tót, méri sátorát.
Meghajtja sűrűn a telt csutorát.”*

Kezdetleges kereskedelmi formát képviselnek a földön-árulók, akik a szegényebb rétegből kerültek ki. Náluk találta meg a jónép a szükséges apróságokat, mint amilyen a tükör, szagos szappan, bicska, szalag, fésű, varrótü, cérna stb. Télen az egyiket ilyennek látta a költő:

*„A ponyva-árus, szabad ég alatt,
Lehintett szalmán fel s alá szalad.*

*Gondolja: beh jó volna egy kemence,
Mely a vásárt befűtené egyszerre!“*

A műveltséget nem a könyvkereskedésben, hanem hasonlóan ponyváról vesztegették. Bár a füzetes kiadványokat versbe, nótába foglalva ajánlotta a nagyhangú kikiáltó,

*„De »Angyal Bandi« meg »Zöld Marci«,
»Sobri«,
Sehogyse látszanak ritkulni, fogyni,
Sokan pislognak széjjel a ponyváról:
Nem oly kelendő a szellemi áru.“*

Azonban olyan szöglete is volt a piactérnek, ahol meleg ételre, jó borra talált az éhes, szomjas vásároló:

*„Elül is ponyva, meg hátul is ponyva:
Sátorbul utcák: ez a lacikonyha.*

.....
*Ott Judit asszony, abárló kezében,
Hurkát kanyargat a zsír-tóba épen,*

.....
*Bent, asztalánál, húga, egy teli
Képű menyecske, a bort mézeli,
Hint bőven borsot paprikát a borba,
Úgy osztja szét apró, mázos csuporba;
Körötte vendég áll, vagy ül padon,
Tréfáit űzve kissé szabadon.“*

A környékről bekocsizó, szánkázó leányok, legények itt a szórakozásra, ismerkedésre, esetleg párválasztásra is alkalmat teremtettek:

*„Kint pedig a szűrós kemény fagyon,
A fiatalság vigalma vagyon:
Szironnyal himzett bő bundáikat
Sátorba hányták a hőség miatt;
Szellős ruhában járják ott kívül,
Egyik se fél, hogy megfázik, kihűl.“*

A nagyvásárok Arany ábrázolta rendje, hangulata szinte még egy évszázadon át megmaradt s gyermekként jómagam is részese lehettem ezeknek az élményeknek.

A megtartás mellé egy másik fogalom is idekívánkozik: a változásé, a felvirágzásé. Az 1848–49-es forradalomnak – eltiportatása ellenére – vízváltó szerepe van a feudális és a korai kapitalista termelés, és társadalmi szerkezet, árucseré és életforma között. Ez a taksa-jobbágyi kötöttségbe kényszerített egykori „szabad hajdúfészek” esetében így nyilvánult meg: felbomlottak a feudális viszonyok; megszabadultak a hercegi uradalomnak évente fizetett taksa anyagi terhétől; anakronisztikussá, túlhaladottá lett a nemesek és nemtelenek belső harca, az őshonosok és a beköltözöttek közötti megkülönböztetés, sőt az újabb jövevények ellen már nem emelhetett vétót a hatalmát veszített magisztrátus. 1859-ben a korábbi 8–15 helyett 106-ra emelkedik a katolikusok száma, jórészt a Bach-korszak tisztviselőinek, vállalkozóinak, szerencselovagjainak a személyében. 1840-ben telepszik meg Léwy József, az első zsidó kereskedő, és egy rövid évtized leforgása alatt már 90 családot, mintegy három és fél száz személyt tartanak nyilván. Mindezeknél többet jelent az, hogy az ötvenes évek elején kiépítik a városon átvonuló, Nagyváradot Araddal összekötő országutat. Ennek következtében fokozódik a forgalom, az árucseré: a helyben termelt gabonát távoli piacokon drágábban értékesíthetik, ahonnan pedig soha nem látott portékák, ipari termékek jutnak el a piacra, boltokba. Az eddig hon maradó lakosságnak mind nagyobb csoportjai lépnek ki a világba és magasabb igényekkel, fejlettebb ízléssel és más életforma mintával térnek haza. E változást érzékelteti az az 1854 szeptemberében keltezett levél, amelyet Ercsey Sándor, a sógor küldött a Nagykőrösre távozott Aranyinak: „kegyetlenül haladunk előre; erre mutat azon sok rontás-bontás, újítás, adás, vevés, ami most Szalontán történik. A piac körül mindenütt csak új épületeket lát az ember, úgy hogy most alig ismer reá aki 3–4 év óta nem volt Szalontán.”

E civisházak legtöbbször frontját üzlethelyiségekké alakították, ahol két gyógyszertár, szakosodott üzletek, borbélyok, rendelésre dolgozó iparosok (úri vagy más néven, német szabó, cipész), közszolgáltató vállalat és hitelintézet ütött tanyát. A mind nagyobb számban bete-

lepülő kereskedők érdeme a város áruforgalmának növekedése, a falusi vásárló közönség idecsábítása, ami folyamatosan magával hozta a kisiparos réteg szélesbédését és megerősödését. A fiatalabb mesterek felhagynak a korábbi kétlakisággal vagy legalábbis szakmájukat helyezik a paraszti gazdaság elé; a környező városokban feleslegeseknek bizonyuló megélhetési, értékesítési gondokkal küzdő iparosok ide telepednek, (e kategóriába tartozott nagyapám is); új mesterségeket megalapozó kontárok, vállalkozó kedvű ügyeskedők tűnnek fel.

A népes vásárok a kisipari készítményeket közvetlenül juttatják el az őstermelőkhöz, a széles falusi tömegekhez, s ennek nyomán hatással, befolyással vannak a parasztízlésre, a háziipar forma- és motívumkincsére, a parasztság tárgyi kultúrájának alakulására. A napjainkban becsben tartott népművészet ezeknek a mesterembereknek az ízlését, szépérzékét, kezenyomatát is magán viseli.

Végül, de nem utolsó sorban szólnunk kell a köztisztviselők s az értelmiségi foglalkozásúak, az ún. polgárság létszámának látványos felfutásáról, ami korszerűbb kulturális és civilizációs igények megjelenését hozza magával.

A társadalmi fejlődéssel, az emberi kapcsolatok intenzívebbé válásával, a csoportérdekek megjelenésével Magyarország – és Erdélyszerte együtt járt a különböző egyletek, egyesületek, érdekvédelmi szervezetek alakulása. A továbbra is működő, gyarapodó csizmadiacéh mellett 1867-ben kimondják a mintegy száz tagot számláló Vegyes Iparosok Egylete megalapítását, (az elnevezés hibás szórendje nem az én vétkem!), amelynek szabó, cipész, asztalos, ács, kőműves, kovács, lakatos, bádogos, kerékgyártó, szűrszabó, gubás, szücs, kalapos, kádár stb. tagjai vannak.

E kezdeményezés hatására két év múlva már az iparosgédek hozzák létre a maguk önkéntes Egyletét, majd nem sokkal ezután a lelkes és tevékeny Költő László tanító vasárnapi iskolába gyűjti az inasokat, lerakván ezzel a későbbi szervezett tanoncoktatás alapjait. További közösségek is formálódnak; ilyen az iparos ifjak

Önképző és Segélyező Egylete s az Ifjúsági Dalárda. Utóbbiak – sajnos – nem lettek hosszú életűek, viszont az Általános Ipartársulati Temetkezési Egylet negyedszázadot bírt ki.

A hetvenes évek elejének két országos eseménye a szalontai kisipar fejlődésének újabb lendületet kölcsönöz. 1871 szeptember 14-én ünnepélyes keretek között adták át a forgalomnak az első vasútvonalat, amely Nagyváradot Fiumével (ma Rijeka, Horvátország) kötötte össze; ennek révén a Körösök táján termelt gabonát akár a nemzetközi piacon is értékesíthették. Vidékünk így kapcsolódott be a tőkés gazdálkodásba; ezzel tovább fokozódik az iparosodás és az árucseré: helyben föl nem lelhető nyersanyagokat hozatnak és újabb szakmák társulnak a meglévők mellé.

A kisipari termelők önszerveződése szempontjából nem kisebb a fontossága annak az 1872-ben életbe lépett ipartörvénynek, amely a céheket véglegesen eltörölte, szabályozta az iparüzés feltételeit és nagyobb fejlődési lehetőséget nyitott a tőkés üzemek számára. E törvény értelmében már december folyamán megalakul a különféle mestereket összefogó egyesülés Általános Ipartársulat néven; kerek másfél évtizeden át működik, egészen 1887-ig. Elődjével szemben ennek az a feladata, hogy valamenynyí Nagyszalontán élő iparost, így a megszüntetett csizmadiacéh tagjait is magába foglalja. Ők azonban erre nem voltak hajlandók, már múltbeli önállóságuk, saját értékes ingatlanuk (a csizmadiaszín) és létszámuk döntő súlya miatt sem, és külön társulatot hoztak létre.

Ez idő szerint a városban körülbelül 340 iparendélyvel rendelkező kisiparos működik, akiknek jó harmada csizmadiacéh tagja. A családtagokkal, az inasokkal, a legényekkel együtt mintegy kétezerre tehető az iparból élők száma, ami az itt lakó 12 000 embernek kb. 16–18%-át képviseli. A XIX. sz. elején még szinte kizárólagos parasztvárosnak tekintett Nagyszalonta társadalmi struktúrájában ez az új réteg rövid idő alatt meghatározó, a további fejlődés irányát befolyásoló tényezővé erősödik. Ez főként azzal magyarázható, hogy az iparosok mindig is a mozgás, az alkotás, a haladás letéteményesei. Munkájukkal

tovább örökítik az évezredes emberi tapasztalatokat, de ugyanakkor új munkaeszközökkel kísérleteznek és a korábinál célszerűbb, az embert jobban szolgáló használati tárgyakkal jelennek meg a piacon. Szorgalmuk, szerénységük, szaktudásuk környezetük számára példaképpül szolgál.

Nagyszalonta a századfordulón

A rendelkezésemre álló forrásmunkából az olvasható ki, hogy a szalontai iparosok az új szervezeti rendszerben nehezen igazodtak el, és az ipartársulati forma sem volt népszerű előttük. „Mint mindenütt az országban, úgy nálunk is főként a csizmadiák ellenezték az ipartestület megalakítását.“ Csoportjukat erősítették a vegyes ipartűzők közül azok az elemek, „akik nem tudtak megbarátkozni a testület alakításának eszméjével, és így a ... testület alakítására vonatkozó mozgalom igen sok nehézségbe ütközött.“⁷

E jelenség az ipartörvény ellentmondásaival, hibáival függ össze, mivel intézkedései nem bizonyultak körültekintőeknek, és minden átmenet nélkül vezette be a céhek helyébe a „korlátlan iparszabadságot“. Nem csoda, ha az ilyen jellegű élettapasztalattal nem rendelkező mesterek idegenkedve fogadják.

Az állam 1884-ben – a felmerült hibák kijavításának a szándékával – egy újabb ipartörvényt tesz közzé, amely – többek között – a társulatok helyett ipartestületek megalapítását írja elő. Szalontán évekbe tellett, amíg a szervező bizottságnak sikerült az érdekeltek 70%-át megnyerni az egyesülés gondolatának. Végül, 1887 szeptemberében, vezetőséget választanak, s az egységet biztosítandó, maguk közé vesznek két tekintélyes csizmiamestert. Saját székházat bérelnek, (tetemesen épp azon a telken, ahol e sorokat róvom), majd öt év múltán anyagilag annyira megerősödnek, hogy az Aradi út és a Vasút utca találkozásánál, könnyen megközelíthető, forgalmas helyen egy többszobás épületet vásárolnak, ahol 1892 májusa után tartalmas egyesületi, közösségi élet

bontakozhatott ki. Az ipartestület a céhnél, illetve a korábbi társulatnál nagyobb mértékben segítette a kisipar fejlődését, a növekvő szakmai és kulturális igények kielégítését s a tagok jogvédelmét. 1890-ben olvasókört, majd 1897-ben a betegsegélyező pénztárat alapítanak; egy közgazdász és egy tanár téli felolvasó estéket kezdeményez (1890), amelyeken családtagok is részt vehetnek; segélyalapot létesítenek az elaggott és munkaképtelen kisiparosok istápolására (1906). Gondjuk van a szakmák folyamatosságának biztosítására és felelősséggel foglalkoznak a fiatalok igényes nevelésével. Az 1882–1912 között eltelt harminc év alatt az inasok száma megháromszorozódik; a tanonciskolákban kezdetben alkalmazott egyetlen pedagógus helyett végül tizennégyet találunk. Az évzáró ünnepeken a tanulók remekbe készült tárgyakat állítanak ki s a legsikerültebbeket jutalomban részesítik. Nagyszerű kezdeményezés az, hogy 1912-ben néhány lelkes és jól kereső tag szép összegű alapítványt létesít, amelynek kamatjával iparos ifjak külföldi tanulmányútját kívánják fedezni. Az Ipartestület tiszta vagyona ekkor 38 400 korona.

Az a gazdasági konjunktúra és technikai, civilizációs fejlődés, amely a kisipar példa nélküli felvirágzását hozza magával, más téren is jótékonyan érezteti hatását. Ide sorolható néhány helybeli kapitalista jellegű vállalkozás: a Toldi-malom, a Gazdák malma, tégl- és cserépgyár, gőzfűrés, Kemény Simon aprójószág felvásárló és értékesítő telepe, Zsibrita Márton cementáru „gyára“, asztalosáru „gyár“, két takarékpénztár, két piculísbank és más, hasonló kezdeményezések. Ezek azonban – a Kemény testvérek húsipari vállalatának kivételével – nem emelkednek a tőkeerős nagyüzemek szintjére, és inkább szolgáltató jellegűek maradnak.

Ha átfogóan és hűen kívánom bemutatni azt a Szalontát, ahova D. Endre I. átköltözött, akkor más gazdasági és társadalmi változásokról is szót kell ejtenem. Ilyen például a vállalkozó kedvű, elsősorban a kereskedelemben érdekelt, de a szabadfoglalkozásúak, az értelmiségiek s az iparosok között is található zsidó vallásúak szembeötlő növekedése: 1840 – 5, 1850 – kb. 350, 1891

– 534, 1910 – 843 személy. Közülük kerül ki az első nyomdász (1883), majd az első lapalapító (1889 – Nagyszalonta és Vidéke hetilap) és szállodatulajdonos (1910). A városfejlesztés terén fontos lépés volt a nagypiactér kikövezése (1898), amely erőteljes alapot nyújtott a rohamosan fejlődő árucseréhez. Ugyancsak ez idő tájt, 1895-ben a főtéren és a középületek előtt aszfaltjárda váltja fel a keskeny pallókat s a téglából rakott gyalogjárókat. Az üzletek száma, berendezése s a kiszolgálás színvonala a nagyobb városok példáinak hatására növekedik, javul. A központban több férfi és női divatáru, rendelt- és készcipőüzlet nyílik, Szalonta-szerre pedig a vegyeskereskedések és szatócsüzletek száma félszázra emelkedik (1906). Az ipartestületnek ekkor 430 tagja van, és – korábbi módszerem szerint eljárva – megállapítható, hogy ez a réteg – a családtagokkal, inasokkal, segédekkel együtt – kb. kétezer hatszáz fő. Ez a szám a város 15 000 lakosának a 17%-át képviseli.⁸ Azonban korántse gondoljunk valamiféle, szociálisan egységes csoportra. Mint a kapitalizálódó társadalom egyéb vonatkozásában, itt is nagyfokú a differenciálódás. Találunk közöttük évi 5 korona, de 250 korona adó megfizetésére kötelezetteket; csak egyedül dolgozó papucsost, javításból, foltozásból tengődő susztert és szabót, de 5 inással és 5 segéddel raktárra termelő csizmadiát, magyar (vagy más néven: paraszt) szabót, húsz alkalmazottat is foglalkoztató „bútorgyárost“, malom- és olajütő tulajdonost. A nehéz és könnyű kereseti lehetőség, az életszínvonalbeli különbség mindennapi tapasztalása elégedetlenséget, némi feszültséget szült a különböző jövedelmi kategóriájú iparosok között, ez azonban nyílt összetűzéshez, torzsalakodáshoz nem vezetett. A szegényebbje efféle magyarázatokkal nyugtatta meg önmagát: „több vagyon, nagyobb gond“, „sok az adója, meg a betegsegélyző díj“, „x y sok embernek biztosít munkát és kenyeret“, „gazdag, de segít a szegényeken“, „szívesen adakozik közcélra az ipartestületnek, az egyháznak, egyesületeknek“. A szabad versenyt így magyarázták: „ha olyan hozománnyal kaptam volna feleséget, mint x y, akkor az én szekerem is jobban szaladna“, „ha én is annyit örököltem volna, mint

ő“, „ha nem kellene ennyi gyereket etetnem“, „ha úgy tudnék ügyeskedni, kalkulálni, mint ez és ez“... Persze, az anyagi ellentétek érzékelése vagy észre nem vevése a politikai tisztánlátástól, neveltetéstől, világnézettől, a családi és munkahelyi környezettől, de még az egyén vérmérsékletétől, társadalmi beállítódásától is függött.

A szocialista eszmék befogadására a magukat kizsákmányoltaknak érző inasok, segédek és időszakos munkások bizonyultak a legfogékonyabbaknak. A szalontai származású és helyben, majd Nagyváradon ügyvédi irodát nyitó Rozvány Jenő gyűjti maga köré az elégedetlenkedőket és szervezi meg 1906-ban a szocialista munkásegyletet. De már ezt megelőzően is jelentős tömeget sikerült a kezdeményezőknek az osztályharc vörös lobogója alá mozgósítaniuk. Ezt két politikai esemény is bizonyítja: 1903-ban e kisváros a színhelye az újjászervezett Szociáldemokrata Párt országos tanácskozásának, majd 1913-ban itt tartják a nők egyenjogúságáért küzdő feministák nemzetközi kongresszusát, amelyen New York, London, Berlin, Koppenhága, Stockholm, Amsterdam, Bukarest, Wien, Helsinki küldöttei is jelen vannak.

A helyi hetilap 1910 novemberében politikai napilappá alakul; programadó beköszöntőjében ezt ígéri: „a városi érdekek tántoríthatatlan szószóloja lesz. ... Az országos politikában nem köt bennünket pártkeret. ... A boldogulás alapfeltételül tekintjük a gazdasági függetlenség megszerzését. ... A szociális fejlődés során elsőrangúan fontos, nemzeti szempontból szükségesnek tartjuk a népjogok demokratikus kiterjesztését és az általános választójog behozatalát.“⁹ A szerkesztő e célkitűzésnek eleget is tett, persze a polgári liberalizmus határait túl nem lépve.

E lap közvéleményformáló hatása tovább gyűrűződött a gombamód szaporodó szakmai-, társadalmi-, politikai-, vallási- és kulturális jellegű egyesületekben, közösségekben. A növekvő művelődési szükségleteket hivatottak kielégíteni a század első évtizedében létrehozott intézmények: az ősi scholát 1907-ben főgimnáziumi rangra, emelik 1906-ban kereskedelmi tanfolyammal kiegészülő polgári leányiskola alakul, 1912-ben pedig a kereskedő-

tanoncok iskolája; fiatalok és felnőttek nemes szórakozását egyaránt szolgálja a Dalegylet, a sok műkedvelő színjátszócsoporthoz, az Atlétikai Klub, 1911-től a futballcsapat, a Központi Kávéház első filmvetítése (1905), amely a villanytelep működése és a város vilamosítása nyomán folyamatosan üzemelő mozivá alakul (1912).

Ezekben az egyébként még hosszan sorolható tényekben Nagyszalonta lakóinak ama igénye ölt testet, hogy más, nagyobb városok mintájára ők is olyan intézményeket hozzanak létre, amelyek gyermekeik iskolázását, mindannyiuk művelődését, civilizálódását, szellemi épülését segítik elő.¹⁰

Áttelepiülés, beilleszkedés

A csabai Danielisz Mihály II-nek öt gyermeke volt: három leány és két fiú: Károly, az első szülött és Endre, a legkisebbik. (Született 1856. aug. 30-án.) Ők mindketten apjuk mellett tanulták ki a fésűsésget, aki még a százados (vagy több évszázados?) hagyomány szerint és kizárólagosan kézi szerszámokkal készítette az egészségápoláshoz, a gondozott külsőhöz oly nélkülözhetetlen fésűt. Koránál és gyakorlatánál fogva Károlyt tekintették a mesterség és a műhely elsődleges örökösének, míg a jóval fiatalabb Bandi még idejekorán töprenghetett azon, szülővárosában maradjon-e, megosztva bátyjával, sőt egyéb rokonaival, szakmabeliekkel a vékony karéj kenyeret, vagy telepedjék más helységbe, új piacokat keresve készítményei számára.

Tekintetbe véve a kedvezőnek ígérkező körülményeket, ez utóbbit választotta: 1887 nyarán, 31 éves legényemberként átköltözik Biharba, a korábról csak futólagosan ismert hajdúvárosba. Itt tagja lesz annak létszámában gyarapodó, polgárosuló rétegnek, amely életmódjában, szokásaiban, emberi kapcsolataiban egyre inkább elkülönül a lakosság zömét alkotó, közel tízezres paraszti tömegtől. A kézművesek társadalmi helyzetét, a többi osztályhoz, csoporthoz fűződő viszonyát számtalan írónk és szociológusunk valóban és érzékletesen örökítette meg.

A népi származású Darvas József családtudományában így ír az iparos-paraszt kapcsolatáról: „Negyven-ötven esztendőnek előtte (tehát 1890–1900 táján) még nagyon lenézett ember volt a parasztok szemében az iparos, a »csiszlik«, – afféle se nem paraszt, se nem úr: fél-ember, s ha valaki ilyen sorsra adta közülük a fejét, kinézték még a családból is, mint fejedelmi származékok a rangján alul házasodott családtagot.“

Az író egyéni tapasztalatát, empirikus megállapítását a tudományos módszerekkel dolgozó szociográfus Erdei Ferenc is megerősíti: „Az ipari tevékenység lebecsülése (a mezővárosok parasztsága részéről) megnyilvánul az iparosság társadalmi elhelyezkedésében is. ... a kisiparosok és segédek a kispolgárságnak és a munkásságnak a legkevésbé becsült osztályához tartoznak. Egyedül a gyáros és vállalkozó polgár presztízse honosodott meg, ... anélkül, hogy komolyan gyökeret vert volna mezővárosainkban.“ A fentiek összefoglalásaként álljon itt a néprajztudós Kósa László megállapítása is: „A céhek feloszlatása után az iparosrétegek korábbi zártsága megszűnt, de ... a kisiparosok falun elkülönültek a földművesektől, ha jóval szegényebbek voltak is, mint ők, és inkább a polgári és kispolgári rétegeket tekintették társadalmi emelkedésük céljának.“¹¹

Családunk tudata szerint Nagyszalontán ugyanez volt a helyzet. Azonban a maga során az iparos ugyanúgy lenézte a parasztot, különösen a szegényét, gyámoltalanját. Ha tehette vagy ha elfogadást remélt, szívesebben barátkozott a polgárságnak a tanítók, kistisztviselők, kiskereskedők alkotta, hozzá közelebb eső rétegével. Ám a felkapaszkodás, a bolyból való kiemelkedés gyakran a fentlevők ellenállásával találkozott, amire városunkban, sőt családjunkban is adódott példa. Így alakult ki közöttük egy önbecsülést, méltóságtudatot biztosító belterjes barátkozás, s ha ezt nem zavarta meg az azonos szakmabeliek féltékenykedése, konkurrenciája, a kapcsolat őszinte összetartozássá nemesedett.

D. Endre I. is csakhamar tagja lett az éppen érkezőkor alakult, jogvédelmet ígérő Ipartestületnek. Ennek keretében tárgyalták meg közös gondjaikat, cserélték ki

eszméiket, tapasztalataikat, sőt művelődésre, családias jellegű szórakozásra is itt találtak alkalmat, lehetőséget. A beilleszkedést jótékonyan elősegítette az, hogy Békéscsabán hasonló kollektivitásnak volt a tagja,¹² másrészt pedig a valamivel korábban ide költözött földije, a költélverő Havran János vezetőségi személyként egyengette a magános fiatalember útját.

Házasság – család

Sinka Istvánnak, a szalontai pásztorból lett jeles költőnek van egy balladai szépségű, terjedelmes versfűzére, a *Mesterek uccája*. Ebben a kisiparosok lassan-lassan múltba merülő működését, törődését és nyomorúságát éneklimeg. Valahányszor kezembe kerül e kötet, szinte mindig az asztalosmesternél nyílik ki. Újra és újra elolvasom, hiszen nagyapám is ilyen lehetett, – de más mesterséggel – amikor lakóhely változtatásra határozta el magát.

... „*élt az asztalos magányosan
és dolgozott, előbb csak a más,
s későbbet a saját műhelyében.*

.....
*Bizony, az asztalosnak rendet
kellett teremtenie maga körül,
de nem úgy, hogy e rendtől
a világot ne lássa.*

*Hanem úgy, hogy elférjen egymás mellett
ott munka, pihenés, gondok között apró kis örömök,
ahogy az életet görgeti a napok áramlása.
S hogy jobban viselhesse sorsának nyúgeit:
utat hagyott e rendben e mives,
egyeneset, embertől emberig.
Utat tehát teremtett magának;
jó volt társnak, jó volt jóbarátnak
mindenkor, és így a két Kőrös között,
ha szekérre tette gyaluit, vésőit
s vigyázva, a nehéz gyalupadot,
nem vándorolt, hanem csak költözött,*

*s háta mögött, akiket ott hagyott,
kívántak a szőke asztalosnak
jó utat, sok munkát...*

.....
*Így maradt el sok, esővel fűrösztött
táj mögötte: utak, dombok, faluk, hó, sár,
s ki tudja már, hol: nagy porlepte udvarok,
kiket elnyelt a távolság és az idő,
mint kék ég nyeli el az úszó pipafüstöt.*

.....
*S ő elgondolja: im, játék és munka az élet,
és álmom. Az álmom azonban széjjelfoszlik.
De játék és munka, időtlen igények,
s az emberrel együtt mind a kettő örök.* ¹³

D. Endre I. éppen így indult a majdani nagy család, a számtalan utód életét meghatározó, de legalábbis befolyásoló útra. A különbség csupán az, hogy a kocsiderékben nem a gyalupad, hanem a krakszni, a satu és a sikáló zötyögött töméntelen fogvágófűrész társaságában. Sinka István asztalosától még hajszíneben is eltért: nem szőke, hanem bronzvörös, amit nem gyermekei hanem két unokája és két dédunokája örököl majd tőle.

Nagyapám a kényszerűségből elhagyott szülőfölddel s az ottani rokonsággal egész életén át híven őrizte a kapcsolatot. Ezt még inkább elmélyítette az onnan választott feleség és a csabai sógorság. Családunk szóbeli hagyománya szerint a leánykérés nem a megszokott módon történt. D. Endre I. – legényember lévén – piacozás után be-betért a volt szabómester, a Torányi Sámuel által bérelt sörházba, vendéglőbe. Az egyik alkalommal arra figyel fel, hogy valami idegen módfelett dicséri az ott fogyasztott étel ízét, zamatát.

– Ki főzte ezt a finom paprikást? – kérdi.
– Hát a lányom.
– Örvidenek, ha bemutatná. Szeretném megköszönni néki.

Nagyanyai dédapám előszólította a serdülőkort alig meghaladó Ilonkát, aki irulva-pirulva hallgatta az ismeretlen vendég áradozó dicséretét és mielőbb igyekezett vissza, a konyhába. A vereshajú fésűssegéd mindezt lát-

ta, hallotta és támadt gondolatait agyában jól megforgatta. Távoztakor így szólt a vendéglőshöz:

– Én most azt kérem Torányi uramtól, hogy nevelje még pár évig a lányát. De senkinek se adja, mert ha megnő, magam jövök érte.

Igy is történt: 1889 tavaszán Torányi Ilonka betölti 18. életévét és a Széchenyi-ligeti sörházban megjelenik Danielisz Mihály és Duchon Mária kisebbik fia, Endre. Bár a maga 32 évével idős legénynek számít s a leány szép és ügyes, mégis hozzáadják. Az pedig megy szívesen, mert a kérő dolgos, szorgalmas, jó természetű és már a maga gazdája. Igaz, nem itt, hanem Szalontán. De mi az a 45 kilométer a közvetlen vaspálya megnyitása óta? S ott mesterné lesz egy önálló iparos mellett. Mintha éppen róla énekelne a költő ezekben a sorokban:

*„A lányok előtt, bizony kelendő
a mesternéi állapot, habár nem rózsavár
az se egészen. Mert a
mesternek is sokszor kell,
hogy pénz nélkül füttyörésszen.
Ám ilyen a lány-nép: kicsit mind merengő.“*

Így volt ez Csaba városában, s a merengő leányka szívbéli vonzalma igent mondott a leánykéréskor. Egybefutó sorsuk további útját is megírta Sinka:

*„Ám neki is jó a jó,
Ő a békesség termő virágföldje,
nem szitakötő-lényű
törékeny. Lenvirág-kék szeme
párját hívogató. Az urával
csendes és édes beszédű,
s nem engedi soha külön ágyban hálgni.
Ő is, az ura is
.....
úgy kerültek ide, mint vadrózsa magja:
szélben és porban idekavarogtak.
S ki kérdi, hogy honnan. Most már itt ragadtak.
Itt élnek, ó, igen. S talán el nem vesznek,
míg jó parasztok és borzas fejek lesznek.“⁴*

(Az aláhúzott két szót magam iktattam be, hogy a vers közelebb kerüljön elődeim valóságához.)

Így kezdődött a két csabai fiatal szalontai élete. Együtt keresik az ösvényt, amelyen a boldogság felé botorkálnak, betöltvén egyszersmind az emberi lét örök törvényét. Eleinte a más portáján laknak, a Toldi utcában, az irodalmi hírű nemzetség egykori udvarházának a telkén, közel a piactérhez. Tíz-tizenegy évre van szükségük ahhoz, hogy egy házravalót összekuporgassanak. Találnak is szerény igényeiknek megfelelőt a Nagy Magyar utcában, amit nem-sokára Vécseyről, aztán Miron Cristea pátriárkáról, majd Engelsről neveznek el, hogy napjainkban a strada Bihorului utcatábla igazítsa el a keresőket. A hosszú udvarba nyúló alacsony épületben csupán két szoba, s közöttük egy közepes nagyságú konyha kapott helyet. A kamrát – jó tágasat – mintegy folytatásként ragasztották hozzá; ezt követte az istálló, amely az új gazda keze alatt műhellyé avanzsált.

De végtére a maguk portájának mondhatják ezt a füves udvart, ahol helye van virágnak, rózsának s egy terebélyes eperfának. Azonban a gondok, a nehézségek itt sem tágítanak mellőlük.

*„Közösen csak akkor mosolyognak,
ha a lengő vadrózsabokornak
egy-egy hajlékony, hosszú
vesszőjét a szél odahajtja,
s a tört ablakon át,
a zengő, fekete műhelybe
be-be röppen egy-egy
ragyogó, szőke vadrózsaszírom.“*

Így igaz. A baj, a vesződség csak nem üthetett itt örökös tanyát, mert

*„...az asszony is fiatal még
és szőke. Ő is rózsabokor.
Törvénye neki is: szüntelen virágzás.
S e törvény előtt ő is, a fésűs is meghajol.“¹⁵*

A bihari humuszba átültetett békési rózsató jó termőföldre talált. Egymás után hozta szebbnél szebb bimbeit, számszerint tizenháromat.

Tizenhárom gyerek. Még kimondani is sok. Mai életfelfogásunk számára meg éppen hihetetlen. A vesszőből font bölcső negyedszázadon át ki nem került a házból. Mindig jutott bele egy-egy csecsemő, akit ringatni kellett. Végre kinöttek belőle, de nem kevesbedtek a szülői gondok.

*„Hogy mennyi ruha is kell ilyen gyerekhadnak!
Nem öltözhet egy se fügefalevélbe!
Újat pedig csak a nagyjai kapnak.
S mikor az az új már félig vásik,
új kell megint... Emebbe
belenő a másik.“¹⁶*

Igen, de honnan a rengeteg étel? Csupán a kenyérből egyszerre tizenhárom szelet, ami naponta legalább 40–50 munkástenyérnyi darabot jelentett. Miként gazdálkodjanak a szülők a szűkös jövedelemmel, hogy mindenre jusson? Egyetlen kézműves munkaereje biztosíthatta-e tizenhármójuk eltartását? Két emberöltő távlatából nehéz erre feleletet adni, s ha a második nemzedék még élő tagjai vissza-visszavarázsolják a tovatűnt időket, mai eszünkkel kitalálásnak véljük a valóságot is.

Édesapám első gyermekkori emléke az, hogy a mama és a lányok még a meleg ágyban szenderegtek, de tata már a krakszniban ült és vágta a fogat. A késő este ugyanitt találta; tíz óráig is eldolgogzatott a lámpa mellett. Életelve volt: ahány fésűt reggel munkába fog, azt félbe nem hagyja, hanem glancolva, kifényezve teszi le felesége elé a szobaasztalra. Ez átlag 48–50 fancnit, azaz sűrű és ritka foggal egyaránt ellátott fésűt jelentett.

Idegen munkaerőt ritkán alkalmazott. A kisiparosok életében az őszi nagyvásároknak volt megkülönböztetett fontossága, jelentősége. Természetes, hogy nagyapám is idejében felkészült a várható forgalomra. Augusztus derekától már „raktárra“ dolgozott, (ami valójában a kaszni alsó fiókját jelentette,) és igyekezett elegendő árukészletet biztosítani a lehetséges vevők számára.

Ilyenkor kapóra jött egy-egy betévedt vándorsegéd. De két-három hónapnál tovább nem tartotta őket. A többi piacot, vásárt egymaga ellátta.

Inasa egész életében csak kettő volt: Bandi fia, akinek a családi mesterséget kellett örökölnie, és kisebbik sógora, aki úgyszem kivánt itt letelepedni. Több tanuló nem vállalt. Vetélytársat neveljen a maga vesztére? Még második fiát, Jánost is Csabán maradt testvéréhez küldi inaskodni. Gyökeresedjen vissza az elhagyott szülőföldbe; ott ugyan többen vannak, de a környék, a kirajzási tér nagyobb. Össze ne különbözzék a két fiú a szalontai kenyéren vagy még inkább, a cipón. Édesapámat ez a veszély végül is nem fenyegette, mert öccse, János – immár képesített fésűssegédként – átpártolt az anyai ág felkapott mesterségéhez: pincér lett.

Nagyanyám a préselésen kívül a mesterségben nem foglalatoskodott. Elég volt neki a háztartás és a gyermeknevelés gondja. Tíz éven át egyedül birkózott vele. Utána már segítséggel. Mihelyt valamelyik leány odanőtt, hogy a konyhában mozdítson vagy a bölcsőbelit ellássa, határozott feladattal bízta meg. Így szoktatta őket munkára, kötelességtudatra, s így alakult ki közöttük az a példás összetartás, nagycsaládi érzés, amely a második nemzedéket végig jellemezte.

Nagyapám a lányait – már a háztartásban való közreműködésük miatt, és mert két fia is keze alá nőtt –, a műhelyben nem dolgoztatta. Ők csak annyiban segítették apjukat, hogy a pénteki hetivásáron figyelték a bevőket: tolvajlás ne történjék. Vízet hoztak az ártézi kutról, ételt hazuról vagy vettek valamit a lacikonyhán. Ezt egyébként a feleség is megteszi, sőt mihelyt a kicsiket a két nagyobbra hagyhatja, a sarkadi piacozást teljesen magára vállalja. A termelést hátráltatta volna, ha férje két napot veszít hetente; viszont nagy szükségük van mindkét bevételre.

Vonattal járt a 20 kilométerre levő Sarkadra. Kis ládában vitte-hozta a portékát, a sátrat pedig egy ottani ismerősnél tartotta. A kirakodó vásárok jogszokása olykor furcsa helyzetet teremtett. A sarkadi piacokat, vásárokat rendszeresen felkereste a békéscsabai és a gyulai fésűs

is. Mindketten rokonok, még hozzá: idősebbek. Nos, kié legyen az első, a jobb hely a sátrak utcájában? Azé, aki abban a megyében fizeti az adót. Mivel e nagyközség Biharhoz tartozott, a vékonycsontú fiatalasszony megelőzte a tekintélyes mestereket, sógorait.

E két hetipiac biztosította a család létfenntartását, napi kiadásait. Nyersanyagbeszerzéshez, nagyobb tétel szaru vásárlásához a helyi takarékpénztárból vettek fel kölcsönt váltóra. Évnyegyenként törlesztették a nagyvásárok jövedelméből.

Leányai ruháit nagyanyám sajátmaga szabta, varrta mindaddig, míg fel nem serdültek. Utána már átalították a házilag kisikerített öltözetet. Iparoslányok voltak, s nem járhattak akárhogy. Azonban a kinőtt ruha soha nem ment kárba. Örökös mindig akadt. Kitoldva, kissé átalakítva, csinosítva újként kapta a következő. Helyzetükről sokat elmond Ilonka báli ruhájának a története. Legnagyobb leányként első bálján az akkor divatos, bőszoknyájú grenadin toalettben tündökölt. Hódító jelenség lehetett... Miután korán férjhez ment, az anyagot Mariska örökölte, s az évek haladtával a többiek. Mire Rózsikához, a nyolcadikhoz ért, a mama csak betétként, díszként használhatta fel a grenadint egy utcai ruhácskához.

A folyamatosan gyarapodó család belső életének még két vonatkozásáról illenék szólnom: a hálásról és az étkezésről. Az előbbit – a gyermekszaporaság miatt – mind nehezebben tudták megoldani. A két szobában csak két-két ágy fért el, s ezért mindenikben kettesével aludtak. Az eladó sorba kerülő lányokat külön fekhely illette meg az első szobában, de erre volt szüksége a gyakorta kisgyermekes, szoptatós mamának is. Ekkor nagyapám két széles fiókot rendelt, amit napközben az ágyak alá taszítottak, majd estszálltakor a szoba közepére húztak két-két csemete számára. Gondjaikat súlyosította anyai dédanyám megjelenése. Öregségére, betegségében magára maradt és szalontai leánya gondozására szorult. Neki – éveken át – a konyhában sikerítettek helyet.

Ételben nem tobzódtak, de nem is szűkölködtek. Nyáron gyakoriak voltak a gyümölcslevesek, a főzelékfélék,

hetente egy-két ízben főttészta különbözőképpen ízesítve; vasárnaponként csirke is került az asztalra s igen kedvelték a gyerekek a rácsos túros lepényt, a kőtteseket. Olykor fánk, csőröge, tirolis vagy a mama specialitása, az ördögpirula vidította fel őket. – Némileg különbözött a pénteki kosztolás. Mivel a feleség, majd a lányok is segítettek az árulásban, délre nem főztek. A tata a piacon falt valamit, a család pedig beérte szalonnával vagy zsíros kenyérral. Ellenben a vacsora már fogós volt: paprikás krumpli kevés hússal vagy kolbásszal, máskor juhtúros laska. Telente vacsorára sültök, mákos tengeri. A gyerekeknek az uzsonna is kijárt: zsíros vagy üres kenyér sóval, nyáron és ősszel kevés gyümölcs a kertből, a piacról alma. – A szent estét várva hagyományos éték volt a mákos gubó vagy a juhtúros laska, karácsonykor húsleves és töltött káposzta.

A mama az ebédeket mindig egy órakor tálalta. Ekkor az egyik gyerek örömmel szaladt a műhelybe: – Kész az ebéd! A kenyérhez csak a tata nyúlhatott. A karajok szelése végig az ő családfői tiszte maradt; ezt a hagyományt fia is megtartotta a saját házában. Bár nagyon sok iparosasszony maga dagasztott, sültöt családja, az inasok és a segédek számára, nagyanyámnak erre sem idejéből, sem erejéből nem futotta. Készen vették a 10 kilós, keréknyi szalontai kenyeret valamelyik sütőgető parasztasszonytól. (A századfordulóig nem telepedett meg itt önálló pékmester, mert a fentemlített asszonyok ellátták az értelmiségi, tisztviselő, kereskedő réteget, s a piacon „soruk“ is volt.)

Szabadidő – szórakozás

D. Endre I-nek – a létfenntartás gondjai miatt – nem sok szabad ideje maradt; ellenben a péntek késő délutánját, estéjét néhány iparos társával afféle férfias kisvasárnapra alakították. Miután a félnapi ácsorgásból, a mindenféle időjárásból hazatért, már nem volt kedve a fésűk fogát fűrészelni. Megebéd-vacsorázott a családdal, majd rendbe tette magát és elment szórakozni. Ez

abból állott, hogy a baráti társaság az egyik kisvendéglő belső szobájában asztalhoz ült, fél liter vörös bor és fél szóda mellett krajcáros alapon elkártyázgatott (kedvelt játékuk volt a talonmáriás, amit dalom máriásként emlegettek), megvitatták a hetivásár apró történéseit vagy a város és a nagyvilág dolgait.

A lelkesedésnek s az áldozatkészségnek sem voltak éppen híjával. Közhasznú kezdeményezésüket még az *Ipartestület történeté*-be is feljegyezték. Ime! „Iparosaink közül kivált egy lelkes kis csapat s az 1906. év október 28-án, II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállítása napján a nagy fejedelem neve alatt egy asztaltársaságot alapított a nap emlékére, s célul tűzte az elaggott iparosok segélyalapjának gyarapítását, és e célért önként megadóztatják magukat.”¹⁷

Itt azt is elmondom, hogy ez az „önmegadóztatás” kettős haszonnal járt: segítették az előregedett, gyámol nélkül maradt kismestereket és ugyanakkor harcot hirdettek nyelvünk tisztaságáért. Valamelyikőjük az idő tájt olvashatott egy purista nyelvvédő cikket, s ennek hatására határozta el – már önön szórakozásukra is –, hogy mindent magyar szóval fejezzen ki. Például a fröccs vagy a spricc helyett bort kértek szódával, a deci pedig tizedliter lett. Aki hibázott, büntetést fizetett. (Kár, hogy anyanyelvi igényességük nem terjedt ki műhelyeikre, ahol a szerszámok és a készítmények többsége megőrizte német elnevezését.)

A kikapcsolódás, a szórakozás másik lehetőségét a vasárnapok nyújtották. Lévén hogy a lutheránus közösségből és hagyománykörből kiestek, a református templomba csak a nagy ünnepeken tértek be. (Egyébként sem voltak különösebben vallásosak.) Az így szabadon maradt délelőttökre hagyta nagyapám a fésűn kívüli szarumunkákat, a különleges rendeléseket, mint amilyen a bot- és esernyőnyél, cipőkanál, csat, szarufogas, tülök készítése s a kontyfésű, a cipőhúzó görbitése. Ha efféle feladat nem sürgette, a szerszámait tette rendbe. Délutánra maradt a komalátogatás, a névnapozás és a bőséges családi beszélgetés. Ilyenkor olvasgatta a kalendáriumot és az újságokat. A helybelit naponta megvásárolta, (olykor egy pestit vagy váradit is), azon frissiben

csupán átfutotta, de a fontos vagy terjedelmes írásokra visszatért. A naptárak mellett néhány agyonolvasott füzetes regény is volt a házban. Az egyik nagynéném A Báthoriak könyve és A Szondi lányok regénye című, ponyváról vett olvasnivalóra emlékszik.

Az ember a rokonait nem válogathatja meg, de a barátait igen. D. Endre I. és felesége is eképpen cselekedett. Távol esvén a rokonságtól, sógorságtól, fiatalkori ismerőseiktől, új baráti kört alakítottak, új komaságot kötöttek. Ezeket egytől egyig a magukszörű kisiparosok közül verbuválták. Azonban kölcsönös összejöveteleik szinte csak a névnapokra és a „sátoros ünnepekre“ korlátozódtak, amint emlegették volt – a zsidó kereskedők szavajárása nyomán – az egyházi ünnepeket.

A segítőkész rokonok híján megnövekedett a szomszédok jelentősége. A Vécsey utcai ház szűkebb környezetében kizárólag szegény- vagy középparasztok laktak, de mindnyájukkal jó viszonyt tartottak, s ha úgy adódott, egymást kiségették. Azok igen tisztelték a nagycsaládú, józan életű mestert, aminek bizonyítékeként a szemben lévő gazda keresztkomának hívta meg, s ezt el is fogadta.

Ugyanezt a tiszteletet, nagyra értékelést érzem ki az alábbi kis történetből. A behordott tengerit – az Aranyballada módján – a parasztportákon fosztották, hantották. Segítségül és szórakozásképpen a Danielisz-lányok is át-átmentek a szomszédokhoz. Éppen Lukácséknál volt az összejövétel, amikor – a helyi szokás szerint – a legények bundát terítettek a földre. Az egyik itt kényelmesen elhelyezkedett, a többiek pedig megindultak leányt fogni, akit a legény mellé kényszerítettek, fektettek, majd egy másik bundával rövid időre letakarták őket. Amint Lukács néni a készülődést észre vette, Danielisz Ilonkát kilopta a körből és haza irányította, mondván: – Ez iparos lánynak nem való.

A gyerekek növekedtek és szórakozási igényeiket szüleiknek is figyelembe kellett venniük. 1906-tól kezdve gyakrabban eljártak a kisiparosok rendezvényeire, a bállokra, a teadélutánokra vagy a filléres vacsorákra, sőt a Polgári Kör műsoros estéire, táncos találkozóira is. A kezdetben csupán öncélú szórakozásnak tűnő művelődési

eseményeknek csakhamar eredménye is mutatkozik, mégpedig két síkon. A közvetlenebb az, hogy az első Danielisz-lány itt ismerkedik meg jövődöbelijével; a távlatos és a lényegesebb az, hogy a parasztok közé települt, szokatlan foglalkozású mester ismeretségi köre, társadalmi kapcsolatai bővülnek. A befutott, hangadó iparosok magatartása, emberi viszonyulása oldottabbá, barátságosabbá válik irántuk. Az is ide tartozik, hogy a második nemzedék – nagynénéim – lelki és szellemi világában új elvárások törnek felszínre: növekednek kulturális szükségleteik és a lányok édesanyjuknál – anyagilag és gondolkozásban egyaránt – függetlenebbek, önállóbbak kívánnak lenni. A XX. század kapitalisztikus polgári eszményei, törekvései néhány évtized múltán a Danielisz-gyermekek életmódváltásában és a szüleikétől eltérő célkitűzésekben öltének testet.

Mielőtt „nagyos“ terveikről, gondjaikról szólanék, ismerkedjünk meg személy szerint mind a tizenegyükkel, majd iskolázásukkal, pályaválasztásukkal, az első világháború kitörését megelőző évek eseményeivel.

Nőnek a gyerekek

D. Endre I-nek és Torányi Ilonának – házasságuk huszonhat éve alatt – tizenhárom gyermeke született. A terhesség és a szoptatás meg nem szakadó lánc huszonnégy esztendő fog át. (Mit szólnának egy hasonló helyzethez napjaink asszonyai?) Az egészségügyi ellátás és a csecsemőgondozás az ő idejükben némileg jobban működött, mint száz évvel annakelőtte. Erről győződünk meg, ha nagyszülőim helyzetét az Arany Györgyéekkel vetjük össze. Amazok tíz gyermekükből nyolcat kísérték ki a temetőbe, míg a Danielisz-házaspár a tizenháromból csak kettőt. Ez is fájdalmas veszteség, de a tizenegy életben maradt, a három fiú és a nyolc leány vigasztalta őket. Mindeniket becsületes, dolgos emberré nevelték, és a kor megkívánta színvonalon iskoláztatták; a fiúknak, lányoknak egyaránt mesterséget, kenyeret adtak a kezükbe.

No, de ideje már, hogy név és kor szerint is megismerkedjünk velük. Ime a második nemzedék:

Ilona	1890	Etelka	1903
Mária	1892	Irén	1904
Endre	1893	Margit III.	1907
János	1895	Gizella	1909
Erzsébet	1897	Rozália	1911
		Dezső	1913
Margit I.	1899	}	csecsemőkorban betegségben haltak meg
Margit II.	1900		

Nemrég megkérdeztem az egyik nagynénit: hogyan találtak a szülők nevet ennyi lánynak? A döntéseket befolyásoló okokat ő sem ismerte, azonban a tata ama mondasára emlékezett, hogy „csak Julcsa és Sára ne legyen; a többi jöhet“. Jöttek is – átlag két évenként. Az első négy a keresztségben valamelyik előd nevét kapta; az úzusnak megfelelően a leány az anyáét, a fiú az apáét; a második lány az apai nagyanyáét, (amit egyébként az anyai nagynéni is viselt), a második fiú a keresztszülőét. Az utánuk következők esetében precedensre nem bukkanunk, de az is megállapítható, hogy – az Erzsébet kivételével – nem követték a szalontai parasztcsaládok szokását, ahol leginkább a Juliánna, Zsuzsánna, Sára, illetve a Mihály, Sándor, József, Ferenc, György járta. Én a névadásban is e kisiparos család másságát, elkülönülési tendenciáját látom; ezzel is a polgársághoz való felzárkózásukat kívánták érzékeltetni.

(A legkisebbik lány állítólag azért lett Rozália, mert nagyapám kedvelt nótájában szerepelt a neve:

Eltörött a hegedűm, nem akar szólani.

Rózsi, Rózsi mi bajod, mért nem akarsz szólni?)

A vallási hagyomány hatását úgyszintén ki kell zárunk. Azt követően, hogy lutheránusokként bekerültek egy csaknem színtiszta református közösségbe, hitükhöz fűződő, korábban is laza kapcsolataik teljesen és véglegesen megszakadtak. Nagyszalontán evangélikusok csak elenyésző számban éltek; így az eszmei rokonságban lévő

másik protestáns vallás ölelte magához őket. Szülötteiket a kálvinista nagy templomban keresztelték – lutheránusokká (!), majd serdülő korukban le is konfirmáltak. Sem az első, sem a második nemzedék tagjai nem vették zokon, ha az őslakosok őket is reformátusoknak tekintették.

A bőséges gyermekáldásnak tulajdonítható, hogy az Arany Sára és János közötti korkülönbség a Danieliszgyermek között hasonlóan megismétlődött. Ilonka nagynénem gyermeke már körbejárta a konyhát, amikor nagyanyám a tizenkettediket szoptatta, sőt a második is játszótársat kapott a tizenharmadik szülött személyében. Így történt meg az a ma már szinte elképzelhetetlen eset, hogy a D. Ilonka kisfiának nagybácsija volt a fiatalabb, mégpedig három évvel. Felnőtt fejjel gyakorta évődött is vele: „Nem nagybátyám vagy te nekem, hanem nagyöcsém.“

A fiatalasszony erősen röstellette, hogy mamája még az ő férjhezmenetele után is nagy hassal jár. Hónapokon át kapacitálta: ismer ő egy olyan bábát, aki megoldja ezt a „baját“. De a mama nem lett rá; vagy szégyellőségből vagy mert erkölcstelennek tartotta, hogy a természet rendjébe beavatkozzék. Ő még ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely nem élt fogamzásgátló vagy terhességmegszakító mesterkedésekkel.

Az emlékezők tanúsítása szerint a bőséges gyermekáldást nagyapám sem tekintette Isten csapásának, bár ők csupán öten voltak testvérek. Csöndes derűvel simogatta, szeretgette őket és érzelmeit azzal tette láthatóvá, hogy a messzi nagyvárosokból mindig hozott valami kedveset, meglepetést: szalagot, csatot, mézesbabát s

effélét; amikor pedig rosszul ütött ki a vásár, bár egy stanicli égetett cukrot; osztozzanak meg rajta testvériesen.

Nagyszüleimnek nem voltak fölöttébb merész terveik gyermekeikkel; csupán a kisiparos rangot és a polgári lét sajátosságait kívánták velük is megőriztetni. A három fiú hat-hat osztályt végzett, utána inasiskolát. Az első három leány is beírta a hat osztállyal, de az utánuk következők már „polgáriba“ jártak. Nem sokkal azelőtt

létesült városunkban ez az új iskolatípus, ahova az értelmiségi, a kereskedő és az igényes iparos szülők szinte kötelességszerűen beíratják lányukat.

A pályaválasztás nem okozott különösen nagy gondot. A mama a szabók közül szakadt ki. Legyenek a lányok varrónők! A nyolc közül öt ezt a szakmát tanulta és kenyeret is keresett vele. Akadt, aki élete végéig. A három fiatalabb, akinek útját az apa – váratlan halála miatt – már nem irányíthatta, más pálya mellett döntött. Valójában ez nem az apai befolyás elmaradásával függött össze. Sokkal inkább a húszas évek közvéleményének és társadalmi magatartásának megváltoztatásával, amely elfogadta az iparoslányok munkabeállását. Így lett Irén nagynénéből kereskedelmi alkalmazott, elárusító, majd pénztáros egy rövidáru üzletben; Margitból – mert igen szépen rajzolt –, fényképész, amit mesterének közbelépte folytán elhagyott, lévén hogy a feleség boltjában nagy szükség volt egy ügyes kiszolgálóra. Rozália, a legkisebb azzal hágott a polgárosulás magas fokára, hogy egy ügyvéd gépírónőként alkalmazta. A két nagyobb fiúról már elmondtam, hogy a család hagyományos mesterségét sajátították el, de csak D. Endre II. maradt hű a fésűséghez. János idővel a vendéglátóiparhoz pártolt; Dezső, a legkisebb, tehetséges műbútorasztalossá vált.

A világháború kitörését megelőző évek eseményei úgy folytak, amint azt korábban már leírtam. A gyermekek száma évről évre gyarapodik, és mindig van otthon csecszopó, karonülő, tipegő, pendelyes, kis- és nagyobb iskola, inasnak álló, majd felszabaduló segéd. 1906 és 1914 között Ilonka és Mariska nagy lánnyá, Bandi és Jani pedig nagy fiúvá érik. Segítő közreműködésükre igen nagy szükség van, mert a tata betegeskedik, öregszik és egyre gyengül, a gyermekek meg akaratlanul is szaporítják a nevelési és a létfenntartási gondokat. Azonban az első szülöttet, Ilonkát, akinek a besegítésére, anyagi hozzájárulására számítottak, csakhamar feleségül kéri egy cipész kisiparos. A kötelező stafirung újabb terhet ró a családi költségvetésre. Még szerencse, hogy a mama kezdettől fogva gyűjtögeti a kelengyét, de a szoba-konyha bútor fölöttébb sokba kerül. Kiröppente után sem vár-

hatnak tőle segítséget, mert gyors egymásután ott is jönnek a gyerekek. Így aztán a terhekből a korban következő Mariskának és Endrének kell többet vállalnia.

A szegénység és e családi helyzet gátolta meg édesapámat abban, hogy a jóhírű szalontai gimnázium növendéke legyen. Pedig útat törhetett volna egy rangosabb, mondjuk a tisztviselői pálya felé. Idős korában ezt a körülményt némi nosztalgiával többször elmesélte. Végül hangsúlyra vettem. Itt az alkalom, hogy emlékezését szószerint beiktassam.

„Albert András tanító úr azt mondta: – Küldd fel az édesapádat, Dánielisz! Hazamentem és mondom a tatámnak, hogy tessék felmenni az iskolába, mert Albert tanító úr akar vele beszélni. Az apám fel is ment, és avval fogadta, hogy »Dánielisz úr, kérem szépen, tessék Endrét a gimnáziumba íratni, mert én olyan bizonyítványt tudok néki adni, hogy az első perctől fogva tandíjmentes lesz.« Viszonzásként az apám ezt felelte: – Tanító úr, kérem. Tízen vannak ezek testvérek. Alig várom, hogy ez odakerüljön, hogy tudjon az iparban segíteni. Így nem lett abból semmi, hogy én gimnáziumba járjak.“

Pedig hajlama lett volna hozzá. A minden változás iránti érdeklődése és szellemi adottságai képessé tették volna arra, hogy a szülők társadalmi kategóriája fölé emelkedjék. De ha szép szándéka nem sikerülhetett is, fölhasználta a kor és a hely nyújtotta művelési lehetőségeket. Inasként eljárta az 1905-ben létesült moziba, segédként a gyakorta meghirdetett műkedvelői előadásokra, amelyekben nem egyszer szerepet is vállalt. 1913-tól, megindulásától kezdve előfizetett az Érdekes Újságra, s ezt még frontszolgálata idején is járatta, zsoldjából fedezve az előfizetési díjat. A hetilap által kiadott Dekameron „parádés szép három kötete“ – amint Ady Endre jellemezte volt –, későbbi kis családi könyvtárunk dísze lett. Édesapám ezekből megismerhette a kortárs magyar próza legkiválóbbjainak önéletrajzát és egy-egy novelláját. Nemcsak olvasni szeretett, hanem annak is szükségét érezte, hogy tapasztalatait, élményeit, gondolatait megörökítse. Egyszer valamelyik segéd társát naplóíráson kapta. Tüstént maga is füzetet vásárolt, és 1914 tavaszá-

tól két-három naponként bejegyzzi a számára fontos vagy érdekes történeteket, eseményeket, amint öreg korában magyarázta, részben írása külsején javítandó. Ez az eredete a későbbiekben bemutatásra kerülő, történelmi adatokban oly gazdag háborús naplójának.

Noha őszintén becsülte a betűt, a társas kapcsolatok létesítését még ennél is fontosabbnak tartotta. Segédként nem lehetett tagja az Ipartestületnek, de beiratkozott és rendszeresen eljárt a szabók egyletbe, ahova barátai révén a fésűst is befogadták. A leányokkal való ismerkedését elősegítette két nővére, azon túl pedig a „kolon“, a tánciskola, ahol a századelő valamennyi divatos táncát, még a charlestont s a francia négyest is megtanulták.

Jómagam mindig nagyra értékeltem édesapám igényességét, magasabbra törését. Fiatalos újító szándékát, alkotó képzeletét főképp önállósulása után, szakmájában érvényesítette. Eme igyekezetének korai feltűnését értékelhetjük abban a tényben, hogy a szalontai inasévek leteltével 1909 és 1910 között nagybátyjához, Békéscsabára megy gyakorolni, ismereteit elmélyíteni. Ide 1914 elején is visszatér, de ezúttal D. Mihályhoz a korszerű fésűkészítéssel megbarátkozni, lévén hogy unokabátyja gépekkel könnyített, gyorsított az egyes munkafázisokon.

Nagyapám e második alkalommal csak azért engedhette el nagyobbik fiát, mert a következő is legényemberré nőtt, és immár felszabadult segédként vehette maga mellé. A tízes évek elején enyhültek a gondok és mármár úgy látszott, hogy az apa – két fia segítségével – fellendíti az ipart; annyi portékát fognak előállítani, hogy a Danielisz-féle szarufésűkkel távolabbi vásárokon is megjelenhetnek. Ezidőtájt rendszeresítik tenkei (Tinca) kiszállásaikat s így hetente már három piac bevétele biztosítja a gyerekekkel együtt növekedő költségek fedezését. A fiúk olykor arról ábrándoznak, hogy kiteszik a kraksznit a műhelyből; helyébe gépeket hoznak, nagybani termelésre állanak át és ők látják el fésűvel, cipőkanállal a szaporodó rövidáru üzleteket. De a derült égből pusztító villám csap e tájra, és gyönyörű terveiket porrá égeti.

Kitört a háború!

A családi emlékezés szerint ezen a napon a mama valamiért felment a városba. Itt hallotta a megdöbbentő hírt. Dolgavégezetlenül rohant haza, egyenesen a műhelybe, ahol a férfiak munkálkodtak. Feldúlt állapotban lépett be és csak ennyit mondott:

– Kitört a háború! Ma nem főzök ebédet!

Így fordult elő az a szokatlan eset, hogy délre mindenki csak egy karéj kenyeret és egy almát kapott.

Nagyanyám kifinomult anyai ösztönével megérezte, hogy szerettei életében – a szarajevói pisztolylövés nyomán – váratlan változások fognak bekövetkezni és az eljövendő évek a szüntelen reménykedés és a lemondás, kurta örömek és hosszas bánkódások közepette telnek majd el.

A 14-es háború – mint oly sok helyen Európában – a mi családuk életében is a cezura szerepét töltötte be. A fellendülő és a belátható időben kibontakoztatható familiáris iparúzés váratlanul megtorpan és csupán a hatvanadik évéhez közeledő, beteges apára korlátozódik. Előbb a nagyobbik, majd a kisebbik fiút is bevonultatják s a frontra viszik. E kötelezettségtől a két-, de nemsokára a háromgyermekes vő sem szabadul. Mariska és Böske eladó sorba jut ugyan, de sokáig pártában maradnak, mert – az akkori nóta szerint –

Mind elvitték a legények elejét ...

A 21 éves D. Endre II. sorsa alakulásával kapcsolatban sokatmondó tény az, hogy amikor június 2-án – a történelmi eseményeket megelőzően – a sorozóbizottság előtt megjelenik, „untauglich“-nak, katonáskodásra alkalmatlannak nyilvánítják. Mint maga mondotta: gyenge fizikuma miatt. Bár időközben egyáltalán nem testesedett, nem izmosodott, október derekán már (!) hadviselésre alkalmasnak minősítik, és azon nyomban be is vonultatják. Az újvidéki és a péterváradi felkészítés, kiképzés után a galíciai frontra vezénylik s itt tölti 1915 egészséget próbáló, vizes telét és tetet-lelket fagyasztó tavaszát.

A hat elemít végzett iparossegéd, az egyszerű közka-
tona négy éven át tartó harctéri szolgálata alatt naplót
vezetett. A kisformátumú, fekete noteszek ma is meg-
vannak. Lapozzunk beléjük! Élményeiről, sorsának alaku-
lásáról szóljon ő maga!

„1914. július 26. vasárnap

Ma reggelre nagy felfordulás lett. Őfelsége el-
rendelte a mozgósítást. Minden embernek menni kell
42 éves korig. A rendőrök lóháton járnak be a ta-
nyákat. A városházánál egész nap hivatal volt...
Vanke Ferivel kimentünk a vasúthoz. Voltak, akik
már ma este mentek. Nagy a sírás, a búcsúzkodás.

Szeptember 4. péntek

Délután kimentem a vasúthoz. Most már jönnek
vissza a katonák a harcterről sebesülve. Egyiknek a
keze, másoknak a feje, harmadiknak a lába van meg-
sebesülve. A többek között volt egy kapitány, aki-
nek a szemét lőtték ki. Igazán szomorú látvány, de
bele kell törődni.

Október 13. kedd

Ma fél ötkor keltem fel. Váradra kellett menni
sorozásra. Ingyen vittek s hoztak. Mire mi oda ér-
tünk, már besorozták a mezőbajiakat, 39-ből 33-at.
...Nemsokára jöttem én is. 159 cm magas vagyok.
Az orvos háromszor is megforgatott, csak azután
mondta: alkalmas. Egy cseppet sem lepődtem meg.
Az az igaz, hogy már vágytam katonának. ... Délre
vége lett a sorozásnak, fél egyre feleskettek, majd
kiosztottak mindenkinek egy kis cédulát. Fel volt
tüntetve, hol kell jelentkezünk...

Október 26. hétfő

Felvirradtunk a nagy napra, amikor el kell men-
nem. Az éjjel jót aludtam, hét órára felöltöztem,
majd a szomszédokhoz is elmentem köszönni.

Október 27. kedd

Nagyváradon vagyok. Tegnap különvonattal jöttünk el Szalontáról. A vasútnál rém sokan voltak. Tőlünk is heten ... Mikor osztán a vonat elindult, sírtak a testvéreim, a szüleim. Én is hullattam egy pár könnyet ...

November 4. szerda

Újvidék, katonai barakk. Délelőtt és délután is rukkoltunk. (Kivonultunk kiképzésre.) Ez mind megjárna, de nehezen mén a német komandó. A naplóba sokat lehetne írni a katonai életről, csak nincs rá idő, meg aztán háborgatnak is. Nem olyan nyugodt itt az élet, mint otthon.

1915. január 23. szombat

Indulás: front. – Reggel 6 órakor keltünk, aztán avizáltak (értésítettek), hogy apmars (menetszázadba fejlődés) lesz délben ... Tíz órakor volt a menázi. Örnagy úr elköszönt tőlünk, egy pár buzdító szóval útnak engedett. ... Dalolva mentünk az állomásig. Ott bort és kenyeret kaptunk. Ültünk is a vonatra. ...

Február 12. péntek

Ma indultunk Hajasdról és olyan rossz útra értünk, hogy a kocsikat is magunknak kellett húznunk. Sok helyütt kerékagyig süllyed a hóba. – Olyan meredek hegyen mentünk, hogy grádics volt csinálva. Mire felértünk a tetejére, egészen ki voltunk állva.

Február 15. hétfő

Megint eltelt egy éj, az első dekungban (az ásott fedezékben). Az eső végig esett, egészen átáztunk. Sietve fedelet raktunk rá, aztán sok szép fenyőt el-tűzeltünk és mennyi tönkre megy. Milyen kár érte!

Ránk nem lőnek az oroszok, mert erdőben vagyunk s nem látnak. Így egészen nyugodtan járkalunk ...“

A frontesemények leírását két terjedelmes, öt-öt strófa katonadal szakítja meg. A bakák hangulatát érzékeltetendő, idézzünk az elsőtől:

*„Megjött a levél fekete pecséttel,
Megjött a muszka százezer emberrel.
Százezer emberrel áll a harc mezején,
Így hát Juliskám elmasírozok én.*

*Pajtás, ha látol meghalni engemet,
Vedd elő pennádat, írd meg levelet.
Vedd elő pennádat, írd meg az anyámnak,
Rossz fia leszámolt az egész világgal.“*

„1915. február 21. vasárnap

Két napi rezervaság után visszajöttünk a frontra és dekungot változtattunk. ... Az előző is jó volt, csak hogy az eső egész éjjel esett s reggelre megtelt vízzel. Így aztán kénytelenek voltunk újat ásni a szakadó esőben. Mire kész lett, még az ingem is átázott. Attól tartottam, sohase szárad meg rajtam a ruha. Jobb lenne civilben. „Civilben“ – de különösen hangzik itt ez a szó. Nem is jó rágondolni ... Nem is képzelem az ember, hogy mennyit képes elviselni. Nem túlzás azt leírnom, hogy többet kibír, mint egy jószág. Ha Isten segítségével majd hazakerülök, bizonyára borzadva gondolok majd vissza. ... A második vasárnapot érem meg a fronton ... Éjjelenként kell egy, esetleg két órát poszton állani. Amikor e sorokat írom, ülök a dekungban a pislákoló tűznél és piszkos vagyok, akár egy malac.

Február 28. vasárnap

Úgy hallik, holnap támadás lesz. Ma is nagyon dörögnek az ágyúk.

... (Szövegébe édesapám itt beiktatott egy négy strófás, Galiciáról szóló katonadalt. Érzéseit a leghívebben a második szakasz fejezi ki.)

*Galícia hegyes-völgyes határa,
De sok anya átkot mondott reája.
Átkozott légy Galícia örökre,
Csak te fiam szabadulj ki belőle.*

Március 7. vasárnap

Azt mondják, vasárnap van, de én biz ezt nem érzem. Szerdán este jöttünk le a hegyi állásból a megszokott helyre. ... Reggelre kelve nagyon rosszul éreztem magam, de ismét apmars (menetszárad indulás) volt oda, ahol tegnap voltunk, de most jóval túl az akkori táborhelyen. Itt is lelágerezünk, helyet csináltunk a méteres hóban, aztán tűzgyújtás, szénahordás aláink, amire leheveredtünk. — Reggel egy fél kenyeret kaptunk, szalonnát, kávét s mindjárt mentünk tovább. — A lábamra alig bírok állni, úgy fáj. De azért megyek a legnagyobb erőfeszítéssel és a többivel tartok. Mindig sokat esek a meredek helyeken. Amikor ezt írom, egy, az oroszok által erősen megrongált kocsmában pihenünk, a borjú a hátunkon, minden percben készen az indulásra. A svarléniank (harcí vonalunk) itt van valami kétszáz lépésre és a srapszelek, a gránátok a faluban csapnak le közvetlen közelünkben. Tudja Isten, mi van velem, de én fel sem veszem, pedig egyik a másikat éri. “

Az arcvonal e szakaszán ez idő tájt álló harcok folytak. Mindkét fél beásta magát s onnan lödözgetett a másikkra, akár Arany János 1848-ban a szalontai népfelkelők élén. Erről írta a költő az egyébként teljesen ide is illő sorokat:

„Tenni kevés — de halni volt esély.”¹⁸

Édesapám ekkor súlyosan megbetegedett. Még a naplóírás is szünetelt pár napig. E hiányt — évtizedek múltán

– élőszóval pótolta, amit magnószalag őriz. Onnan idézem a következőket:

„Ránk jöttek a márciusi őrült hidegek. Nagyon fújta a szél, ami a hideget csak táplálta. Akkor éjszakára be voltam osztva két órai posztra, (őrségbe), megfigyelésre. Amikor rám került a sor – hát én máig sem tudom, honnan vettem a bátorságot –, de én azt mondtam a szolgálatos altisztnek: – Kérem, én nem tudok kimenni. – De muszáj! – Nem tudok. Lőjenek föbe, mégsem megyek.

Azért is voltam ilyen határozott, mert azelőtt való félóraban az egyik szalontai fiú, aki már volt kinn őrségen, jön nagy káromkodva: – Földi, az Isten ..., ne menj ki, mert megfagyol! Volt, aki ott állva megfagyott. Így hát megkötöttem magam. A végén azt mondta a szolgálatos altiszt: – Reggel maródi vizitre (orvosi vizsgálatra) mén, de ha nem lesz maródi (beteg), két órai kikötés! – Mert ez járt. Ez volt a kitüntetés.

Reggel a napos elvitt a maródi vizitre, és akkor azt mondta az orvos: – Spítáj, vagyis kórház. Akkor aztán leafféroltam (a felszerelést visszaszolgáltattam); leadtam a 250 élest, a puskagolyókat. ... Ezzel az én orosz fronti szolgálatomnak vége szakadt.

Ezt a századot később harcba is vetették, de mivel nem tudtam járni, kimaradtam belőle. Ha ez nem történik velem, biztosan örökre ott maradtam volna. De hát a jó Isten vigyázott rám.“

Édesapámat öt hónapon át kezelik fagyás ellen és erősítik általános legyengülése miatt. A mama közbenjárására, kérvényezésére hazajön ugyan az itteni kisegítő kórházba, azt azonban nem tudja elérni, hogy – az öreg és beteges apára s a sok testvérré való tekintettel – felmentésék. (Napjainkban az egyik nagynéném ezt úgy magyarázta, hogy nem volt pénzük a „lefizetésre“.)

1915 augusztusának derekától november végéig D. Endre II. újabb kiképzésben részesül. Óbecsén, ahonnan egyenesen az olasz frontra irányítják. Három évet tölt Bolzano, S. Michele, Trento, Rovereto, a Garda tó és a To-

nale szoros térségében, majd az utolsó hónapokban Co-negliano táján, a szomorú emlékű Piave folyó bal partján harcol százada.

Adjuk át a szót ismét az események megélőjének, idéz-zük a napló néhány részletét!

„1915. december 5. vasárnap

Az első hét telt el az olasz fronton. Minden má-sodik nap szolgálatban voltam, hol a felvahén (ka-tonai őrhely), hol meg a süczengrábén (a lövészárók-ban). A szolgálat nem nehéz. Két óra hosszat áll az ember, azután meleg dekungban pihen. Amikor kint áll a poszt (az őrszem), meleg bundát kap. ... Igen jól főznek, s annyit eszik a baka, amennyi csak kell neki. A kávé jó édes, a vacsora igen mindig két fo-gás szokott lenni. Délre van bor és cigarettát is ka-punk.

December 8. szerda

Este a IV. felvahéra mentem. Jó másfél óráig barangoltunk veszedelmes helyeken, amíg elértük a stüczpontot, vagyis az állásunkat. Az egész éjjelt szabad ég alatt töltöttük; semmi takarónk sem volt. Kilenc órakor svarléníát (csatárláncot) csináltunk, mert lövéseket hallottunk. Gondoltuk, hogy olasz sógorék támadást készítenek elő, de nem lett sem-mi. Így léptem én a 23. életévembe.

December 16. csütörtök

Reggel a konyhára mentem. Ha megfelelek, sza-kács leszek. Itt elég jó, csak sok a dolog. Reggel öt-
kor kelünk és este 9-kor fekszünk le.“

Édesapám megfelelt az előlegezett bizalomnak, és kö-zel három éven át szakácsként szolgált, egészen a háború befejeztéig. Könnyebb beosztásának köszönhetette, hogy nem került a tűzvonalba, és épen térhetett haza. No, de addig sok nehéz napot kellett megélnie és veszélyes hely-zetből kievickélnie. Mindezekről hüen beszámol naplójá-

ban, azonban nem kívánom ezzel terhelni a családi krónikát s ezért a részletek beiktatását ritkítanom kell.

December 26. vasárnap

Karácsony. A héten minden nap ágyútüzet kapunk, olykor vastagon. A konyhán semmi változás. ... Karácsony estéjén szép karácsonyfát állítottunk, aztán mindenki ajándékot kapott. ... Ezen a héten rém sok dolgom volt. Úgy elálltam, hogy alig bír a lábam.

December 31. péntek

Tegnap és ma a mi hegyünk szorult. Sok ágyúlövést kapott, de kárt nem tett bennünk. ... Tavaly ilyenkor Újvidéken voltam, most meg az olasz fronton, a Monte Nácsó hegyen. Vége van ennek az évnek is. A másikat hol érjük meg, és hogyan a háború utolsó napját, bizony nem tudom.

1916. január 28. péntek

Délután ismét a mi olasz szomszédunk lőtt, amiért a mieink küldtek neki nyolcat, ők viszont huszonkettőt, szóval kamatostól.

Egy nyolcas darabja becsapott a kis magazinba. Épp ahol az én hátizsákom volt. Teljesen széttépte. Jó, hogy nem volt rajtam. ...

Február 9. Szerda

...Tegnap tőlünk szabadságra mentek néhányan. Az egyiktől 40 koronát küldtem haza s így csak 1 fillérem maradt. (Ebből az összegből 80 kg búzát vagy 10 kg borjúhúst vásárolhattak otthon.)

Február 16. szerda

...Mégis csak nagy strapával van ez a szakácskodás. Minden második reggel 4-kor kelek, a másikon pedig 5-kor. Este 9 óra előtt nem fekszem le

soha. Inkább később. ... Tegnap kaptam Jani öcsém-től egy lapot. Az elsőt, amióta katona. Írja, hogy tűzér.

Március 13. hétfő

Délelőtt ismét egy nagy lavina zúdult ránk. A tiszti barakk előtt annyira felnyomult, hogy látni sem lehetett. A tisztek egy ingben, gatyában szaladtak ki, de szerencsére senkinek nem lett baja. Csak a magazint vitte el. Még nyoma se maradt. ... Rémes volt nézni, milyen pusztítást vitt végbe. Két ember vastagságú fát tövestől kitépett és sodort magával, de mindent, ami útjába akadt. ... A veszély elől a legközelebbi faluba menekültünk. Vermigliánónak hívják.

Március 26. vasárnap

...Visszatekintés: februárban és márciusban elküldtem 67 levelet és kaptam 46 darabot.

Május 1. hétfő

Reggelre a tiszti barakkot szépen feldíszítették fenyőfákkal. A főhadnagy csak nagyot nézett, amikor meglátta. ... Még éjjeli zenét is kaptak. ... Ápr. 19-én elment tőlünk Varga szakács. ... Így csak ketten maradtunk Jánossal és 180 embernek főzünk. Reggel 2 órakor fel kell kelni és délelőtt fél tízkor küldeni a menázsit (ételt) az állásban levő embereknek. Délután három órát alszunk, aztán főzzük a vacsorát.

Június 4. vasárnap

Ma rossz időnk volt. Egész nap esett az eső, délután meg sűrű pelyhekben hullt a hó. Tél uralkodik az egész tájon.

Június 27. kedd

Ma 40 koronát adtam fel, haza. A legutóbbi levélben írják, hogy Tata már igen gyenge; nem bír

dolgozni. Amikor ilyet írnak hazulról, majdnem sírok, mert sajnálom szegény Tatát, hogy még mindig oly sokat kell dolgoznia. Mariska nővérem, amit a varrással keres, nem rakja el magának, pedig már megkérték a kezét, hanem a család használja fel...“

Ekkor másfél hónapra megszakadt az események feljegyzése. Érdeklődésemre édesapám ezt úgy indokolta, hogy ezen a frontszakaszon nem történt semmi, mert a véres ütközetek tőlük dél-keletre, az Isonzó folyó mellett zajlottak. Náluk, Riva és Rovereto térségében mindkét fél szilárd hegyi állásokat épített ki, s azt igyekezett megtartani. Olykor belövésekkel, tüzérségi tüzzel s elszigetelt rajtaütésekkel bosszantották egymást. Másrészt megsza-
porodott munkája miatt sem ért rá írni.

1916 szeptemberének első felében csapattestét nyugatabbra helyezték át egy 1883 méter magas hegycsúcs és a Tonale-hágó védelmére. Mindössze 35 km-re voltak Svájc legkeletibb csücskétől. Egy mai útikalauz felülmúlhatatlan szépségűnek tartja és elsősorban a hegyi túrák és a téli sportok kedvelőinek ajánlja a figyelmébe: „A Dolomit-hegység az Alpok része, Európa talán legszebb hegyvidéke. ... A magasságok nem bújnak a dombhátak mögé. Merész vadsággal szöknek szemünkbe a dús fenyvesekből és virágokkal teleszórt alpesi rétekből hirtelen feltornyosuló, fantasztikus sziklaormok, melyek változatos formája és szépsége egyedülállóan érdekes képet ad a dolomit vidéknek.“¹⁹

Kár, hogy mindezek észrevételére és élvezetére a háború körülményei közepette a közkatonának nem nyílt alkalma. E kitérő után üssük fel a harmadik, egyben az utolsó noteszt.

„Szeptember 18. hétfő

A Tonale-szorosban új állásban vagyunk. Meg se lehet mozdulni. Éjjel levetkőzni? Arról szó sem lehet. Ma egy kis magazint (raktárat) csináltunk a konyha mellett; nekünk is itt kell aludni, pedig éjjel nagyon hideg van. ... A digo szomszéd sokat lövöldözik. Egészen elszoktunk tőle.

Szeptember 21. csütörtök

Tegnap reggelre esett le az első hó, éspedig elég rendszeren, mert mire felkeltünk, volt 20 centis is. Ma teljesen téli időnk van, folytonosan havazik...

Október 16. hétfő

Ma délután megint ment egy transzport (szállítmány) szabadságra, főnök úr (örvezető) Bagosi meg éppenséggel Szalontára. 20 koronát vitt haza tőlem. (Ez korábban kb. 7–10 drb. nagy bontó fésű árának felelt meg, ami a fésűs legdrágább készítménye volt). Így a frontról összesen 200 koronát juttattam szüleimnek. ... Küldtem még egy csokor havasi gyopárt is, amiből néhány lánynak fog adni.

Október 18. szerda

Ma érkezett vissza a szabadságról Bandi barátom. Tele van panasszal, hogy nem lehet Szalontán semmit sem kapni. A boltok üresek. Még sóból sincs elég. Az ecet literje 2,40 kor. Mindennek hasonlóan felment az ára. ... Tízen esznek otthon és naponta csak 2 kg kenyeret kapnak. Sohase többet.“

D. Endre II-öt csak 16 és fél hónapi frontszolgálat után engedték haza Itáliából. Szabadságolására szinte az utolsó órában került sor: még életben találta a nagybeteg Tatát.

Itthon töltött 16 napját notesze hűen örökítette meg. Idézzük néhány érdekes vagy jelentős részletét!

„1917. január 4. csütörtök

...A vonat rendszeren érkezett meg Szalontára. Mélyet sóhajtva léptem ki a vonatból. ... Otthon zörgetek. Kinéz az ablakon Böske és az örömtől sírva mondja: – Itt van Endre! Az ablakhoz jön a Mama és utána a többi. Aztán nyitják az ajtót. Sírt mindenki. Én is. Bemegyünk a tiszta szobába. Tata az ágyon már felült. Sírva borultunk egymás nyakába.

Ő talán örömeiben sírt, hogy még egyszer láthatott egészségben. Én meg azért sírtam, hogy ilyen betegen láthattam viszont. ... Nagyon szomorú viszontlátás volt, mert Tata, Mariska, Irén és Dezső is betegen feküdt az ágyban. Ehhez még az is hozzájárult, hogy nem lehet petróleumot kapni. Gyertyával világítanak, ami idegenné teszi az egész házat.

Január 7. vasárnap

Tegnap rendbe hoztam az udvart. A leégett fászininnél új félereszt készítettem, s ami össze-visszaságban volt, rendbe tettem, az udvart kisepertem.“

Munkálkodva telt el a szabadság és január 21-én ismét a Monte Cellón volt. Naplója ettől kezdve egyre szűkszavúbbá válik. Már csak havonta és néhány sorban jegyez be apró eseményeket. 1918-ban még ezt is ritkítja.

„Február

Tizedikén jött egy sürgöny az irodába, hogy Tata nagyon rosszul van és szeretne látni még egyszer az életben. A főhadnagyúr utána is járt, hogy néhány napi szabadságot kapjak, de a brigád (a dandár parancsnokság) nem adta meg, mivel Bihar megye járványos betegség miatt le van zárva.

Huszonharmadikán írták meg jó Tatám halálát, ami f. hó 9-én, pénteken délelőtt 11 órakor történt. Bizony nem tudtam elolvasni a levelet, úgy sírtam. Csak az elejéből láttam ki pár sort.

Március

Kinyílt a megye és a szabadságolás is. Tíz százalék megy. Engem csak bíztatnak, de nem engednek.

Május

E hó elején kezdtünk vizet főzni. Addig mindig havat olvasztottunk.

Június

Még mindenütt hó van. A tetején járunk vízért. Aztán olvadni kezdett és naponként fagyott.

Július

Már csak ott volt hó, ahova leszaladt a lavina. És a barakk előtt, ahova félre hánytuk a konyha elől.

Augusztus

E hó 3-án, 4-én olvadt el végleg a hó.

Szeptember

Harmadikán, hétfő este jött ki a szabadság. Akkor mindjárt avizáltak (értesítettek) a felkészülésre. Mondanom sem kell, nagy volt az öröm. (Ezt követően részletesen leírja szedelőzködését, az előkészületet (a fürdés, útravaló, orvosi ellenőrzés, katonai igazolvány), majd aprólékosan ismerteti hazatérése útvonalát, amit e szavakkal zár): 7-én, pénteken hét órakor Szalontán szálltam ki.“

Itt ismét lapok hiányoznak a noteszből, amit eképpen pótol az élőszó:

„1917 szeptember 3-án megkaptam a két hetet, amiből az út három meg három napot vett igénybe. Ez még így is jól jött, mert otthon – mint apám mesterségének a folytatója – azonnal leültem a krakszniba (faragó székhez hasonló munkapad) és dolgoztam, amíg a szabadságból tartott...“

Ebből az esztendőből több bejegyzést már nem találunk, kivéve egy háborús műdalt. Érzelgős giccses hangvétele ellenére a harmadik szakaszt ide iktatom, mert a frontszolgálatosok életérzését, rég melengetett vágyait fejezi ki,

Ha majd egyszer mindnyájan visszajönnek,
Boldogabb, szebb és jobb lesz a világ.

Emberről az ember többé sose öl meg,
Nem lesznek rongyos, koldus kalibák.
Nem lesz a földön bánat meg átok,
Szakadt kendők, mire lehull a könny.
Másképp lesz minden, bizony meglátjátok,
Ha nem egyszer mindenki visszajön,
Ha majd egyszer mindenki visszajön,

„1918. március

E hó 1-én Fraviánóból Monte Cellóra mentünk vissza, mert ezt nem tudták belőni a digók (olaszok). Hat napig voltunk csak fenn a hegyen és ismét mentünk Mezőkoronába. (A szavak értelmét kereső bakák így nevezték el honi módon Mezzocorona észak-itáliai várost.) Onnan másnap hajnalban Maléban ültünk villamosra.“

A továbbiakban részletesen ismerteti a legszebb olasz téli üdülőhelyeket, Dobbiaccot és Cortina d'Ampezzot is érintő útvonalukat, amikor ezredüket a legveszélyesebb frontszakaszra, a Piave folyóhoz helyezték át. A Monarchia erőinek átcsoportosításával kívánta a győzelmet kiharcolni, a három éve megmerevedett déli harctéren. Így került édesapám Coneglianóba, amelynek környékéről ezt olvashatjuk az útikalauzban: „Vadregényes, szép vidéken újabb dúzzasztott tavak mellett haladunk, míg Cortinától 100 kilométerre, az I. világháború utolsó nagy csatáinak a színtere, Vittorio Veneto, és Conegliano között elérjük a síkságot, az Udinétól Velencébe tartó 12-es utat.“²⁰

Ez azt jelenti, hogy D. Endre II. csupán 40–50 km-re lehetett a kék Adriától és szépséges királynőjétől, Velencétől. De a közkatonának sem ideje, sem lehetősége nem nyílt a gyönyörködésre, amikor olyan tragikus élményeknek, fordulatoknak vált a részesévé, mint milyenekről a magnószalag mesél.

„Szerencsémre én nem voltam lent az arcvonalban, mert még mindig szakácskodtam. A mancsaft (a legénység) mindig kint volt a fronton, ahol úgy szólt az ágyú, mint a gépfegyver; a lövedékekből

pedig annyi volt összehalmozva, mint egy szénaboglya. A déli órákban kezdték kísérni a fogságba esett katonákat. ... A kaszárnyában mindenkit igazoltattak és ott derült ki, hogy volt közöttük olyan is, aki korábban az osztrák-magyar hadsereg katonája volt. Ezek ott Olaszföldön fogságba estek és újra harcra jelentkeztek. Amikor kiderült, hogy ezek dezertált cseh katonák, mind felakasztották és táblát tettek a nyakukba: Így jár minden hazaáruló!“

Az időrendet követve ide illik a harmadik notesz utolsó bejegyzése.

„Augusztus

1918. aug. 12-én – a nagy emberveszteség miatt – végleg feloszlott a 7. század. Én a batalionhoz (zászlóaljhoz) kerültem, de nem mentem a konyhába. Harminckét hónapig voltam szakács, hol jobb, hol rosszabb viszonyok között. Az utóbbi időben annyi volt az irigyem, hogy nemigen esett jól semmi. Én, mint 6. századbeli, a 139. ezredhez kerültem. Velem jött még két szalontai fiú, káplár Szentmiklóssy, a suszter és Balogh Lajos, a cimbalmos. Ugyanaznap délután már mentünk a Stellungba (állásba), ahova 19-én este meg is érkeztünk. A Monte Grappától balra, egy csúnya nagy hegyen vagyunk. A digók 80–100 lépésre helyezkednek el tőlünk és sokat lőnek ágyúval.“

Folytatása a visszaemlékezés alapján.

„Amikor kiértünk az előretolt állásba, egy kis gödröt csináltunk magunknak, amit körülraktunk sziklákkal, hogy védve legyünk, mert a magaslaton már az olaszok voltak. Volt úgy, hogy megfigyelték az elhelyezkedésünket, utánunk jöttek és elfoglalták állásainkat és elfogták a magyar katonákat. Szerencsémre, én nem voltam köztük. Ez a végső napokban történt. ... Az utolsó piavei offenzívára (támadásra) nagyon felkészült az osztrák-magyar had-

sereg. Rengeteg golyót szállítottak minden egyes ágyúhoz. Szinte mintegy szalmakazal. Nekünk a Pia-vén át kellett volna mennünk. A hidászaink csináltak is pontonhidat, de mire befejezték, akkor jött az olasz repülő, rádobta a bombát és nem lett belőle semmi. Addig-addig szerelték a hidakat, míg végül csak sikerült a mieinknek átmenni. Akkor aztán nagyon sok olasz foglyot hoztak. “

Itt közbevetőleg megkértem édesapámat, beszéljen a háború utolsó napjairól, a befejezésről.

„Éppen le voltunk lágerezve (táborozva) egy széles országút mellett, és akkor jött az értesítés, hogy Pesten kitört a forradalom és jövünk haza. Igen gyorsan-pakoltunk össze, még talán az ebédet sem osztották ki, és laufstrittben (futólépésben) jöttünk hazafelé. Az olaszok mindig a nyomunkban, de összecsapásra már nem került sor. Jöttünkben voltak olyan helységek, ahova már előttünk bevonultak az olaszok. A fegyver még nálunk volt, de nem vették el tőlünk. Volt közöttünk olyan ember, aki tudott olaszul és beszélgettünk egymással. Ők maradtak, mi meg jöttünk hazafelé.“

– Miként fogadta a legénység és a tisztikar a forradalom hírért?

„Mit lehetett látni? Persze, a tisztok jobban voltak tájékozódva. Nekünk csak bementek, hogy Magyarországon kitört a forradalom, és mi mindnyájan megyünk haza. Mi örültünk ennek, mert nagyon ele-günk volt szereteteinktől négy évig távol lenni és mindenféle veszedelmek között élni. Otthon meg nagy nyomorúság volt.

Erről nem tudok többet mondani, mert nagyon sok esztendő van a hátam megett, (ezt 1983-ban, 90 esztendősen közölte), és bizony nem emlékszem min-denre. De arra igen, hogy amikor elértük a magyar határt, egy dunántúli város állomásán történt, meg-jött a parancs: a fegyverét mindenki tegye le! Te-

hervonaton jöttünk és innen dobáltuk ki a drága fegyvereket. Itt mentek aztán tönkre. De mi nem sajnáltuk, mert az a tudat élt bennünk, hogy rég vágyott otthonunkba térhetünk.“

– Miként ért haza édesapám? Hogyan sikerült visszazökkenni a hétköznapiak menetébe?

„A katonavonat csak Pestig hozott bennünket. Innen Csabának vettem az utam, ahol nagybátyámhoz kopogtattam be. Finom vacsorával és tiszta ággyal vártak, de én – az élősdiak miatt – a kocsi-színben háltam. ... A délelőtti órákban Szalontán szálltam ki. Ha jól emlékszem, először édesanyámmal találkoztam. A testvéreim is otthon voltak, mert folyton vártak. A forradalom kitörése óta egyre csak az hírlett, hogy jönnek, jönnek a katonák.

Megérkeztem, boldog voltam. Nem sebesültem meg, nem fájt semmim. Csak az a nagy szegénység, ami itthon fogadott.

Pár napi pihenés után elővettem a tudományomat. Elfoglaltam a Tatám helyét a munkapadon és lassan beilleszkedtem az egyedüli munkába.“

Így lép az elhalt alapító örökébe a második nemzedéket képviselő fiú, D. Endre II. Azonban mielőtt az ő további életútját követnők, tekintsünk vissza az otthon maradottakra: miként vészelték át ők a háború négy, megpróbáltatásos esztendejét?

Súlyosbodó gondok között

Sírva búcsúztak hadrakelt fiaiktól a Danielisz-szülők a szalontai állomáson. Könnyeikben féltésük, aggodásuk tükröződött: hova kerülnek? Milyen sors vár rájuk? És egyáltalán: viszontlátják-e még egymást? Kimondatlanul talán önmagukat is sajnálták, bizonytalan jövőjük miatt nyugtalanok voltak. A Vécsey utcai házban még hat óvodás- és iskoláskorú gyerek igényli a cipőt, a ruhát, a

nagykabátot és a napi négyszeri kosztot. De miből? Korábban a két fiú anyagiakkal is segítségükre volt, Ilonka pedig munkával. Most mindez elmarad. A legnagyobb gondot a tata gyengülése, betegeskedése okozza, aki még így is hajtja, gyötri magát. De mi lesz a családdal, ha ő leesik a lábáról? A piacokról mind kevesebb pénzzel tér haza. Nem fogy a fésű úgy, mint azelőtt. Az asszonyok a törött fogút sem dobják el. Közben emelkedik az élelmiszer és a ruházati cikkek ára, havonként mind magasabbra. Míg 1914 decemberében egy mázsa búza 40–42 korona volt, 1918 augusztusára az új búza lett 160 korona. A marha- vagy borjú hús kilogrammja 1915-ben 4, 1917-ben 7,60, 1918 nyarára meg 14 korona; a tej ára megháromszorozódott; a pár tojásé pedig négy év alatt ötszöröse lett a kezdetinek; a rizs 40 fillérről 2,40 koronára (1915 tavasza), majd 3 koronára (1915 szeptembere) kúszott fel, mígnem 1917 áprilisában még drága pénzen sem lehetett kapni. Hasonló áremelkedés sújtotta a családi pénztárat a gyermekek öltöztetésével. A nagylányok cipője 30 koronáról (1915) 70–80-ra (1917 tavasza), végül 200–250 koronára (1918 nyara) ugrott fel. Ekkor egy méter karton 40, 1 pár női harisnya 50–60 és egy téli kabát 600 korona volt.²¹

Az utód csodálkozva áll nagyszüleinek hihetetlen teljesítménye előtt. Mindezt hogyan bírták anyagiakkal? Egyik jeles szociológusunk szerint a hagyományos család az élet nyomorúsága ellen összekovácsolódott, tudatos szövetség.²² Nos, a Danielisz-szülők és gyermekeik ekkori helyzetére, munkamegosztására, belső kapcsolataira ez teljes egészében érvényes. A mama járja a piacokat, vásárokat, nyersanyagügyben tímárokkal tárgyal. Irányítja a háztartást, szemmel tartja a lányait. A két férjhez menendő nem magának gyűjt, hanem a varrással keresett pénzt a közös kasszába adja; Etus, Irén, Margit a kicsiket, Gizit, Rózsit és Dezsőt neveli, pesztrálja; besegítenek a háztartásba, sőt olykor a Tatának is a műhelyben; Endre fiú filléres zsoldpénzét gyűjtögeti és küldi haza 40–50 koronánként. Mindez egyértelműen bizonyítja: kinek-kinek megvan a maga feladata és azt becsülettel, háborgás nélkül el is végzi. Ezt látták élő példaként maguk előtt, erre nevelték őket, és szegénységük, együtt-

érzésük megértette velük: nehéz idők szakadtak rájuk, nagylányos álmaikat, serdülőkori ruházkodási vágyaikat most szűk korlátok közé kell szorítani. A szeretet, a harmónia, az egymás kölcsönös megsegítésének a szelleme társként csatlakozott hozzájuk.

Ebből a szervezett és jól működő családi munkaközösségből a tartó oszlop, a 61. életévét még be nem töltött pater familias dűl ki a leghamarabb. Éppen akkor, amikor munkájára, nevelő hatására leginkább szükség mutatkozott. Halála nem hirtelen tört rájuk, de így is döbbenetes, megrázó volt. Érezte néhány év óta, hogy ereje elhagyja. Talán ezért is lett rá, hogy a hiányzó esküvői kép helyett Ilonkájával 1914-ben, egybekelésük 25. évfordulóján örökíttesse meg magát. Esztendő múltán készült még egy gyorskép, akkor, amikor gyógyuló nagyobbik fiát hazaengedték a katonakórházból. Ezen már gyermekeinek koszorújában találjuk; csupán a harc-téren lévő Jani fiú hiányzik a teljességből. Rövidesen Endre is visszatér ezredéhez. Majd amikor halálának közeledtét érzi, hívja, várja fiait az utolsó Isten hozzádra, azonban a frontszolgálat nem ereszi őket.

1917 februárjának kezdetén a tata állapota rosszabbra fordul; felesége nem mozdulhat mellőle. Éppen péntek van, piac Szalontán s a heti bevételre feltétlenül szükség van. Az eddig is szigorú tél még zordabbra fordul: havat kavar és sátort borít a szél, de a két nagyobbik lány kimegy árulni. Dél felé lélekszakadva érkezik egyik hűgük: – Tata meghalt! Kapkodva szedik össze a portékát, sietve cipelik a sátrat és rohannak haza. Szinte semmit sem kerestek, pedig nagy költségek várnak rájuk. A gyásznép nem is csodálkozik, hogy csupán egyetlen koszorút lát a koporsón: a feleség és a gyermekek közös, utolsó ajándékát. Még a sok komától, iparostárs-tól, szomszédától sem tellett. Hiába no, háború van.

Megrendítő kép lehetett, amint a 46 éves özvegy kilenc honmaradt gyermekétől és két kis unokájától övezve kísértte a gyászkocsit a Vasút utcai temetőbe, nem messzire az Arany Juliska sírjától. Hosszan szólt a reformátusok három harangja, de ha egy hónappal később kéri őket e szomorú feladatra, csupán a középsővel kellett

volna megelégedni; utána kettőt „bevonultattak“ a háborúba.

Ha ekkoriban szokás lett volna a „hős anya“ címet adományozni, nagyanyám ezt többszörösen kiérdemelte volna. Hóviharban és hőségben állott a védelmet alig nyújtó sátor mellett, és várta, várta a vevőket, alkudott velük vagy tartotta az árat, hiszen férje utolsó készítményeit vitte a piacra. De mi lesz, hogyha ez elfogy? Ő maga és a lányok nem értenek a mesterséghez, viszont az ipart be nem adhatja. Valamiből élni kell. Egyszer csak vége lesz a háborúnak és hittel reméli: a két fiú is hazatér. Bár az egyikük beül az árván maradt kraksniba. De addig? Még jó, hogy közel vannak a csabai rokonok; tőlük vesz fésűt – gyakran hitelbe – viszonteladásra. Amikor pedig Endre rövid szabadságra hazatér, nem pihen, nem lézeng a városban vagy a lányok szoknyája mellett, hanem befejezi a tata által munkába vett árut. Látja, tudja, hogy itthon igen nagy szükség volna rá. A mama kérvényezte is: családfenntartói minőségben szereljék le nagyobbik gyermekét; tíz éhes várja naponta a kenyeret. A parancsnokságot nem hatja meg a könyörgés; a fiúkat csak a forradalom bocsátja haza.

Emlékező nagynénéimtől gyakorta hallottam; akkor éltek a legnehezebben, amikor a tata meghalt. Nem egyszer esett úgy, hogy ebédre és vacsorára csupán pergelt leves volt kiporciózott kenyérrel. S lám, milyen igaz, hogy a baj nem jár egymagában. A spanyolnátha járvány ezidőtájt tört Bihar megyére, Nagyszalontára s a Danielisz családot is felkereste. Mindenki ágynak esett, csupán a hat éves Rózsika, a legkisebb maradt talpon. Neki kellett ellátnia a beteget. Hála Istennek, valamennyien meggyógyultak. Újabb temetésre jó ideig nem került sor.

Változások esztendei

Az első világháborút követő fél évtizedet joggal nevezhetjük a változások időszakának. Fordulat következik be a politikai és társadalmi létben, Erdély és a Partium

– benne Nagyszalonta – állami hovatartozásában, a fésűkészítés munkamódszereiben, a portéka piaci értékesítésében és a családtagok életében, szerepkörében.

A két fiú sebesülés nélkül úszta meg a harctéri szolgálatot; tűrhető fizikai állapotuk mellett az átélt megpróbáltatások miatt lélekben összetörten, szellemileg kimerülten térnek vissza a szülői házba. Ezt a pszichikai megviseltséget csak fokozták az itthon tapasztaltak: a már-már éhezésbe torkolló szegénység, a minden térre kiterjedő nélkülözés. Mivel más pénzkereseti forrás nem mutatkozik, a család továbbra is a kisiparban, a fésűességben véli megtalálni a fennmaradás, a kilábalás lehetőségét. Ehhez D. Endre II. szaktudására, munkaerejére is szükség van, akit majd valamelyik serdülő húga segít ki a műhelyben, mert Jani Csabára megy pincérkedni. Közben a forradalom hatása Nagyszalontára is kisugárzik: a helyi sajtó, a *Szalontai Lapok* és decembertől a *Testvériség*, a „szocialista munkások hetilapja“ baloldali szellemű cikkeket közöl, a város vezetőségébe a munkásság képviselői is bekerülnek; a hadiözvegyek és a Rozvány Jenő gyűlésein, „vasárnapi iskoláin“ nevelődött szocialista meggyőződésű segédek erősen hallatják szavukat. Március végén megalakul a direktórium; tagjai között ismét találunk kisipari segédeket, akik úgy vélték, hogy mesterük erősen kizsákmányolja őket. D. Endre II., akár csak iparostársainak döntő többsége, nem kapcsolódott be tevékenyen a mozgalomba; részt vett néhány népgyűlésen, esetleg megvásárolta a piros fedelű *Proletárok verseskönyvét*, de a Vörös Hadseregbe nem jelentkezett. Elegendőnek tekintette a négy esztendei katonáskodást, s még erősebben hatott az, hogy a nagy család fenntartásának terhe is jórészt reá hárult. Egyébként sem kötelezte el magát egyetlen politikai eszme vagy párt mellett sem. Amint később vallotta magáról, ő mindig „dolgos kisember“ volt. Elve a nyugodt családi élet megteremtése, amit szorgalmas munkával kívánt megalapozni, elősegíteni.

A gyulafehérvári román nagygyűlés 1918. december elsején kimondta Erdély egyesülését Romániával, de az új államiságot jelentő történelmi fordulat Nagyszalonta életében csak 1919. április 22-én következik be. Az ér-

kező hírek nyomán nyilvánvaló lett, hogy a húsvétot követő napon a román hadsereg egységei ide is bevonulnak. A hivatalos vezetők, a főbíró és a főjegyző maguk mellé vették dr. Gall Pault, a román származású, helybeli ügyvédet és a város hintaján – fogadó küldöttségként – a csapatok elé mentek. Békés szándékuk nyilvánítandó fehér zászlót lobogtattak s egy másikat távolból is jól látható helyre, a református templom tornyába helyezték. Így a városban sem harci cselekményre, sem rendbontásra nem került sor.

Az utóbbi időben mindenik nagynénémet külön-külön megkérdeztem: e hatalomváltozás után gondolt-e a család a repatriálásra? Esetükben ez természetes lett volna, hiszen mindkét szülő Békéscsabáról költözött ide, szép számú rokonságot hagyva a Kettős-Körös táján. Válaszuk határozott nem. Maradtak, mert itt tartotta őket a tata sírja, a verejtékkal megszerzett ház, a kedves szomszédok, a komák, a jó ismerősök, akik ugyanúgy vélekedtek, mint ők, és reménykedtek a gyulafehérvári nyilatkozat tartósságában, amely teljes jogegyenlőséget, azonos megélhetési, boldogulási körülményeket biztosított valamennyi román állampolgár számára. És mintha a fésű is jobban kelt volna, mint korábban. A sokáig megtűrt törött fogúakat az asszonyok, legények újakra cserélték, ugyanakkor még a gyárak sem ontották a szarumunkát feleslegessé tevő celluloidfésűiket.

Az országhatár közelsége a nyersanyagellátást különösebben nem befolyásolta. Azok a tímárok, akiktől a tehén, ökör, és bivaly szarut beszerezték, – kevés kivétellel – ezen a részen éltek. Viszont az értékesítést már érezhetően megnehezítette. Elvesztették a hetente biztos bevételt jelentő sarkadi piacot, a gyulai, a vésztői vásárt és elmaradt a Nagyszalonta vonzáskörébe eső, Dél-Nyugat-Bihar falvainak, tanyáinak népe. Helyettük az itteni kisiparosok és a vásároló kiskereskedők új felvevő helyeket kellett keressenek áruik számára. D. Endre II. ekkor véglegesítette tenkei jelenlétét és vitte el fésűit Dél-Kelet-Biharba, sőt Arad megye északi sávjának közégségeibe is.

Édesapám a legfeltűnőbb és lényegét érintő változást a fésűkészítés munkamódszereinek modernizálásában és

műhelye gépesítésében valósította meg. Igyekezetének megértéséhez szükséges figyelembe vennünk a következő társadalmi-gazdasági valóságot: a belső tőkefelhalmozás, a technikai fejlődés, a vasútvonalak kiépülése folytán Európaszerte, s így tájainkon is nagyipari, gyári termelés alakul ki, amely fokozatosan átveszi az áruellátás különböző ágazatait. Erre az útra lépett jónéhány Brassó és Nagyszében környéki gyapjufeldolgozó műhely, másutt a fűrésztelep tulajdonosok, helyenként a gyertyaöntők, a szappanfőzők. E jelenséggel magyarázható az, hogy míg a századfordulón Erdélyben a munkásoknak több, mint a fele a kisiparban dolgozott, negyedszázad múltán ez utóbbiak aránya 35–40%-ra csökken. A szarufésűk esetében a kismesteri termelésnek a fentiekhez hasonló, ipari felfuttatása el sem képzelhető. Az okok közül mindenekelőtt a nyersanyag veszélyes alakíthatóságát s a ki nem küszöbölhető kézi munkafolyamatok túlsúlyát szükséges megemlítenünk. Így csupán az alkalmazottak, az inasok, segédek számának növelése, valamint egyes munkafázisok gépesítése által lehetett a termelékenységet s az árutermelést fokozni.²³

D. Endre II. részére az első út – anyagiak híján és egyéb okok miatt – nem volt járható, de a másodikra Békéscsabán precedenst is látott. Vándorsegédi éveit unokabátyjánál, Danielisz Mihálynál töltötte, ahova már betört a modernizálás szelleme. Ettől kezdve dédelgetett álma, hogy a görnyesztő és szaporátlan kézi munkát – ahol lehet –, géppel váltsa fel. Önállósodása első jeleként 1923-ban meg is rendel Budapestén egy fogvágó gépet és Aradon egy spindlit, egy kétkarú, körforgásos munkagépet. Mivel motorra jó ideig nem telik, az előbbit úgy szerkesztették, hogy az 5–10 cm átmérőjű, vékony kis körfűrészeket lábbal is meg lehessen hajtani. Ezekkel vágta ki a fésű ritka és sűrű fogait, tizedannyira csökkentve e fázis időtartamát. A másik gépet már nem lehetett becsapni. A gyaluló, fálozó, slájfoló, polírozó korongoknak csak motor biztosíthatott megfelelő forgási sebességet. Ennek a beszerzésére még négy évig kellett várnia. No, de szükségben ismerszik meg a jó barát. Édesapámnak is volt egy legénykori cimborája, aki előnyös házassága révén asztalos műhelyét gépekkel sze-

relte fel, sőt benzinmotort is vásárolt, amely a cirkulát és a gyalut meghajtotta. Ha már forgott a transzmissziós tengely, a fésűs munkagépet is rá lehetett kapcsolni. Meg- egyeztek a bedolgozás időpontjában és a költségviselés arányában. 1925 és 1928 között három éven át tartott ez a szükségmegoldás, amely – hogy szakszerűen fejezzem ki magam –, megnégyszerezte a munkatermelékenysé- get. D. Endre II. kevesebb idő alatt több fésűt készített, mint édesapja azelőtt. A legyártott áru is gazdára talált, mert – mint említettem volt –, a kisiparosokra kon- junkturális évek köszöntöttek. Ezenkívül a fiatal mester bizonyítani akart: új fésűtípusokat vezetett be, formáju- kat korszerűsítette és 60–80 km-es körzetbe vitte el portékáját. Jellemző, hogy ezidőtájt még az ún. „jobb vevők“, az értelmiségiek, tisztviselők és mesternék sem restellték szükségleteiket a piaci sátorban beszerezni, mert itt erős, tartós fésűre találtak s a félre tett cso- magokból válogathattak. Ilyen kiváló minőséggel a né- hány rövidárú üzlet nem szolgálhatott. Mindezek szil- lárdnak tűnő alapot, gazdasági fedezetet látszottak bizto- sítani egy jövőző házassághoz. Hogy e remény mikép- pen valósult meg, az egy későbbi fejezet tárgya. Addig térjünk vissza a nagy család s a nyolc lány sorsának alakulására az új világ körülményei között.

Önállósulás – családi kötöttséggel

Ilona még a háború előtt férjhez ment és élte a maga külön családi életét. A korban következő két leány és két fiú párválasztása, házassága elhúzódott s ennek fő- leg a mama volt az oka. Mariskának jónéhány kérését utasította el és Endrét is kurtára fogta a familia egybe- tartása, anyagi megsegítése érdekében. Mai ítéletünk kegyetlennek tartja azt az anyát, aki 26 és 30 év közötti felnőtt fia és lánya jövőjébe, boldogságába ilyen önké- nyesen beleszól. Esetünkben enyhítő körülményként kell figyelembe vennünk azt a tényt, hogy a vagyont és anyagi biztosítékot nélkülöző özvegynek még hat kis- korú gyermek ellátásáról, felneveléséről kellett gondos-

kodnia. Mit tehetett? Áldozathozatalra kötelezte a nagyobb testvéreket a kisebbek érdekében.

Mariska és Böske, miután tájékozódtak az új állam lehetőségei között, önálló varrodát nyitottak. Valójában több volt ennél, mert olykor hat leányt is alkalmaztak és a Nagy Gyula-féle bérház földszintjének jó harmada az övék volt. A kor szokása szerint női ruhaszalonnak nevezték vállalkozásukat s ezzel nemigen vetették el a tűspárnát, mert a Danielisz-lányoknál varratni rangot jelentett a kuncsaftok számára is. Pontos, igényes munkájuk vonzotta a régi értelmiségiek nejeit és a frissen érkezett tisztviselők doamnáit. Sajnos, ebben a keretben szalonuk csak három, négy évig működött, mert az elodázott férjhezmenetelre végül is sort kellett keríteni. E kevéske idő mégis elég volt ahhoz, hogy gazdag stafiringot gyűjtsenek, szoba-konyha bútort csináltassanak, s közben – mint már említettem –, a mamát s a kisebbeket segítsék. Mesterségüket megházasodásuk után is folytatták: Mariska új otthonában, a Kálvin utcában, Böske pedig Élesden (Aleşd), ahova asszonyrak vitték. El ne felejtsem, hogy Etus, a következő lány, nővérei keze alatt kitanulta a szakmát s a szalon felszámolását követően – noha még csak húsz éves volt –, önálló varrodát nyitott a szülői házban. Választékos ízlésével, finom modorával és nem utolsó sorban a friss, külföldi divatlapokkal csakhamar versenytársa lett Mariska nővérének. Mivel Gizi is ezt a szakmát választotta, a harmincas évek fordulóján ismét többes számban, a Danielisz-lányok szalonjaként emlegették varrodájukat a szalontai high life, a helybeli „felső tízezer” körében.

Jó híruk, keresettségük tükröződik abban a tényben, hogy a huszas-harmincas évek fordulóján 5–6 varrolányt is alkalmaztak; így az udvari szobában szinte mozogni sem lehetett: középen a szabásasztal, körülötte hokedlik, azaz konyhaszékek s a nagy ablak közelében a varrógépek. A bútorzatból erősen kirítt a fal mellé szorított két fiókos ágy, de nélkülözhetetlenségük miatt meg kellett tűrni őket. A kész- és félkész ruhák számára tenyérnyi hely sem jutott. Átkerültek hát az utcai szobába, ahova kisfiús fantáziám is be-besurrant, hiszen a kölniszagú, szép arcú nagyságák itt vetkőztek kombi-

néra. Az ovális alakú toalett-tükör némasága megőrizte a titkokat.

Az én kedves nagynénéim már óvodás, kisiskolás gyermekként munkába fogtak: keressem meg a lehullott tüket, gombokat, patentkapcsokat; fűzzek a tübe; szaladjak a boltba. E korai ügyeskedésemnek igen nagy hasznát láttam. A spontán képesség- és értelemfejlesztő gyakorlatok mellett az itt folyó beszélgetés egy-egy foszlányát felkaptam és tudatalattimban raktároztam el. Így jegyeztem meg magamnak azt, hogy nyaralni Abbáziában vagy a Magas Tátrában érdemes; hogy pazar az élet Predeálon, Karlsbadban és Pöstyénfürdön; hogy legjobb a prágai sonka és a pilseni sör. A helyi pletykák mellett szóba hozták a *Színházi Élet* egyik-másik riportját, érdekes hírét, művészek szerelmeit. Máig tartó hálával gondolok ezekre a varrodai délutánokra. Későbbi ismereteim néhány alapkövét faragták, formálgatták ezek az érdekes csevegések.

A mama erősen rátartott két fiának anyagi segítségére is. Jani véglegesen pincér lett és az országhatár megszigorítása után odahagyta a csabai hazát és e másodikat választotta. Egy darabig itthon dolgozott, de a jobb kereset reménye, a híres vendéglők, a fényes kávéházak Nagyváradra vonzották. Ábrándjai nem váltak valóra. Talán nem volt eléggé élelmes? Magát ugyan eltartotta, de testvéreinek alig juttathatott.

Endrére ezzel is több teher hárult. Amíg tartott a tata nyersanyag-készlete, segédként szerepelt, majd ennek fogytával az ipart saját nevére íratta át, de a mama kikötötte: a szalontai piac az övé! Valójában ez lett a kistestvérek ellátásának, nevelésének folyamatos és biztos alapja. Ezen a ponton az egyéni és a családi érdek ismét ellentétbe került egymással. Édesapámnak nemcsak a legkézenfekvőbb bevételi forrásáról kellett lemondania, de az itt forgalmazott portékát nagybani áron, 25%-os kedvezménnyel adta át a mamának. Így számára a heti pénzforrást csupán a tenkei árulások jelentették, míg a tetemes kiadásokat, a nyersanyagvásárlást, a korábban említett gépesítést a nagyvásárok fedezték.

Részben fiatalos vállalkozó kedve, részben a szükség vitte rá, hogy hét-nyolc nagyközség sokadalmát évente négy-szer felkeresse és 60–80 kilométeres körzetben kínálja készítményeit. Helyben csupán a nagyvásárokon jelenhetett meg. Mai eszünkkel bizonyára furcsálljuk azt a helyzetet, hogy itt egymás mellé került az anya és fia sátra, sőt mindketten ugyanazt az áruminőséget kínálták.

A bevétel fokozása érdekében ekkor honosítják meg a fésűs pulton a nagykereskedőktől vásárolt, hajápoláshoz, borotválkozáshoz tartozó cikkeket, a celluloidnak nevezett műanyagból készült kör- és oldalfésűket, hajtűket, -csipeszeket, később a szappant és a tükröt.

Az előzőekben már szó esett arról, hogy D. Endre II. 1914 májusa és 1918 októbere között naplót vezetett. Hazatértével – főleg megszorodott feladatai és az események sűrűsége miatt – idejéből erre nem futja. Azonban gondossága, rendszeretete, önmaga iránti igényessége új megnyilatkozási formát keres. Önállósuló mesterként naponta tapasztalhatta, hogy a pénz igen gurulós jószág. A heti keresetet ésszerűen kell beosztani, ha boldogulni akar, ha iparfejlesztési terveivel komoly a szándéka. 1921-ben e tények indították arra, hogy pénztárnaplóba foglalja valamennyi bevételét és kiadását. Lévén hogy e megsárgult füzetek lapozgatása nem éppen tanulság nélkül való, néhány érdekességét, fontosabb adatát ideiktatom.

Ezt megelőzően okvetlen szólnom kell a „korona örületéről”. Az 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződés nyomán nyilvánvalóvá lett, hogy a korábbi pénznemet román lejre váltják át. Ez tömegpszichózist váltott ki, amely abban nyilvánult meg, hogy mindenki igyekezett túladni a birtokában levő régi fizetőeszközön és értékálló áruba fektette tőkéjét. Elképzelhető, milyen anyagi és lelki megrázkódtatást kellett kiállaniuk a magunkfajta kisiparosoknak. Bizonyára voltak, akik saját javukra fordíthatták a beváltást megelőző zűrzavart, de az én eleim nem tartoztak közéjük. Egy fésű beszerzése hónapokig elodázható, de a tizenegy éhes száznak naponta kenyér és főtt étel kell, s ezek értéke a csillagokig rúgott. E tűrhetetlen állapot csak 1920. szeptember 8. után,

a lej forgalomba léptével szűnik meg; igaz, még sokat tévednek, ügyetlenkednek, amíg megszokják az új pénznemet, a másként számolást. (Arra magam is emlékszem, hogy öreg román nénikék még 1938-ban is koronában szabták meg a csirke s a tojás árát.)

D. Endre II. pénztárkönyvéből megtudjuk, hogy 1921-ben a tenkei piacok átlagos bevétele hetente 200–250 lej volt, amit tovább gyarapítottak a vásárok. Ez azonban nem jelent tiszta keresetet, hiszen a nyersanyag, az adó, a műhelybér, annak fűtése, világítása, a fuvaros stb. a bevétel 55–60%-át elvitte. Eszerint a tiszta haszon havonta 780–900 lejre rúg, amiből 400–500-at a mamának ad segítségként és kosztra. A maradék pénzből nem tudott volna műhelyt fejleszteni, de még becsületesen ruházkodni sem, ha nem lett volna néhány kiadós nagyvásár. Ekkortájt igen furcsa értékek kavartak a vevők szeme előtt. Egy pár férfi cipő 360, 1 pár bokszcsizma 500, 1 férfikalap 260, 1 q tengeri 210, 1 q cserfa 40–55 lej között mozgott, attól függően, hogy a román fuvarossal miként lehetett megalkudni; a Szalontai Lapok egyhavi előfizetése 20 lej, 1 villanykörte 45. Édesapám búzát, lisztet nem vásárolt, mert a kenyér is a koszt pénzbe foglaltatott; így ennek értékéről nincs adatom. Malacot ellenben tartott; élőben 28-at ért kilogrammja.

Ugorjunk két évet! Lássuk, miként gazdálkodott 1923-ban, amikor már a gépek árát is össze kellett kuporgatnia. Kiindulásként most is a tenkei bevételt idézem. Részben a pénz hígulása miatt, részben mert a fésűs sátorra a vevők mindig számíhattak, az árulási lehetőség megemelkedett: átlagosan heti 325 lejre, s ez havi 1300-ra, a mamától áruért kapott 900 lejjel pedig összesen 2200-ra rúgott. Ezzel együtt a családi hozzájárulás, a koszt pénz 850–950 lejre drágult. Mégis ekkortájt jut a legtöbbre. Takarékoságával élete két fontos lépésére készül: házasságára és az ipar korszerűsítésére. Idézzünk néhány fontosabb tételt a pénztárnaplóból: a disznó élőben 40 lej, a hizlalásához szükséges tengerinek 400 mázsája. Édesapám harmincévesen jutott először zsebórához 600 lejért, s egy szalmakalap ára is

400–600 között mozgott. Egy pénztárca 140, a napilap maradt 20 lej havonta, de a villanyégőért már 50-et kérnek. Udvarlása komolyra fordulásának jele a következő: „egy virágcsokor Vicának 60.“ Most még ennyivel megússza, mert férjként egy pár női harisnyáért 90–200 lejt kell majd fizetnie, a cipőért pedig 300–400-at.

A 23-as esztendőben a fogvágógép és a spindli úti-költséggel, alkatrészekkel együtt 16 000 lejt kóstált, s ez fölemésztette az összekuporgatot kis tőkét, sőt sógortól, baráttól kölcsönt is kellett fölvennie. Mindezek meggyőzően bizonyítják: a kisiparos család megélhetését a heti-piacok változó bevételei egyáltalán nem biztosították. Bár ez sok költséggel, törődéssel járt, a távoli nagyvásárok jövedelmére mulhatatlanul szükségük volt. Télen megesezt ugyan, hogy az összes bevételt a fuvarosnak adta, sőt olykor az otthoni tartalékból kellett pótolnia, de a nyári és őszi árulások helyre billentték a mérleget. Akadt olyan nagyforgalmú helység, amely 1921-ben egyetlen alkalommal 800–1200 lejt, 1923-ban pedig 1500–2000 lejt hozott a házhoz. E magasabb összegek leginkább a kétnapos vásárok eredményei, ami azt jelentette, hogy a kisiparosoknak és a rőfösöknek a messzi községben kellett éjszakázniuk. Ezt mindenik a maga módján oldotta meg. A sok portékával utazó textilkereskedők megaludtak a saját szekerükön pokróc alatt, a vég vásznak között. Akinek zárt sátra volt, a pult alatt – bundában; az effélével nem rendelkezők rokonnál, ismerősnél vagy némi fizetségért csűrben, szénapadláson, ritkább esetben a tiszta szobában. Mivel vendéglátó rokonra mi csak Tenkén és Élesden találtunk, a többi öt-hat helységben az utóbb említettek egyikére voltunk utalva. No, de amint mondani szokás, „pénz nélkül bolond a vásár“, D. Endre II. is minden lehetőséget megragadott bevételének növelése, szép tervei, dédelgetett álmai megvalósítása érdekében.

Az iparkorszerűsítés kevéssel megelőzte a nősülést s ez így volt helyes és ésszerű. Hogy némi elképzelésünk legyen a magunkfajta kisiparos keresetéről, közelebbről véve pedig édesapám erőfeszítésének eredményességéről,

ide iktatom pénztárnaplójának a húszas évek első feléből származó végösszegeit:

év	összes bevétel	összes kiadás
1921	21 550	18 940
1922	45 960	51 010
1923	80 950	92 000
1924	98 400	102 890
1925	105 370	104 380

A fenti adatokhoz három megjegyzés kívánkozik. A napló jelentősnek tünteti fel a pénzforgalmat; valójában ennek csupán kétharmadával kell számolnunk, mert – főleg 1923-tól – a folyamatos baráti, rokoni pénzkölcsönzés s az örökös bankhitel bevételként, visszafizetésük kiadásként szerepel. Ugyancsak ez utóbbi oszlopba került a viszonteladásra hozott, kiegészítő portéka. Az olvasó meglepőnek, sőt eltúlzottnak tarthatja azt a ténytet, hogy a bevétel – s ezzel együtt a kiadás – rövid fél évtized alatt megötszöröződött. Magyarozatként a már említett pénzhígulást hozhatom fel, de méginkább a munkatermelékenység ugrásszerű emelkedését, amit a részleges gépesítés segített elő, nem hagyva figyelmen kívül a személyes szorgalmat és a szervezettebb munkát. – Végül: annak az ellentmondásnak, hogy a kiadás értéke három alkalommal meghaladja a bevételét, egyszerű a magyarázata: a különbözetet adósságból fedezték.

Művelődés – műkedvelés

E negatív pénzügyi helyzet és a napi 10–12 órás fizikai munka ellenére a Vécsey utcai házban a műzsák számára is jutott egy kicsinyke hely, ami az Endre fiúnak és a felserdült lányoknak egyaránt érdeme. Különös az anya magatartása. Azt megértette, hogy az idő haladtával nagyobb tudásra, műveltségre van szükség; ezért gyötrő anyagi gondjai mellett is kitartón küzdött az öt kisebb lánya továbbtanulása érdekében. A négy osztályú polgári iskola elvégzése a kisvárosban rangot jelentett,²⁴ (lányok számára felsőbbfokú tanulási lehetőség itt nem nyílt),

nagyanyám pedig meglehetősen rátarti volt. Azonban mielőtt kikerültek a tanterem falai közül, – 14–15 évesen – azon nyomban inasnak állottak s ha némi szabadidejük akadt, azt házi munkára, a kisebbek ellátására kellett fordítaniuk. A lányok szerettek volna olvasni, de ha édesanyjuk regényt látott a kezükben, éktelen haragra gerjedt: ne lopják a napot! Aztán meg: a kitalált történetek rosszra tanítják őket. Ezt a magatartását nagynénim máig nehezményezik. Úgy jártak túl az eszén, hogy amikor lefeküdt, elaludt, ők összebújtak a lányok szobájában és felváltva olvasták a háznál található vagy a barátnőktől kapott könyveket.

A fiúkkal való ismerkedésre, a kapcsolatok kialakítására, a társasági életben való forgolódás gyakorlására ez idő tájt meglehetősen sok alkalom adódott, s ezeket a lányos anya előrelátóan és tapintatosan ki is használta. Elsősorban a tánciskola tartozott ide, (ahova csak gardedame-mal illett menni), továbbá az Ipartestület, a Kereskedelmi Kör vagy a Református Leányszövetség rendezte bálók, műsoros tea-délutánok, műkedvelő előadások. Persze, a mama mindenüvé elkísérte lányait, horribile dictu – még a vasárnap délutáni korzózásra is. Cerberusként ügyelt jóhírukra, erkölcsi feddhetetlenségükre. Szigorúságával odáig ment, hogy – bár a háború után a maguk fajtánál a rövid haj s a bodorított frizura lett a divat, huszoneves korukig ellene állt szép és dús hajuk megkurtításának.

A familia férfi tagjára, édesapámra – lévén ő a családfenntartó –, már nem nehezedett ilyen súllyal az anyai önkény. Ő több kellemes emléket idézgetett egykori legénykedése idejéből. A tánciskola s a bálók mellett a műkedvelők színdarabjaiban gyakran vállalt fontos vagy éppenséggel főszerepet. Fényképek őrzik a Cigány, a Csikós, a Piros bugyelláris című népszínművekben való közreműködését; a Gyimesi vadvirág meg szinte családi vállalkozásnak tekinthető: az Endre fiú mellett két húga is közreműködött a siker érdekében. A vidám szilveszteri vagy farsangi műsorokban ő volt a nélkülözhetetlen „komikus”; hol monológokkal, hol bohócként nevette meg a közönséget.

Utóbbi fellépése már-már politikai kellemetlenséget zúdított a nyakába. A rendező elképzelése szerint a humoros szöveget csattogó hanggal kellett aláfestenie, amit egy nagy, szivárványszínű legyező csapkodásával oldott meg. Jelenetének visszhangos sikere támadt. No, de nem ebből eredt a baj, hanem a színtévesztésből, amit nem ő, hanem a „szolgálatos szem“ követett el. A családnak eddig soha sem volt dolga a rend és fegyelem állami alkalmazottaival. Elképzelhető hát a váratlan meglepetés, majd az azt követő izgalom, amikor a kövér egyenruhás megjelent a műhelyben és a „pieptenárt“ legyezőjével együtt bekísérte. A rendőrfőnök, a komiszár mindenekelőtt az ártatlan divatcikket kívánta látni, majd durva, támadó hangon vádolta a tréfás kisiparost:

– Miként merészelted a tiltott három szint a város szemeláttára teregetni?

– Bizonyára tévesen tájékoztatták a főnök urat, mert én nem úgy, hanem emígy tartottam a legyezőt; akkor pedig zöld-fehér-piros a sorrend, s ez – tudtommal –, nem számít államellenes cselekedetnek, – védekezett a vádlott.

Szó szót követett, a kiabálás fokozódott, a legyező elkoboztatott, de a „ticálosul de pieptenar“ csak tartotta a magáét. Mit volt mit tenni, egy óra múlva elengedték.

Gyermekkoromban számtalanszor végighallgattam ezt a történetet, amivel báránylelkű, békességes természetű édesapám bátorságát kívánta bizonyítani: íme, milyen kurázsisan szállt szembe a hatalommal és vélt igazán csorba nem esett.

A D. fiú és a lányok művészetkedvelése, szórakozása nem korlátozódott a műkedvelő színjátszásra. Jelen voltak ők az Ipartestület más rendezvényein, műsoros estjein is; olykor moziba is mentek vagy jegyet váltottak az idevetődő vándortársulatok előadásaira. Természetes, hogy Endre a férfias jellegű multságokból sem maradt ki; iparos társaival, barátaival eljárta a szerveződő futballcsapat mérkőzéseire, beült egy pohár fröccsre, korsó sörre az olyan vendéglőbe, ahol kuglizni vagy billiárdozni lehetett; lányokat kísérgettek, udvaroltak, egyszerűen: élvezték a legényemberek szabadságát, közben suttyomban la-

tolgatták, figyelték: kiből milyen feleség válik, ki felel meg leginkább elképzeléseiknek, melyikből lesz dolgos, szorgalmas iparosasszony.

Folytatólagosan most D. Endre II. párválasztására kellene sort kerítenem, de mi történiük nővéreivel, húgaival? Nem feledkezhetünk meg róluk. Azonban nem kis gondot okoz az egy kalap alá vevés, hiszen hárman már megelőzték a házasságban, a kisebbek pedig majd csak évek, sőt évtized múltán követik. Az áttekinthetőség érdekében mégis együtt szeretném bemutatni a nyolc Danielisz lányt. Lássuk, milyen férjet választott ki-kí magának, milyen volt családi élete, miként keveredett boldogság és gond a súlyos társadalmi problémákkal terhelt évtizedekben!

Férjhez mennek a lányok

Nagynénéim munkaszeretete, szorgalma, takarékos természetete minden bizonnyal fölkelte az akkori, nőülés előtt álló fiatal emberek érdeklődését. Bár vagyona, gazdag hozományra nem számíhattak, a fentiek, no meg szépségük, helyességük vonzalmat ébreszthetett. Udvarlókban, kérőkben nem szűkölködtek. A fiúk részéről az otthoni nevelés, vérmérsékletük, ízlésük és igényességük döntően szolt kinek-kinek a párválasztásába. A vők egytől egyig „jó családból való kisiparosok“, józan, otthonukhoz húzó férfiak. Életvitelükben, gazdasági sikereikben és kulturális elvárásaikban különböztek ugyan egymástól, de az övéik számára megteremtették a tisztességes élet feltételeit: házat vettek és fiaikkal – kevés kivétellel – a gimnáziumot, illetve a líceumot, leányaikkal a polgárit végeztették el.²³

Mindezek előrebocsátása után vegyük sorra, mire vittek a békéscsabai szülők nagyszalontai gyermekei!

Ilona, a legnagyobb leány, 1909-ben, tizenkilenc éves korában ment férjhez V. J. cipész kisiparoshoz. Hozományként szüleitől egyedül ő kapott bútort, de ezt nem hurcolták végig a városban, feldíszített kocsin, csengős lovakkal, amint a parasztsaládoknál szokásban volt. A kis-

iparosoknak ez derogált; nem tartották magukhoz méltónak. Ennek az első lakodalomnak igencsak megadták a módját. Nagy sátort húztak ki a hosszú, gyepes udvaron

s annyi rétest sütöttek, hogy a szomszédék kemencéjét kellett hozzá befűteni. Ezen a téren eltűrték a póri kapcsolatot.

A vő – az egyetlen, akit az apa megismerhetett –, a közeli Árpád (Arpășel) faluból jött be mesterséget tanulni, s ezt olyan színvonalon sikerült elsajátítania, hogy egyaránt jóhíre támadt a szakmabeliek és a kuncaftok körében. Igéretesen induló vállalkozását a háború négy éve megszakította ugyan, (erről már szoltam korábban), de a húszas évek elején ismét talpra állott. A tekintélyes Vasút utcán vesz házat; benne kirakatos, szépen berendezett üzlet, a polcokon kész cipők – nagy választékban. Mögötte a műhely három inassal, két tűzölánnyal és két segéddel. Főleg a pantalóra kapó, „uraskodó“ parasztok tekintik mesterüknek de mérték után a középosztálybeliek is dolgoztatnak nála. Tudását társai oly annyira elismerik, hogy bevásárlják az Ipartestület vezetőségébe. A hírnév kötelez! – vélte V. J. és mai gondolkodásunk számára elképesztő, irreális lépésekre határozta el magát. A 20 kilométerre levő Tamáshidán (Tămașda) kastélyt vásárol, (állítólag lebontásra, hogy az építőanyagot keresse), két lovat s hintót tart, hogy vasárnap délutánonként családjával végigrobogjon a városon, két tehén az istállóban, hogy tejért ne kellessen máshoz menni; terjedelmes szőlőparcellát vesz, pajtával, hogy legyen a gyerekeknek hol játszaniuk és gyümölcsben, borban soha ne szűkölködjének. Két lánya és egy fia iskoláztatásával nagyon sok iparostársát megelőzi: az előbbiekkal a négy polgárit, utóbbival a gimnázium alsó osztályait járhatja ki. Másfél évtizeden át a mama őt tekinti a legsikeresebb vőnek. Ilonka nagynénim is boldog lehetett, mert az a jó adag büszkeség és rátartiság, amit édesanyjától örökölt, társra, tovább gerjesztőre talált. Szinte beleszédül a szülői ház szegénységét fölvaltó, a maga számára mindaddig elképzelhetetlennek tartott gazdagságba. Sajnos, ez a jómód rövid életűnek, a ragyogás talminak bizonyult. Át nem gondolt vállalkozásaiba belebukik, a hitelezők követelik elűző pénzüket. Pereskedés, bírósági végrehajtás. A nagy

vagyonból máról holnapra csupán egy félig megépített családi ház marad, a fényes üzlet pedig szerény kis műhellyé degradálódik alkalmi kisegítőkkal.

A baj mindig párosan jár. V. J.-nél is az anyagi csődhöz családi tragédia társul. Szemük fénye, a szép, arany-szőke hajú nagy leányuk tudóbajos lesz. A legjobb, legdrágább orvosok kezelik. Mindhiába. Az összetört, megrendült lelkű szülők 21 évesen kísérik ki Icát a temetőbe. Az egyetlen fiú, akivel azért járatnak gimnáziumot, hogy náluk több legyen, esetleg tisztviselésig vigye, 16 évesen agyhártyagyulladásra kap. Az orvosok megmentik ugyan életét, de következményei, a szövődmények kiküszöbölhetetlenek, s ez évtizedek során a végsőkig súlyosbodik. A harmadik, a legkisebb marad minden reménységük. Nem is csalódnak benne; öregségükben, elesettségükben ő lesz biztos támaszuk.

Amikor afelől tudakozódtam még élő nagynénéimtől, hogy miben látják e gazdasági, társadalmi lecsúszás okát, így vélekedtek: jó iparos volt, kiválóan értette szakmáját, csakhát a vágyai és elgondolásai nem tartottak lépést a lehetőségekkel, a valósággal. Adósságok és pereskedések útján is a maga álmvilágáért harcolt. Így lett a kastély és a hintó egykori tulajdonosából szegény foltozó suszter. Szétfoslott életformájuk emlékéhez való ragaszkodását érzem ki V. J. bácsi ama törekvéséből, hogy utolsó kis műhelye, valójában kóceráj, ugyancsak a Vasút utcán találtatott, igen közel hajdani dicsősége fényes üzeméhez.

Mária neve már korábban is szóba jött. Ő tovább maradt pártában, mint nővére; igaz, nem a maga hibájából. Sem testi, sem szellemi hiányosság nem csorbította egyéniségének vonzóerejét. Hosszú, szinte horgasináig leomló, dús, szőke hajával akár az akkoriban országszerte terjesztett Csillag Anna-féle bedörzsölő krém reklámozhatta volna sikerrel. Eredetileg fehérnemű-varrónőnek készült, de érdeklődése a női szabóság felé viszi, és ízlése, ügyessége, képességei ezen a téren is sikert biztosítanak számára. Húgai, Böske és Etus tőle sajátítják el – nem kevesebb eredménnyel – e szép és jövedelmező szakmát.

Nos, együtt van minden feltétel, egy előnyös partihoz, egy jó házassághoz. Akadt is kérője – párjával, csakhogy

a mamának sem egyik, sem másik nem tetszett. Ő tudta, miért. Az elutasításba bizonyára az a tény is beleszólt, hogy a terebélyes család fenntartása a háborús években, de különösen a tata halála után súlyos gondot okozott. A Mariska keresetére pótolhatatlanul szükség volt. Így a döntő lépés 1920-ig, a béke hivatalos beköszöntéig elhúzódott. Az udvarlók között most is válogathatott. Anya és leánya végül is egy barnás-szőke kisiparosnál állapodott meg. Vonzó szakmájáról még Sinka István is lelkes elismeréssel ír:

*„A rézműves mintha
arannyal bánya,
kezének míve mindig ragyog,
és nincs olyan minta,
mit ki ne formálna:
mozsarak, üstök
és régi angyalok.”²⁶*

De ő még ennél is különb! Egyszemélyben rézműves, bádogos és vízvezetékszerelő. Külön-külön mindenikre jövőt lehetne alapozni, de így, együtt több, mint nagy reményű ígéret. A korán kopaszodó kérő nem kimondottan férfiszépség, de jó beszédű, megnyerő modorú. Van is mivel szórakoztatnia hallgatóságát. A haditengerészetnél szolgált; Fiumét és Polát úgy ismeri, mint a tenyerét; érdekesítő adriai csatákról, merész tengerészlázadásról mesél izgalmas történeteket. (Gyermekkoromban gyakorta voltam figyelmes hallgatója, s jórészt neki köszönhetem élményszagú ismereteim az első világháborúról). Mindemellett fürge, tettekéssz; emberekhez, helyzetekhez alkalmazkodó és főként: tréfás beszédű. Kár, hogy ebben nem ismer határt; olyanokat is célba vesz, akik nem értékelik humorát és megsértődnek.

Mariska és V. I. bérelt lakásban kezdi a közös életet, de a jól működő ruhaszalomból s a férj hármas mesterségéből nyolc év múltán saját házat vásárolnak – nagy telekkel, hosszú épülettel. Kitelik belőle a két szoba, konyha, kamra; két helyiség a műhelynek, kis szoba a faluról jött inasoknak, tágas szín raktárként és minden, ami még szükséges egy igényes háztartáshoz: gyümölcsös,

veteményes- és virágkert, hátsó udvar a disznónak, aprójószágnak. Persze, a játszótér sem hiányzott a két leánynak és fiúnak, mert az apa igen szereti csemetéit. A vők közül talán ő áldoz a legtöbbet a neveltetésükre. Továbbtűnt gyermekkorom legkedvesebb emlékei közé tartoznak, az itt töltött órák, délutánok, hiszen sehol másutt nem találtam ilyen nagyszerű hintára, testedző gyűrűre, nyújtóra, ahol kedvünkre kapaszkodhattunk, csünghattunk, ügyeskedtünk. A nálamnál nagyobb lány irányításával műsorszámokat tanultunk be és az utcabeliek előtt „szerepeltünk“. A legpompásabbnak az ezt követő madártejes uzsonnát tartottam, amely valamennyi „színész”-nek kijárt.

Érdemes volt ide betérni a vasárnap délelőtti templomozást követően is, mert az újságkihordó ekkor kézbesítette a gyermeklapot és igen élveztük, amint Pista bácsi nagy hangon, komikusan felolvasta Peti és Misi újabb csínytevéseit. A szülők nem sajnálták az efféle többletkiadást, csakhogy gyermekeik majd az értelmiségiek és a zsidó családok csemetéivel azonos szintre emelkedjenek. Ezek az unokatestvéreim külön tornaóra jártak, a nagy lány zongorázni tanult, kirándultak, nyaraltak, e mellett elvégezték a polgárit, a fiú pedig a nyolc osztályos főgimnáziumot. A család másban sem szenvedett hiányt. Szinte „úriasan“ öltözködtek, jól kosztoltak, s ami a saját házuknál kivételes eseménynek számított, itt megszokott volt az édesség, a csokoládé.

Joggal vethető fel a kérdés: miből telt minderre, hiszen Mariska néni a három gyermek világrajotte után varrással már nem foglalkozott? Az előbbiekből ez részben kiviláglik: a sógor-nagybácsi igen szorgalmas és ügyes ember, jóhírű mester és szaktekintély volt. Eme kvalitások birtokában megengedhette magának, hogy drágán dolgozzék. A húszas-harmincas évek táján még kevés, főként orvosok, ügyvédek háztartásában találhattunk vízvezetékes komfortot. Ezeknek szinte egyedüli szerelője és karbantartója V. I., aki nemcsak pénzt hozott ezekről a helyekről, hanem életforma modellt is.

Dél-Bihar számtalan templomtornyának ő a kivitelezője. Amikor fent dolgozott, erős hangját, parancsolgatásait az egész falu hallotta. Így szerzett ismerősei a sza-

lontai vásárban őt keresték, nála vásároltak vedret, kan-nát, locsolót, sajtárt, tölcsért, lopókat, laskaszűrőt, ki-sebb-nagyobb meszelyeket. Ősszel a szilvafőző rézüstnek és az ő specialitásának, a pálinkafőző felszereléseknek volt nagy keletjük. 1938 után a triórnek, annak a csigá-ban futó bádogeszköznek, amelyben – a lecsorgás fo-lyamán – különvált az ocsú a búzától. Itt jegyzem meg, hogy portékájával ő csak kevés ideig vásárolt. Rész-ben azért, mert a bádogedények egy teljes kocsiderekat megtöltöttek s a fuvarost egymagának kellett volna ki-fizetnie, részben mert a vevők s a munkájára szoruló-k otthon keresték fel, házhoz hozták a pénzt. Azonban há-zassága kezdetén nem volt rest, hogy – a jó kereset igé-zetében – Bukarestbe menjen dolgozni. Tetőfedőként csatlakozott a kőművesek, ácsok népes szalontai csapatá-hoz, – kihasználva a konjunkturális helyzetet. Számí-tása bevált, és két nyár elteltével már nem szorult a messze idegenben való munkavállalásra.

V. I. rézművesi művészete lakásában lépten-nyomon jelen volt. Sehol másutt, csak náluk láttam sárgaréz fény-képrámát, virágvázát, dísztárgyat és nemcsak a mozsár, de még a daráló és a kávéfőző is rézből volt. Művelődési igényük abban nyilvánult meg, hogy a napilap mellett a Tolnai Világlapját, olykor a Színházi Életet vagy a Ma-gyar Úriasszonyok Lapját kölcsönözték, olvasták. Ván-dortársulat érkeztek színházba mentek.

Mariska néni is örökölt egy adagot édesanyja rátarti-ságából, amit férje oldottsága, tréfálkozása, barátságos természete egyenlített ki; más téren viszont V. I. harsány-ságát, hangosságát, szándéktalan vagy elhamarkodott sér-téseit a feleség csitítgatása, visszafogottsága hozta egyen-súlyba.

Endre következnek a születés rendjében, de mivel a hagyományos szakmának ő a folytatója, élete újtjáról később és részletező alaposággal esik majd szó.

János, a második fiú sok tekintetben elüt testvérei-től. Az jó, hogy nyugodt és békés természetű, de szót-lansága, zárkózottsága, társaságtól való elhúzódása már-már különccé teszik. A lélektantudomány az ilyeneket introvertáltaként, befeléfordulókként tartja számon,

temperamentumuk alapján pedig melankólikusoknak tekintik őket. Vajon kire hasonlít? – töprengtek szülei, ismerősei. Inkább az apjára. Ennek ellenére az anyját szerette imádásig. Talán azokért a vonásokért, személyiségi értékeiért, amelyek belőle oly igen hiányoztak. Már apró gyermekkorában erősen furcsállották, hogy nem érdeklődik a műhely, tatájának a munkája; ehelyett átszökik a szomszédba, ahol – a ló, a tehén, az aprójószág mellett – elkél a „fűsűsék Janijá”-nak segítségével. Amint növekszik, hetekre magukkal viszik a tanyára. A pályaválasztás idejének érkezével kézenfekvő lett volna a paraszti életmód. Azonban a D.-családnak sem talpalattnyi földje, sem szerszáma hozzá. Egyébként is. Arra bőven akad példa, hogy parasztyermek iparossá válik, de a fordítottja igen ritkán esik meg. Ez lecsúszást jelentene a társadalmi ranglétrán. Legyen csak belőle is fésűs! Lévén hogy a bátyja itthon inaskodik, részben itthon segédeskedik, térjen vissza a Danieliszek városába és tanuljon unokabátyja csabai műhelyében.

A szófogadó fiú engedelmeskedik a szülői akaratnak. Becsülettel végigdolgozza az inaséveket, felszabadítják, de szakmáját nem szereti. Később sem folytatja. Inkább besegít az anyai nagypapa vendéglőjébe; kiszolgál. Így lett belőle – szinte észrevétlenül – pincér. A háborúból való szerencsés hazatérte után is ehhez kötődik. Pedig az elárvult műhelyben mindkét fiú elfért volna, sőt szükség is volt az egymás keze alá dolgozásra. De őt a „tisztá” szakma, a más környezet vonzza.

Az ígéretesebb jövő, a jobb kereset reménye csalja a közeli nagyvárosba, Váradra. Olyan jóhírű vendéglőkben szolgál, mint a Rózsabokor, a Kék Macska, de a gazdasági világválság bizony ide is betör. Ő pedig feleslegessé lesz. A szülői ház befogadja, de itthon is csak tengődik. Élhetetlen ember! Így jellemezték azok, akik közelről ismerték. Másfél év múltán visszatér. Vesztére. 1935 májusának vége felé igen meleg idő köszöntött e tájra. Délben a pincérnek dupla a futkosni valója. Megizzad. Gyors hűtözésre van szüksége. Fejét a csap alá dugja. A következmény: agyhártyagyulladás. Két szalontai orvos sem tud rajta segíteni. A csecsemőkorukban meghalt két kis Margitkát nem számítva ő az első a tizenegy testvér

közül, akit az aradi úti temetőbe kísérnek – mindössze negyven évesen. Hallgatag volt, magános; meg se házasodott, utódot nem hagyott maga után.

Erzsébet jelleme, emberekhez való viszonya mintha elegye lett volna a Mariska határozottságának, következetességének és az utána következő Etus megbízható nyugodtságának, komoly szelídségének. Huszonöt éves koráig a „szalon”-ban dolgozik, afféle társtulajdonosként. Ügyes varrónő, kérője is akad, de a messziről jövő, a ritkán látott mindig vonzóbb, érdekesebb. Neki pedig Élesdről kommandált vőlegényt egy odaházasodott Danielisz unokatestvér; feleségének az öccsét, N. I. géplakatost. Jóhírű mester, érti a szaporodó gépek csínját-bínját; a nagyközség elismert iparos. A család s az ara időt szeretne nyerni:

– Várjon még a lakodalommal, mert még nem sikerült összevarrogatnia a bútorra valót.

– Sebaj, majd megkeresi mellettem. Egy-két év elég hozzá, s utána abbahagyja.

Ámde sohase hagyta abba. Késő öregségéig varrt, hogy a konyhára valót előteremtse. Mert mindaz igaz volt ugyan, amit a vőlegényjelölről mondtak, csak azt hallgatták el, hogy a pálinkát mindenek fölé helyezi. Szakmájában kiváló; műhelye, amely még lakásánál is nagyobb, két esztergapaddal, fűrőgéppel, szerszámokkal berendezve, ellátva; két-három inas és két segéd ügyködik mellette, de méginkább helyette. Esztendőszükségletüknek többszörösét behozza a nyár, hisz övé a környék első magánjáró gőzgépe és cséplő is van hozzá. Azonban nála is beigazolódott: nemcsak a török, de a torok is nagy kárt tész az országban. Büszke lehetne két fiára, mestersége örököseire, de őt ez sem hatja meg. Fontosabb a pálinkás demizson ott, a műhely szögletében.

Tehet-e mást a kiábrándult, meggyötört fiatalasszony, mint azt, hogy szülőtteivel hazaköltözik. Azonban arra nem számított, hogy saját anyja zavarja vissza: „Ebben a családban nem divat a válás. Szégyent hoznál mindannyiunkra. Megszólna a város, pedig még öt lányt kell

férjhez adjak. Amilyen virágot szakítottál, olyat szaguldj!“

Keveset enyhít Böske kiteszítottsági érzésén az, hogy kedves bátyja, Endre évente négyszer megjelenik a nagyvásáron; máskor egy-egy húga kerekedik föl, hogy bese-gítsen a háztartásba, varrásba és az is megtörtént, hogy fiait küldi Szalontára levegőváltoztatás, nyaralás céljából.

Így csordogált Böske néni élete bánat és bosszúság, s olykori boldogság között, mert N. I. kedves is tudott lenni: tréfálkozott, társaságban hangulatot teremtett, ő vitte a szót és becézte feleségét. Ellenben fiaihoz igen szigorú volt. A nagyobbikkal csak a hat osztályos elemi és az inasiskolát járatta ki, mert erősen szükség volt reá a műhelyben. A kisebbikkel – minthogy időközben Élesden kialakult ez az iskolatípus –, polgárit is végeztetett. Tragikus, hogy a tanultakat nem hasznosíthatta, mert 16 éves korában, járványos agyhártyagyulladás vitte el. Ezután minden reménységüket az egyetlen fiú köré fonták.

Szórakozási lehetőségük valamivel szegényesebb, mint a szalontaiaké. Jóllehet Élesd járásközpont, lakóinak száma csupán harmada a mi városunkénak, így egyesületi élete, műkedvelő előadásai számban, színvonalban mögötte maradnak. N. I. és családja ezeken rendszeresen részt vesz, hiszen erre kötelezi a közösségben elfoglalt státusa, de sokkal biztosabb törzstag a reprezentatív vendéglő asztaltársaságánál. Újságot rendszeresen olvas, de könyvre idejéből már nem futja. A negyvenes évek elején üzleti megfontolásból bevezetteti a telefont. E téren a családban ő az úttörő.

Egy időre köszönjük el Böskétől, hogy húgainak életútjával ismerkedhessünk.

Etelka az első, akit polgáriba íratnak. Az iskolai évkönyvet lapozva a jutalmazottak között bukkanok nevére. Bizonyára megérdemelte, mert emlékeimben úgy él ő, mint művelt, gondos és igen szorgalmas asszony s a legkedvesebb, a rokon gyerekeket őszintén szerető, segítő nagynéni.

A négy polgárit követően nővére, Böske mellett el-sajátítja a varrást, majd annak távozta után, alig húsz évesen átveszi a varroda vezetését és a Vécsey utcai

házba teszi át székhelyét. A héttagú családnak kerek évtizeden át ő az egyik anyagi támasza, részben áldozata. Három előtte járó nővérének férjhezmenetele után jó részt reá hárul a kisebbek eltartása s így a maga boldogulása elodázódik. Pedig Madonna arca, szelíd tekintete, kedvessége, szakmai jóhíre sok házasulandó iparos érdeklődését fölkellette. Kérőkben nem szűkölködött. Csakhát a család... Később B. A. férfi és női szabóval vált jegyet. Milyen nagystílusú varrodát alapíthatnak ők ketten! Erre gondolt a vőlegény és a közös vállalkozáshoz már előre kérte a hozományt. Sietségével, kapzsiságával mindent elrontott. A menyasszony visszalépett. Az utcabeliek és egykori iskolatársai öreglánynak tekintik, amikor harminc évesen H. J. kötélverő kisiparos karján a pap elé áll.

Bár az eddig tárgyalt vők esetében ezt nem találtam fontosnak, s erre a következőkben sem fogok időt szakítani, most szükségesnek érzem, hogy némi kitérőt tegyek a vőlegény családját, szüleit bemutatandó. Elsősorban azért, mert mindkét apa Csabáról telepedett át, sőt egymással rokon kapcsolatban voltak, amit D. E. I. azzal mélyít el, hogy két ízben keresztszülőnek választja földijét. Fontosnak tartják a komaságot és ünnepeken, névnapokon a két család tiszteletét teszi egymásnál. A gyermekáldásnak is bőviben voltak: a két feleség tizenhárom-tizenhárom apróságot segített a világra. Ez a szám H.-éknál szerencsétlennek bizonyult, mert csak két fiú és két lány éri el a felnőtt kort. Pedig nekik inkább lett volna mit aprítaniuk a tejbe. Rajta kívül csupán még egy mester sodorta itt kötélle a kendert és készítményeinek ekkortájt igen nagy keletje volt. Gondoljunk a meszszehírű szalontai állattartásra, a lakosság háromnegyedét alkotó kis- és középgazdákra. H. bácsi bizonyára minőségi portékát adott ki a kezei közül, mert a környék nagybirtokosai, a Tisza, a Lovassy, a Markovits, a Sternthal, a Gyémánt, a Bessenyei család, majd 1920 után az őket felváltó román új birtokosok nála szerezték be a hámot, a kötőféket, az istrángot, a szénát és szalmát szekérré szorító hosszú, erős köteleket, de még a ruhaszárítót, a madzagokat, zsinórokat is. Nemcsak azért volt érdemes számukra dolgozni, mert nagyban, tömegében vették át

készítményét, hanem mert az ellenértéket ősszel természetben kapta meg. Tőlük került ki az egész évi tüzelő, a hízott disznó, a búza, a savanyítani való káposzta és részben a gyümölcs. A napi kiadásokat a helybeli piac és néhány közeli nagyvásár árulásából fedezte. Ne csodálkozzunk hát, hogy mindkét fiát a saját mesterségében tartotta. Amikor embrenyi emberré lettek, maga pedig látásának megromlása miatt gyötrődik, hagyatkozásra szánja el magát: termékeinek felvevő területét, világosabban szólva: „a nagybirtokosi piac“-ot igazságosan három felé osztja. Ők együttesen legyenek az „udvari szállítók“! Szorgalmuktól, ügyességüktől függ, ki mire viszi.

A húszas évektől három köteles sátor sorakozik a szalontai piacon, békességes szomszédságban. Egymás vevőit nem csalogatják el. Megfigyelték, hogy főleg abból a faluból, községből verbuválódik a kuncsaft-kör, ahol kinek-kinek a „saját földesura“ él. Ismeretség és megszőkás dolga az egész, – hallottam a tapasztalaton alapuló magyarázatot.

Az édesapa a kisebbik fiával – a tizenharmadikkal – a gimnáziumot is elvégeztette, mielőtt inasnak fogta volna. Ez pedig négy év alatt úgy megszerette az olvasást, a könyveket, (talán kiváló tanárának, Szendrey Zsigmondnak a hatására), hogy egy életen át meg nem vált tőlük. Fontosságban, időbeosztásban éppenséggel a kenyeret adó szakma elé helyezte őket. Nos, az elaggott, özvegyé lett, megvakult apa erre a kisebbikre hagyja Tenkei úti házát és tehetetlen magának az eltartását. Arany Jánosék helyzete ismétlődött meg egy szűk évszázad múltán szószerint úgy, amint az a *Bolond Istók* első énekében megörökített:

*„Ketten valának ott ... számra legalább;
Leszerelt hárfán a két szélső ideg;
Egy alpha, egy ómega a család
Tépett könyvéből: ifjú és öreg:
Én, ősz apámmal. Nem magam tehát:
De hol van oly magány, oly bús, rideg,
Mint mikor ő ott ült, az élet árnyán,
S én virraszték szemének éjtszakáján!“²⁷*

Akárcsak egykor a költő számára, most ifj. H. J. esetében is elodázhatatlanná válik a nősülés. Mindenképpen ideje, hiszen a 33. évét tapossa. És miért éppen D. Etusnál kötött ki? Talán a régi ismeretség, családjaik kapcsolata közelítette őket egymáshoz, de az is meglehet, hogy szelídségük, lelki beállítódásuk, művelődési igényeik. Életútjukat 1933 februárjában kapcsolták egybe a katolikus templomban. Ő volt az egyetlen pópista vő.

Miközben a lepergett eseményeket és gyermekkori emlékeim idézgetem, gondolatban csodálattal tekintek Etelka nénémre. Vajon akadt volna még egy olyan jól kereső, önmagát eltartó csinos, fiatal lány, aki ennek az öreg háznak, a vak após ellátásának megannyi terhét magára vállalja? Indulásuk egybeesik a harmincas évek gazdasági világrkízisének a tombolásával. A parasztság szegényebb rétege és a munkásság nyomorog, a kisipar pang; a kötélnek nincs keletje. (Az öngyilkosságok megsaporodnak ugyan, de a halálra készülőök nem futottak hozzá. Beérték a kúttal, a zsiros szódával vagy a cukorspárgával.) H. J. nem olyan típus, hogy ebben az új helyzetben feltalálja magát, s a lejtőn is talpra álljon. Irodalommal, társadalmi, nemzetiségi és tudományos kérdésekkel foglalkozó széplélek. Mivel a kötélgyártás nem sürgeti, bőven marad ideje az olvasásra. Igaz, ezért gúnyolják, megszólják a sógorok és dühösek reá a D. lányok. Mert pénz kellett az újságokra, könyvekre, a barátok megvendégléséhez. Csakhamar betoppantak a gyerekek, a három fiú. 1938-tól a férjet több ízben behívják „concentrá“-ra, katonai kiképzésre. Mindez világossá teszi, miért kellett D. Etelkának férjhezmenetele után is fenn tartania varrodáját és fizetnie az iparadót.

A város másik végébe való költözésével korábbi kuncsaftjainak bizonyos hányadát elveszítette. Szerencsére, jöttek helyettük újak; részben a Tenkei úti újtelep szegényei, részben azok a tehetős falusi román és magyar aszszonyok, akiknek a férjeik innen vásárolták a köteleket. Nagynéném, az úriasszonyok varrónője, sohase restellte, ha ezeknek dolgozott, hiszen így került étel az asztalra, mert a tulkaiak, homorogiai, árpádiak, erdőgyaraiak szívesebben fizettek természetben. Alábbhagyott a kötélgyártás, de fellendült a varroda. Akadtak olyan évek,

amikor 5–6 kísérettel szorgoskodott a szűk szobában, közöttük két nővére, Ilonkának és Mariskának Irénke, illetve Olga leánya. Így szolgálta vissza azt a tudást, amit két évtizeddel korábban tőlük kapott.

Most vessünk egy pillantást szórakozásukra, társas kapcsolataikra! Említettem volt, hogy a nyolc vő közül H. J. volt a legműveltebb. Nemcsak a helyi sajtóra fizetett elő, de még 6–8 újságot, hetilapot, folyóiratot lapozott át, kísért figyelemmel. Mindezekre még a varrásból sem futotta, ezért hasonló érdeklődésű embereket kutatót fel és állapodtak meg a rendszeres cserében. Így alakította ki baráti körét, amely állott a katolikus kántortanítóból, a református vallású városi jegyzőből, a görögkeleti román tanítóból, a zsidó orvosból és az ugyancsak zsidó „szíkvízgyáros“-ból. Olvasottsága folytán ő, a köztérrel kisiparos mindenikkel egyenrangú félként társalgott. Egyébként az övéhez hasonlóan gazdag, több, mint ezer kötetes könyvtárat egyikőjük sem tudott felmutatni. A városnegyed népe úgy járt hozzá olvasnivalóért, mint jó kútra a szomszédos emberek. Aztán addig-addig kölcsönözgette a regényeket „csak egy hétre“, „becsületszóra“, míg útjukat követni nem lehetett. Amikor három fia átvette az örökséget, szinte már nem volt, mit elosztaniuk. H. J-t igényessége megóvta attól, hogy az éhes könyvfalók módján tücsköt-bogarat összeolvasson vagy hogy az ekkor divatozó „olcsó“, „filléres“ regénysorozatokat gyűjtse. Azonban az ún. sikerkönyvek, a Tolnai Világlapja által kiadott bestsellerek: Cronin, J. Knittel, Bromfield, továbbá Erdős René, Herczeg Ferenc, Zsigray Juliánna és a hasonló típusú szerzők már polcára kerültek Móricz Zsigmond, Szabó Dezső és Babits Mihály társaságába.

Az Ipartestület és a különféle egyesületek rendezvényeire, a vándortársulatok színi előadásaira csak elvélve jártak, de 1930-ban ennél a sógor-nagybácsinál csodáltam meg az első detektoros, fülhallgató rádiót, amit tüstént lámpás-hangosra cserélt, mihelyt a kereskedő kirakatában meglátta.

Mindezek ismeretében jobban megértjük, miért nem jutott J-nek több ideje a köztérre és miért szólta meg őt a nagyon szorgalmas, de kevésbé művelt sógorok,

sógornók. Szüleim, akik a leginkább szerették, becsülték, s akikhez ő is őszinte szívvel vonzódott, a támadások idején maguk között így összegezték véleményüket: – Nem lenne semmi baj ezzel a Jánossal, csakhát pályát tévesztett. Nem köteles, hanem könyves kellett volna legyen.

És ebben erősen igazuk volt.

*Iré*n a sorban következő. Ő is kijárja a polgárit, utána elvégzi az ehhez csatolt felső kereskedelmi tanfolyamot. Így lett belőle kereskedelmi alkalmazott, pontosabban szólva: pénztáros. Tízegynéhány évet tölt helyi áruházak kasszájában és noha „kirakatban ül“, hosszú ideig nem akad meg rajta komoly szándékú legény szeme. Oka ennek az lehetett, hogy kevés szóval élő, komoly, már-már szótalán teremtés; befeleforduló, nyugodt vérmérsékletű. Ezen a téren János bátyjához hasonlít. Már 28 éves, amikor feleségül kéri a jóvágású A. S. férfisزابó kisiparos. Ő és társai úri- vagy németszabónak mondják magukat, megkülönböztetésül a parasztoknak dolgozó magyarszabóktól. Ugyanis ez utóbbiak vásári sátorban tették közszemlére és adták el kész portékájukat. Az úriszabónak ez derogált és jócskán lenézte egyszerűbb társait, hiszen az ő kuncsaftja házhoz jött, mérték után dolgoztatott és az ún. úri osztály, a polgárság soraiból verbuválódott. Persze, a rátartiság mögött csak elvéve találunk erősebb gazdasági alapot, hiszen amazok mindenike saját házzal, szőlőskerti parcellával rendelkezik, sőt olyan is akad, aki részesekkel művelteti 5–8 holdas szántóját.

Nos, A. S. efféle vagyonnal nem rendelkezett, viszont magas, mutatós alakja, megnyerő modora, választékos beszéde és határozott fellépése ellensúlyozta az anyagiak hiányát. Helyesebben: ellensúlyozhatta volna, mert sem a menyasszony, sem a mamája nem volt elragadtatva tőle. De nem vagyontalansága vagy zsidó származása, vallása keltett ellenérzést, (bár ilyen tagja még nem volt a familiának s a vőlegény még azt is megtette, hogy luteránussá lett), mint inkább hangoskodása és már-már a fellelőtlenséget súroló, bohém természete. A mi körünkben a szorgalmat, a folyamatos munkát, a meg lehet hosszú, de biztos gyarapodást inkább értékelték, mint a kockáztatást, az üzletelést és a forgandó szerencsét. Csakhát

válogatásra nincs lehetőség és világszépségnek nem mondható Irén néném sem kíván pártában maradni. 1932 áprilisában megejtik a szerény lakodalmat és olyan főtéri bérházba költöznek, ahol a szabóságnak is helye van.

A. S. igényes iparos, viszont maga alig dolgozik. Kiszabja az öltönyöket, átadja segédjeinek s az inasoknak; csak akkor veszi ismét kezébe, amikor próbálni jön a rendelő. Sokkal kevesebb időt tölt műhelyében, mint a kávéházban vagy a barátok asztalánál. Szenvedélyes kártyás, majd az új szórakozási forma divatba jöttével, rómi játékos. Persze, ez is, az is csak úgy érdekes, ha némi pénzösszeg a tét. Ilyenkor aztán nem számít, ha egyetlen este az egész heti kosztpénz elszáll. Szegény Irénke néni örvend, ha hétfőtől szombatig hosszú lére eresztett krumplipaprikást főzhet. Egyszer hopp, máskor kopp, s ez náluk igaznak bizonyult. De a hét szűk esztendőre a bőségé következik. Számtottevő emberek, zsidó orvosok, ügyvédek, tehetős kereskedők a vacsoravendégeik; nagy-néném végre megcsillogtathatta konyhaművészeti ismereteit, mert tudott ő főzni, ha volt miből.

Természetes, hogy a reggeltől estig megfeszítetten dolgozó sógorok – akár az előző H. J. vónél – itt is idegenkedve szemlélték a másféle életmódot, és bíráló észrevételeiket nem rejtették véka alá. Erre aztán kitört a belháború, mert A. S. meglehetősen önfejű és válaszaiban durva volt. Édesapám azzal próbálta igazolni vagy legalábbis elfogadhatóvá tenni szabadelvű munkafelfogását, hogy „nem hiába jár S. sógor a Központiba (így nevezték a legszínvonalasabb vendéglőt), mert a jól fizető klientúrát a römipartneri közül toborozza.“

Ezt a mai visszaemlékezők hasonlóképpen látják.

Azt nem állíthatjuk, hogy a kávéház lett volna A. S. egyetlen szórakozása. Vállalkozó kedve, mozgékonyága és szép hangja okán városszerte ismerték; különböző egyesületek választották vezetőségükbe s amint illet, ezeknek a műsorában, rendezvényein feleségestül részt vett. Tapasztalatlan kölyökként ámulva hallgattam színes beszámolóit a szilveszteri, a purimi, a sportbálról, az igényes vendéglők hirdette disznótoros vacsorákról, hajnalig tartó mulatozásról. Utólag belegondolva úgy látom, hogy a gyermektelennek maradt és sokat tűrő Irén nénémnek

ezek az alkalmak tették elviselhetővé szürke, gondokkal terhelt hétköznapjait, édesítették meg életét.

A pszichológia tudománya az A. S.-hoz hasonló személyeket labilis vegetatív típusúaknak mondja: mozgékony, de változó hangulatú és kiszámíthatatlanul reagáló embereknek. Szerencse, hogy az élet három – Luther szerinti – kelleme, a Wein, Weib und Gesang közül az italra nem szokott reá. Néhány pohár jó bor mellett szívvel, kedvvel eldalolgatott. Gyermeük nem lévén, nevelési kiadás nem terhelte a családi pénztárt, de A. S. könnyed, olykor könnyelműségbe átcsapó életvitele, valamint a segédekkel való dolgoztatás felemésztette a bevételt. Még egy kis házra valót sem tudtak összekuporgatni. Életük derekán úgy jutnak hozzá, hogy reá testálódik a deportálásból vissza nem térő szüleinek a tulajdona.

Margit néném is úgy indult, hogy nővéreinek foglalkozását, a szabás-varrást messze elkerüli. A polgári iskolában kiderült, hogy szépen rajzol és mivel Rubin Sámuel fényképész éppen inast keresett, szívesen felfogadta. Asszonya ekkortájt nyitott üzletet. Ott nagyobb volt a forgalom és minduntalan áthívta az ügyes, tevékeny leánykát: szolgálja ki a vevőket illatszerrel, divatáruval, s amikor ráér, drukkoljon falvédőket, azaz nyomjon, másoljon hímzési mintákat fehérvászonra. Ilyen változatos körülmények között teltek az inasévek, és három év múltán – annak rendje-módja szerint – felszabadították. Igazában egyik mesterségben sem mélyült el s egyikhez sem vonzódott különösebben. Pályaváltásába még döntőbb módon szólt bele Endre bátyja. A fésűsműhelyben igen nagy szükség volt a segítségre, mert 1924-ben felszerelte a lábbal hajtható fogvágót. A termelékenység fokozásával több szarut kellett platniva préselni s ez a munkafázis két ember egymás kezére való dolgozását igényelte. Elcsalta hát 17 éves hűgát és megígérte: ő is megadja azt a fizetést, amit Rubinnénál kapna. Így tanulta ki az egyik Danielisz lány is a férfi elődök szakmáját, bár ez sohase vált huzamos kereseti forrássá. A megígért havi 360 lejes bérről nagynéném nemrég azt jegyezte meg, hogy ez igen kevés volt, sőt olykor el is

maradt. (E vádnak utánanézttem. Valóban, édesapám pénztárkönyve a bizonyíték reá: ez az összeg körülbelül csak két havonként tűnik fel. A „mester úr“ védelmére legyen mondva, ő már addig alaposan kivette részét a kisebbek, köztük a Margit eltartásából. Ekkoriban igen szűkiben volt a pénznek, mert még a gépek árát kellett törlesztenie. Ehhez járult nőszülése, ami újabb kiadást jelentett.

Margit fészüködése csak egy évig tartott, mert mielőtt a műhelyben otthonossá lett a feleség és a munkában is férje mellé állott, nagynéném új szakma után nézett. Részben megtakarított kis pénzével, részben hitelbe varrógépet vásárol. Ezt annál érdekesebb volt megtennie, mert az ügyes, németszármazású kereskedő így hirdette: aki nála Singer-t vesz, azt díjmentesen megtanítja géppel hímezni. Így lett belőle sikeres géphímzőnő, ahol végre – főleg a minták megtervezésében – kiváló rajztudását előnyösen kamatoztathatta. (A későbbiek során majd kiderül, hogy nem egyszer ezzel mentette meg családját az éhenhalástól.) Etus neki is helyet adott varrodájában, de az ő gépén nem női ruhák készültek, hanem asztalterítők, futók, szekrénypolcok csíkjai, dísz tárgy-alátétek, ágyhuzatok, monogramok.

Úgy alakultak a dolgok, hogy nem sok ideje maradt stafíringja elkészítésére, bútora megvételére, mert 1929-ben, 22 éves korában feleségül kérik. B. L. szép szál leány; kedves, barátságos, zengő baritonja messzire elhallszik. Sajnos, anyagilag nem sokat ígér. Csizmadiamester édesapjánál egy fokkal magasabbra lépett: cipész. Azonban az önállósuláshoz pénz kell, mégpedig sok. Erre pedig egyik szülő sem képes. Akad ugyan néhány rendelője, de amikor a félkiló bokszbőrért s a kilónyi talpért megy a zsidóhoz, a kereskedő ezzel fogadja:

– Kedves fiatalember. Nem így kell ezt csinálni! Vásároljon nagy tételben! Harminc kilónál 10 %-nyi engedményt adok. Így tesz X suszter, akinek már hat alkalmazottja van.

B. L. szívesen élt volna az ajánlattal, ha lett volna némi tőkéje. De a suszterájából még a házbérre sem futja.

Éppen úgy kínlódnak, mint a Sinka István megénekelte szakmatárs:

*„Ebben a műhelyben nincsen segéd,
ennél az asztalnál szűk az ebéd.*

*Talán még a
mester is éhezik.*

*Látszik rajta néha,
hogyan ég benne a tehetetlenség.*

— — — — —
*Ül műhelyében s dolgozik,
veri a faszegetet, gyors a keze.*

Munkájára figyel, nem is gondolkodik.

Ül kis kerek székén, mint vándor a hajón.

Kivül a címtáblán megpendül a neve.

*De nem jön senki. Csak fű a szél,
s odakoppant hozzá a szilfa csonka ága-hegye.”²⁸*

És mindezt még tetézi a gazdasági világválság nem egy negatív hatása. A feleségnél már nem rendelnek hímezett terítőt; teljes a reménytelenség. Csupán a Székelyföldre szakadt B. testvér ígér segítséget:

– Gyertek ide, Udvarhelyre (Odorheiu Secuiesc). Majd én beajánllak a cipőgyárba.

Maguk mögött hagyva a súlyos adósságot – áttelepülnek. Náluk ezután bebizonyult a mondás: szegény embert még az ág is húzza. Alig melegednek meg új otthonukban, gennyes vakbélgyulladásal szállítják kórházba. Operáció, amelybe szinte belehal. Ha Margit néném nem viszi magával a varrógépet s nem vállal munkát két kisfia s beteg férje mellett, talán éhen pusztulnak.

A férj nehezen gyógyul; ráadásul az orvos megtiltja, hogy pár évig ülőmunkát végezzen. A belek összenőhetnek. No, Isten veled háromlábú kisszék; búcsúzzunk suszteráj! A székely kisvárosban nincs annyi ismerőse, hogy új kenyérbe tegyék. Haza kell hát térni. Ott a nagy család.

Időközben B. L. édesapja, aki utóbb a Magyar Párt székházának gondnoka és pénzbeszedője volt, meghalt. Helyébe felveszik a fiát. S ha már szedi a párttagsági díjat, az egyházi adót is mellé vállalhatja. E két, igen sze-

rény jövedelmet a feleség hímzése egészíti ki. Boldogok, hogy tíz éves házassági évfordulójukat a maguk kis házában ülik meg.

A napokban megkérdeztem sógor-nagybácsimat:

– Hogy bírta ki ezt a sűrített nyomorúságot?

– A műkedvelés adta vissza az életkedvemet. Szavaltam a templomban, a kulturális összejöveteleken, Arany-ünnepségeken. Szerettem énekelni s tagja lettem az Iparos Dalárdának.

Való igaz. A harmincas, negyvenes években Nagyszalontán senki sem szavalt olyan zengő, érces hangon, mint B. L. A legnagyobb sikert A walesi bárdokkal aratta. Ez az Isten áldotta képessége hozta meg életének újabb fordulatát; de erről majd később.

Margit nagynéném irodalmi mását keresve Hamupipókére gondolok: hallgatag türelmességével, fáradhatatlan neki-nekirugaszkodásával a Grimm-mesehőst juttatja eszembe. Ha pedig valaki életesebb, valósabb hasonlatot kíván, Móricz Bálintné Pallagi Erzsébetet idézem. Valahányszor a férj – szándéka és törekvése ellenére – a család megélhetését sem biztosíthatja, előkerül a varrógép. Kenyeret és ruhát teremt a gyerekeknek.

Gizella a hetedik a felnőtté vált D. lányok sorában. Hogy ez a mitikus szám szerencsét hozott-e vagy sem, majd kiderül a továbbiakból. Zsenge serdülő korában különösképpen nem kedvelte az iskolát és két polgári után kimaradt. A mama nem harcol e szándék ellen, hiszen segítséget kap a két legkisebb gyerek neveléséhez; legalább felvigyáz rájuk. Még jóformán ki se nő a keze alól Rózsi és Dezső, nővére, Mariska szegődötteti a maga kicsinyei mellé. Szinte öt éven át pesztrálgodik – kérésre, muszájból. Bele is un a zajos munkába, amely sem jövőt, sem anyagiakat nem biztosít számára. Örömmel vállalja hát az inasságot s mintegy Etus varrónőségét kiegészítendő, egy Szabó nevezetű kisiparosnál női szabóságot tanul. Felszabadulása után gépet vesz és betársul nővére szalonjába, s mint említettem volt, a szülői ház udvari szobáját afféle kisüzemmé alakítják át.

Azonban Gizi számára nem a szakma, hanem külleme, fellépése, a társaságban való forgolódása hozza meg a

sikerélményt. Ha végigsétál a korzón, minden férfiszem őt követi; ha valahol megjelenik, csak körülötte sürgölődnek. Miért is ne, amikor dús, aranyszőke hajával, bársonyos bőrével, babaarcával nemcsak a Danielisz-portán, de az egész városban ő a legszebb lány. Bárhonnan is tér haza, a széptevők, az udvarlók hada kíséri. Az egyesületek titkárai, a műkedvelő előadások rendezői őt instálják s neki adják a főszerepet. Néhány darab címére ma is emlékszik: A bor, Süt a nap, Doktor úr, A tót leány, Flórika szerelme.

Az igazán visszhangos sikert az ekkortájt divatozó szépségversenyeken, bálkirálynő választásokon aratja. 1928 és 1933 között nem volt olyan versengés, amelyet ne ő nyert volna meg. Ez nemcsak dicsőséget, de tárgyi ajándékokat, anyagi gyarapodást is hoz: egyszer tortát, pezsgőt, másszor tíz mozijegyet, nagy üveg parfümöt vagy teljes étkészletet. Azonban mindezeket túltett az Ipartestületnek az a májusi bálja, ahol pünkösdi királynőt, s mellé három udvarhölgyet választottak. Erre az alkalomra szebbnél szebb toaettek, báli ruhák készültek és felvonultak a kereskedők, a tehetős iparosok legcsinosabb lányai. Az izgalom éjfélkor tetőzött, amikor érkezett a zsűri eredményhirdetése: az 1930-as év pünkösdi királynője a félárva Danielisz Gizella. Jutulma: egy míves aranylánc medalionnal. Az Ipartestület elnöke és titkára kísérte fel a színpadon elhelyezett trónhoz, s a lépcső előtt két gyönyörű udvarhölgy fogadta. Ezt a jelenetet a fényképész is megörökítette; műve – cáfolhatatlan bizonyítékként – Gizi néném szobafalát díszíti.

Mint legjobb adatközlőmet, most önmaga felől kérdezem :

– Az ismétlődő női sikereknek, a sorozatos hódításoknak meglett-e az eredménye?

– Ahogy vesszük. Sohasem voltam udvarló szükében. Ne vedd dicsekvésnek, de így igaz: a komoly szándékkal közeledők között volt földbirtokos, tehetős zsidó kereskedő, érettségizett fiatalember, felkapott úriszabó, de még sorolhatnék jónéhányat. Azonban amikor megtudták, hogy hozományra nem számíthatnak, s a szobabútor árát a varrógéppel apránként gyűjtögetem, csendben elmaradoztak.

– De mégis csak akadt valaki...

– Igen, D. I. asztalos kisiparos. A pünkösdi királynőre figyelt fel és járni kezdett utánam. Oly nagy volt benne a szerelem, hogy feledtette nincstelenségem. Csak azt kötötte ki, hogy várjak két évet; addigra összegyalul egy házra valót, mert ő a sajátjába akarja vinni a feleségét.

A továbbiakra magam is emlékszem. Két szoba, konyhás ház, mellékhelyiségekkel, nyári konyhával, nagy műhellyel, színnel. D. I. általában három inassal és egy-két segéddel készítette a festett bútorokat piacra, mert az értelmiségiek kizárólagosan polituros után áhítoztak. Kuncsaftokban így sem volt hiány és ezek még házhoz is jöttek. D. I. naponta 10–12 órát dolgozott és dolgoztatott az inasokkal. E példás szorgalom nem volt mentes árnyoldalaktól sem. Mester uramat a műhelyen s a kereseten túl más nem érdekelt. Így e kisváros korábbi üdvöskéjének, a társasági élethez szokott ifjú feleségnek lelki sérülést, megpróbáltatást okozhatott mindezek elmaradása, s az otthon négy fala közé történő bezáratása.

Egyébként Gizi volt – Ilona nénjén kívül – az a másik D. lány, aki férjhezmenetele után nem varrt, nem törekedett külön keresetre. Kettejük megélhetéséhez erre nem is volt szükség; másrészt ez büszkeségéből, rátartiságából is fakadhatott. Talán kimondatlanul benne élt a gondolat: a férj meghozhat ennyi áldozatot az ő szépségeért. Dicséretére legyen mondva, azt nem restellte, hogy a piacon érdeklődőkre várva félnapon át a bútorok mellett topogjon. Szívesen süttött-főzött az öt kosztosnak, hízlalta a disznókat és mivel gyermekük nem volt, gondokkal küzdő nővéreinek segített azzal, hogy egy-két apróságot napokra, hetekre meghívott „nyaralni“.

Ha a kezdetben feltett kérdésre kívánnék felelni, magam sem tudnám eldönteni: szerencsét hozott-e Gizi néni életébe a hetes szám?

Rozália a legkisebb leány. Alig hat esztendő, amikor édesapját temetik. Így gyermekkori emlékei özvegy édesanyjához s az őt ajnározó, istápoló nővéreihez fűződik. Nekik köszönheti, hogy a polgári iskolát elvégezheti s utána ún. értelmiségi szakmába csöppen. Egy jólelkű ügyvéd a 16. életévét alighogy betöltött leánykát gépírónő-

ként alkalmazza annak ellenére, hogy addig gépen még egyetlen mondatot le nem petyegtetett. Úgy látszik, végül is bevált az irodában, mert tizenhét évet tölt el egyazon munkahelyen. Bár vékonypénzűségével, ami alakjáról és anyagi helyzetéről egyaránt elmondható, nem arat oly visszhangos sikert, mint előtte járó nővére, mellőzésben nincs része, magára hagyatottságról nem panaszkodhat. Sőt, bizonyos szempontból egyik-másik nővérénél többre viszi. Az ügyfelek érdekében bejár a városházára, a bíróságra, a telekkönyvhöz, ahol a fiatal román hivatalnokok csakhamar felfigyelnek a nyúlánk, szőke titkárnyőre. Másrésztől – testvérei példája nyomán – ő is bekapcsolódik a műkedvelő mozgalomba. Mivel énekhangja nincs, de van jó alakja, az akkor divatosá vált tánckarban gyakorta dobogóra lép. Mi sem természetesebb, hogy az ezt követő bálban a táncoslábú görloknek van a legnagyobb sikerük. Körülötte is ott nyüzsögnek a fiatal granicsár tisztok, a tisztviselők s a vakációzó egyetemi hallgatók. De ő nem e „felső réteg“-ből választja jövőbelijét, hanem a „magaszőrűek“ közül. A harmincas években a jó hangú K. E. szabósegéd a szalon-tai színpad ünnepelt tenoristája. A Leányvásár közös próbáin, előadásain talál véglegesen egymásra a két fiatal. 1936 tavaszán, amikor Rózsika betölti huszonötödik életévét, a városszerte ismert és kedvelt „bonviván“ vezeteli oltárhoz.

Róla mondjuk el, hogy eredetileg a magyarszabóságot sajátítja el nagybátyjánál, (a hasonló mesterségű másik sógor vele szemben nyíltan érezteti rangosabb voltát, lévén ő úriszabó), azonban sem öröksége, sem megtakarított pénze nincs az önállósodáshoz. Mások alkalmazottja marad, viszont a finomabb és más jellegű munka, a modern gépek varázsa arra indítja, hogy ne a hagyományos módon, szabósegédként keresse kenyerét, hanem átváltson az itt még újdonságnak számító szakmára: szövőmunkás lesz egy zsidó vállalkozó kisüzemébe. Frottírtörülközőt gyártanak. Persze, ez sem megy mindig simán. Hol nyersanyaghiány, hol meg az értékesítési nehézség miatt állanak le hetekre. Ilyenkor jól fog és anyagi biztosítékot jelent a feleség tisztviselői fix fizetése. Ne csodálkozzunk hát, ha igen megkésve, öt év múltán érkezik

az első fiú és házat is csak másfél évtizednyi lakóskodás után tudnak szerezni. Ennek ellenére a szórakozási, művelődési alkalmaktól sohase maradnak távol, annál is inkább, mert valamennyi sógor közül K. E-nek van a legszébb hangja. A teadélutánok, a műsoros esték, az iparos rendezvények állandó közreműködője: magyar nótákat, operettrészleteket énekel szólóban vagy másodmagával és zenés színművekben játszik. A feleség emlékezete szerint a Sibill, a Kék mazur, a Leányvásár, a Csókos asszony, a Csárdáskirálynő című operettekben aratja a legnagyobb sikereket, sőt A vén bakancsos és fia, a huszár című népszínműben szöveges, prózai szerepet is vállal. A jó hírű dalárdának alapembere és az országos dalostalálkozó, versenyek nem eshetnek meg részvétele nélkül. Az 1935-ben szerzett I. helyezést a máig megőrzött ezüst emléklakett bizonyítja. Természetes, hogy e szereplésekkel némi társasági élet, baráti vendégeskedés jár együtt, a színházból pedig már a bennfentesség miatt sem hiányozhatnak. A helyi lapra mindig előfizetnek, olykor könyvet vesznek, az érdekes filmeket megnézik.

K. E. családjának a kisiparosok átlagát meghaladó kulturális igénye – meglátásom szerint – több forrásból táplálkozik: mindketten elvégezték az akkori középfokú oktatás helyben található alsó tagozatát; a tisztviselő feleségnek – noblesse oblige alapon – illett tudnia, milyen művelődési események, hírek foglalkoztatják az értelmiségi réteget; a férj műkedvelősége pedig magával hozta érdeklődési körének tágulását, igényeinek emelkedését.

Dezső a legkisebbik, a tizenharmadik. Mivel a mama szegénységéből csak a hat elemire telik, tizenhárom évesen inasnak áll, asztalosnak a második szomszédhoz. A mester csak úgy szerződteti, ha otthon kosztol és alszik. Még jó, hogy nem követel tanítási díjat, amint az megszokott dolog J-nál, a híres lakatos műhelyében. Eltartásának gondja jórészt testvéreire száll. Felszabadulása után szerencse éri. Az egyik talpraesett szalontai mester Bukarestben nyit jól menő kisüzemet s ide keres ügyes, megbízható munkásokat. Reá talál a szakmában járatos Danielisz fiúra, aki így a legtávolabb kerül a családi tűzhely melegétől. Ottani meglátogatása nehéz gondot jelen-

tett a román nyelvet nem ismerő övéi számára, de a mama – Etus kíséretében – egyszer ezt is megtette. Ő pedig valamelyik nyári szabadsága alatt, jó testvérként, maga készíti el Rózsika bútorait – hálából a nővéreitől kapott segítségért; annak csupán a hozzávalót kellett beszereznie.

Dezső tanulói évei során csak festett parasztbútorokat készített. A román fővárosban viszont értelmiségieknek, polgároknak dolgoznak, akik más típusú, politúros, fényezett garnitúrákat rendeltek. Annak a nyolc évnek, amit munkásként tölt Széll Ferenc üzemében, igen nagy hasznát látta: szakmájában tovább képezte magát és ízlése finomodott. Amikor, 1940 őszén hazatér a szülői házba²⁹ és önállósítja magát, cégtáblájára büszkén ezt írja: Danielisz Dezső műbútorasztalos és lakberendező.

Ideje befejeznünk a második nemzedék, a fiak és lányok önálló életének kezdetéről, sőt a legtöbb esetben kibontakozásáról írottakat. Közben eljutottunk 1940 őszének emberi sorsokat új mederbe terelő eseménysorozatáig. Eleddig tudatosan hallgattam édesapám házasságáról, kis családunk helyzetéről. Tettem ezt ama megfontolásból, hogy a hagyományos foglalkozás s a név ezen az ágon folytatódik. A következő fejezetekben magunkról szólok – hosszan és részletesen. Azonban ezt megelőzően tekintsük át – táblázatszerűen – a D. gyermekek és élettársaik foglalkozását, valamint szülötteik nemét, számát. Mindkét aspektus fontos következtésekre nyújt lehetőséget.

A vők (a meny) foglalkozását elemezve kiderül, hogy a kisiparos réteg belterjesen házasodott; családunkba még véletlenül se került be más társadalmi osztály vagy csoport képviselője. Ellenben az első világháborút követő szociális mobilitás fiatalabb nagynénéim árnyaltabb pályaválasztásán már lemérhető. – Az utódokat illető tanulság az, hogy egygyermekes házasság – ami a következő nemzedéknél gyakori –, itt egyáltalán nem fordul elő; két ízben: az első oka a férj-feleség közötti harmónia hiánya lehetett, a másik emberpárnál – amint ez a korábbiakból kiderült –, több tényező hatott: a szűkös anyagiak; a

A D. gyerekek		A vők (meny) foglalko- zása	Gyerm. száma			Megjegy- zés
neve	foglalko- zása		fiú	lány	össz.	
Ilona	varrónő	cipész	1	2	3	
Mária	varrónő	rézműves, bádogos, vízvez. szerelő	1	2	3	
Endre	fésűs	fehérnemű varrónő	2	1	3	
János	fésűs, pincér	–	–	–	–	nőtlen maradt
Erzsébet	varrónő	géplakatos	2	–	2	
Margit I.	–	–	–	–	–	} csecsemő- korokban haltak meg
Margit II.	–	–	–	–	–	
Etelka	varrónő	kötélverő	3	–	3	
Irén	keresk. al- kalmazott	úri szabó	–	–	–	gyermek- telenek
Margit III.	fényképész himzőnő	cipész, pénzbeszedő alkalmazott	3	–	3	
Gizella	női szabó, varrónő	asztalos	–	–	–	gyermek- telenek
Rozália	tisztviselő	parasztszabó, szövő munkás	2	–	2	
Dezső	asztalos	–	–	–	–	nőtlen, hősi halott

férj katonáskodása, hadifogsága, ami miatt kifutottak az időből; továbbá az, hogy korban ők állanak közelebb a modernebb szemléletű családtervezéshez. – Anélkül, hogy a második nemzedék tagjai összebeszéltek volna, a

háromgyerekes típust teszik általánossá. Ennyit tarthatnak el biztonsággal a mesterségből, hogy közben ne kényszerüljenek a maguk közepes életnívóját túlon túl le szállítani.

Végül figyeljünk fel egy élettani érdekességre: mintha a célszerű természet már a következő nemzedéknél helyre kívánta volna igazítani a D. gyerekek nemi megoszlásánál elkövetett egyenlőtlenséget. A II. nemzedék 13 tagja közül 3 fiú, 10 lány, azaz 23% és 77%; a III. nemzedék 19 tagja közül 14 fiú, 5 lány, azaz 74% és 26% az arány.

A táblázathoz visszalapozva az is kiderül, hogy a csabai D. Endre I. és Torányi Ilona 13 szalontai gyermeke közül:

kicsi korában meghalt	2 gyermek
felnőtté nevelkedett	11
nősülése előtt elhalálozott	2 fiú
megházasodott	9 (1 fiú, 8 lány)
házasságukból nem származott utód	2 lánynál
gyermekáldás kísért	7 házasságot
ezek közül:	
háromgyermekes	5 házasság
kétgyermekes	2 házasság
utódaik száma	19 (14 fiú, 5 lány)
egy termékeny házasságra jut	2,71 unoka

Következésképpen: a második nemzedék korántsem bizonyult olyan termékenynek, nem tettek annyit az emberi lét újratemtése érdekében, mint szüleik.

Házasodik a fiú

D. Endre II. nem siette el a házasodást. Miután szerencsésen hazavergődött a négy esztendei frontszolgálatból, nehéz hónapok, évek tekintettek reá. Mindenekelőtt bele kellett illeszkednie a fésűkészítés munkametébe és belejönnie a mesterfogásokba. Mint említette volt, teherként nehezedett lelkére az önállósággal párban

járó felelősség súlya, hiszen korábban szüntelen magán érezte a tata bíráló vagy bátorító tekintetét. Mostantól mindenben nélküle kellett döntenie. Aztán meg rájuk köszöntött az új államiság ténye, másfajta törvényekkel, szabályokkal. Anyagilag sem haladt úgy, hogy biztonságos alapot érezzen a talpa alatt a nősülés fontos lépéséhez; pénzbe került a műhely modernizálása és jövedelmét erősen megvámolták nagycsaládi kötelezettségei. Bizony, jól benne jár a harmincegyedikben,

*„...amikor a kalapjánál virág leng,
és igazi asszonyt választ,
mert asszony nélkül ő nem marad.
S új kiskert! ... úgy lesz!
Magának tágas műhely,
nem mint ez a kicsi, vak.”³⁰*

(Igaz, nagyapám éppenséggel 33 évesen állt az oltár elé, magam pedig – szinte hónapnyi pontossággal – apám példáját követtem.)

Azonban a legénykedéssel töltött fél évtized nem szállt el haszontalanul. A bálokban és műkedvelősködése közben kritikus szemmel figyelte, vizsgálta az iparos-lányokat: kiből milyen feleség válik. Ne cifrázkodjék, de lompos, loncsos se legyen; ne kacérkodjék, de ne legyen búval bélelt, szótlan, sótlan; szeressen dolgozni, de állja meg a helyét a magafajta emberek társaságában! Talált ilyet is, olyat is, de jó ideig nem kötelezte el magát. Baráti köréhez sem lett hűtlen. Akárcsak a háború előtt, furcsa módon most is a szabókkal tartott szorosabb kapcsolatot: eljárt külön szervezetükbe, együtt sétáltak, szórakoztak, udvaroltak. Egy alkalommal arra figyelt fel, hogy pajtása, V. J. mily lelkesen, rajongva, szerelmesen szól a szép, de ugyanakkor szerény, barna Vicuskáról. Ő is szót váltott vele, kedvére is lett volna, viszont a legjobb barát kezéről lecsapni, nem volt ildomos. A fiatalok íratlan törvénye elítélte az efféle cselekedetet. No, de türelem rózsát terem, s ez az ő esetükben igaznak bizonyult. A szerelmesek valamin összevesztek, szakítottak. Ekkor a háttérből előmerészkedett a szőke fésűs és nem

tágított a kelemes modorú és csengő hangú fehérenemű-
varrónő mellől.

A költő akár róla írhatta volna:

*„Bizony, kerek volt ő, és szép,
s kereken is karcsú bokáját;
úgy járt a lába, mint az őzé,
mikor az ősszel puha avarba lép.*

— — — — —
*Nem használt ő soha,
nem kellett pomádé
az arcára, s nyakába se boa,
mégis férjhezment....³¹*

Konkoly Viktória a komoly udvarlás hónapjaiban
őszintén vallott jövendőbelijének élete nem szokványos
fordulatairól, sorsa komor alakulásáról. Ő nem vérsze-
rinti gyermeke szüleinek; bölcsőjét nem itt ringatták.
Édesapja, édesanyja, testvérei Szentesen, Csongrád me-
gyében élnek, a szegények városszéli során. Apja,
K. Gábor ácsok ivadéka, maga is annak tanult, azonban
a felvidéki nagy vasútépítkezésnél a vezető mérnök fel-
figyelt értelmességére, kalligrafikus írására és megtette
csoportvezetőnek, afféle segédkönyvelőnek. Hazatérve a
kiterjedt alföldi lecsapolási, csatornázási munkálatoknál
a Csongrád megyeiek szervezője, a maguk nyelvén:
bandagazdája. Feleségének, Rác Viktóriának, anyai
nagyanyámnak származási története igazán regénybe illő.
A múlt század derekának egyik nyarán rácok, azaz szerb
nemzetiségűek csapata vonult át Szentes városán. Ahogy
jöttek, úgy el is mentek; csupán egy csecsemő maradt
utánuk. Hogy szülője miért dobta el magától, ki tudja?
Hiszen ép volt és egészséges. Annyi becsület mégis volt
benne, hogy valami rongyfélébe pólyálja és a Szent Anna
plébániatemplom ablakába tegye. Papirossal takarta le,
amelyre ormótlan betűkkel ezt írta: „nincs megkeresztel-
ve“.

Határba igyekvő parasztházaspár talált rá. Gyer-
mekük nem lévén, örömmel vették magukhoz és a temp-
lom védszentje nyomán Annának nevezték. Ő az én
dédanyám.

Folytassuk anyai nagyszüleim házasságával. A gyermekáldás tekintetében ők sem panaszkodhatnak. Tizenegyet pesztráltak; közülük hármat – nagyocska korában – a diftéria, a torokgyík vitt el, de nyolc egészségben megmaradt. Egy alkalommal nagyapám bátyja, K. Ferenc látogatott haza. Ő úgyszintén ács volt, sőt a kőművesi képesítést is megszerezte. Úgy 1890 táján – jobb munkaalkalmat keresve – Nagyszalontára vetődött és ott is ragadt, megházasodott. Azonban utódra még évtized múltán sem volt kilátás. Ekkorra esik az az ominózus látogatás, amikor is Ferenc így szól öccséhez:

– Hallod-e, Gábor! Neked annyi gyermeked van, mint rostán a luk, nálunk meg egy sincs. Add ide valamelyiket; felnevelem, kiházásítom, s ő lesz egyedüli örökösöm. A családban marad, bármikor hazajöhet a testvéreihez és azok is hozzá.

Mennyit töprengtek édes nagyszüleim az ajánlaton és milyen szívvel mondtak le az egyikről, nem tudhatom. Aligha lehetett könnyű a lelkük, mert a Gógány-soron végig nagy volt az összetartozás és töretlen a szeretet. Talán úgy számították, hogy az elmenőnek könnyebb lesz az élete: kényeztetik, kedvesek lesznek hozzá és gazdagon kiházásítják. A választás a kis három éves Vicuskára esett.

(Édesanyám ezerszer elátkozta ezt a pillanatot. Ahol heten felnőttek, miért nem maradhatott a nyolcadik is? És miért éppen őt adták oda? – Jómagam pedig ezáltal kerültem abba a különös helyzetbe, hogy három öreg nénit szólíhattam nagymamának.)

A szalontai nevelőszülők csak feliben-harmadában tartották be ígéretüket. A szeretetre vágyó leányka felé sohase közeledtek ezzel az érzéssel. Hideg józansággal vették körül és lelketlen szigorral nevelték. Egy alkalommal nevelőapja segíteni hívta a műhelybe. Úgy vélte, hogy lassan mozdul a kis tíz éves „nagy lajhár“ és utána vágta az éles szekercét. Ha el nem ugrik, örök életére sánta marad. Így csak a gyalupad lábát faragta le. A hat elemi után szakmára adják, fehérnemű-varrónőnek. Tizennyolc éves korára egy Singer gép árát kuporgatja össze. Ettől kezdve önálló vállalkozó. Nagylányos úri házakhoz hívják a kisasszonyok stafírunkját elkészítendő,

s így a pénzhez koszt is dukál. Az idegen lakásokban való forgolódás jótékony hatással volt és többrétű előnnyel járt édesanyám számára. Ezekben az értelmiségi, polgári családokban sajátította el a jó modort, az igényes társalgást, a kulturált viselkedés illemszabályait, amit nevelőanyjától meg nem kaphatott. Ráadásként a finom és változatos ételek, tészták receptjeit vihette magával. Mivel szép, erős szoprán hangja volt és szívesen énekelt, a szerelmes kisasszonyoktól a divatos műdalok és operett-részletek teljes repertoárját elsajátította. A bőséges társadalmi tapasztalat, az értelmiségi életformába való betekintés, a magasabb művelődési szint gyümölcsei asszonykorában érnek be, amiből mi, gyermekei kaptunk a legtöbbet. Őszülő fejjel, fél század múltán is hálás szívvel gondolok reá: amivé lettem, azt elsősorban az ő igényességének, műveltségének, gyakorlati ismereteinek, társaságban való forgolódásának tulajdonítom. Köszönet érte.

1918–1919 zűrzavaros napjaiban Vica itthagya nevelőszüleit és visszatér a szegényes szentesi portára. Önálló keresőként megél a maga munkájából, édesapját nem terheli, csak testvérei szerető közösségében marad-hasson. Egy szűk esztendeig sem tart a boldogság. Ferenc bácsi utánajön és hivatkozik az öccsével kötött egyezsége, a gyermekre fordított költségre, az elvárható hálára, az öregségükben nyújtandó segítségre, oltalomra, s a szép házra, ami kizárólagosan Vicusra száll. Nem tudom, melyik indok volt az erősebb, a döntő, de tény, hogy visszatért Szalontára, immár egy másik országba. Ha ezentúl fel akarta keresni édesszüleit, testvéreit, csak ügyvel-bajjal, sok utánajárás árán tehette. Ne csodálkozzunk hát, ha ezek az alkalmak egyre ritkábakká váltak.

A sokat emlegetett házőrökségből végül semmi se lett. Még egy saroktéglát se látott belőle. Annak pedig az volt az oka, hogy Ferenc bácsi nem íratta a nevére nevelt lányát; nem adoptálta.

– Egy a nevünk, Konkolyok vagyunk, – szokta volt mondani. S mivel igen önfejű, már-már erőszakos emberként élt, senki tanácsát el nem fogadta. Amikor aztán

1930-ban átköltözött a másvilágra, mindent özvegye örökölt. Édesanyám hiába hivatkozott a becsületre, a nagybácsi ígéretére, lamentálása pusztába kiáltott szó maradt.

– Senki vagy te számomra. Előbbre valók nekem a testvérem gyermekei. (Pedig a harmincas évek elején de jól fogott volna szüleimnek egy kis segítség.) Végül mostohanagymamám sorsában is bebizonyult: nem ver az Isten bottal. Szomorú öregségét bizonyára másként képzelte el.

Igen hosszúra nyúlt ez a kis kitérő. Forduljunk vissza hát a két szerelmes hétköznapijaihoz, akik 1924 tavaszán már igen komolyra váltották át tervezgetésük közös jövőjüket illetően. Megegyeztek: március 15-én tartják az eljegyzést és május végén a lakodalmat. A menyasszony ekkorra gazdag stafírungot gyűjtött és nevelőszülei megrendelték a festett hálósobabútort. – A vőlegény zsakettöltönyt és sevrócipőt rendelt magának, az eljegyzési gyűrűkön kívül egy köveset is Vicuskájának. A Danielisz porta hosszú, füves udvarán sátrat húztak a százfőnyi vendégsereg fölé, mert a galambdúcnyi házban bizony el nem fértek. Sok szép és hasznos esküvői ajándék gyűlt össze, (egy részük még az unokákat is kiszolgálja), amit a meghívottak oly körültekintően válogattak össze, hogy konyhafelszerelésre, háztartási eszközökre jó ideig nem kellett költeniük. Egyébként a lakodalom meglehetősen sokba került, és a kölcsönök visszafizetésének a terhe egy éven át tépázta, apasztotta az ifjú pár költségvetését. A pénztárnapló tanúsítása szerint a húszas évek derekán D. E. II. havi kiadása 4–5 000 lej körül mozgott, de az események hatására néhány hónapon át a kétszeresére emelkedett.³²

Az adóssággal induló fiatalok örömmel fogadták Konkoly tata ajánlatát: amíg saját házat vesznek, lakjanak náluk. A két szoba egyikét átadja, a többi helyiséget pedig használhatják közösen. (Ezidőtájt hasonló módon cselekedett minden olyan szülő, akinek hajléka elegendő volt két emberpár befogadására, nem szólva a parasztcsaládkról, ahol még a közös vagyon s a munkamegosztás is összetartotta az egyes nemzedékeket.)

Sajnos, Konkoly Ferenc nagylelkűsége csupán néhány hónapra terjedt. Zsarnoki természete, egoizmusa nem bírta elviselni más akaratot, az övétől eltérő életmódot. A nyílt kenyértörésre már szeptemberben sor került. A fiatalok színházba mentek. Hazatérve hiába próbálják a kulcsot, a zár nem nyílik. Zörgetésükre a tata szól ki:

– Oda menjetek, ahol eddig voltatok!

Mivel az előadóterem nem szálloda, a Danielisz házban pedig még a földön is aludtak, a bádogos sógornál, nővérénél, Mariskánál kértek ideiglenes szállást, hasonlóan ama bibliai Józsefhez és Máriához. Szerencsére, másnap éppen a szomszédságban, egy idős parasztszalánnál találtak kiadó szobát. Bár ez kissé távol esett a műhelytől, még mindig jobb volt, a gyaloglást vállalni, mint a naponkénti összetűzést, szekálást.

Noha közös életüknek még csak a kapujában álltak, édes szüleim ettől kezdve külső anyagi támogatásra nem számíthattak. Konkolyék „elvből“, haragjuk miatt nem adtak, a Danielisz család pedig annyira nélkülözött, hogy még az önállósult fiútól is kérte, várta a segítséget. Ez abban nyilvánult meg, hogy 1925. szeptember 30-ig a szalontai piacon csak a mama árulhatott, majd kellemetlen disputák után az anya és fia sátra egymás mellé került, ami az 1926-os esztendő végéig tartott. Édesapám csak bő két és fél évi házasság után, 34 éves korában lett teljesen önálló a piacozás terén. No, de az ellentétes érdekeket valahogy összhangba kellett hozni és a nagycsaládi vitában hol az egyik, hol a másik fél bizonyult erősnek.

A történet fonalát ott ejtettem el, hogy fiatal házas szüleim a Kálvin utca 52. számú házban vettek ki egy kis oldalszobát. (Az utca korábbi, népies elnevezése Kis Csegőd, 1910-től Kálvin, amelyet érdekes módon 1920-ban sem cseréltek le, 1946-tól Budai Nagy Antal, 1965-től Infrățirii.) Itt születtem én 1925. április 6-án, amikor édesapám éppen a távoli Csermőn (Cermei) vásárolt és magára maradt édesanyámat a szomszédban lakó sógornője segítette. Jöttömnek mindenki örült; az apai rokonság talán azért, mert bennem látta a hagyományos mesterség továbbvivőjét, amihez a kedvelt utónevet is ajándékol adták.

Anyám gyakorta felidézte Illyés néni, a bábaasszony megjegyzését:

– Na, ez a kisfiú tudta, hova érkezik. Mán fűsű kell neki, olyan nagy a haja.

E családi esemény óta hat és fél évtized maradt mögöttem és – Arannyal szólva – eközben „agg lettem, hajam is fehérül“, azonban sorsom különös játéka folytán e sorokat ugyancsak a hajdani Kis Csegőd, a mai Înfrăţirii utca egyik kertes házában rovom. Forgandó szerencsém jelképeként, részben ajándékként értékelem, hogy életem derekán ugyanide tértem vissza; igaz, nem az utca végére, hanem elejére. Tekintsem-e ezt a befutott életút kikerekedésének, térbeli összegezésének?

Műhelyben az új család

Formálódó kis családja számára édesapám a korábbinál biztosabb anyagi körülményeket és magasabb életminőséget kívánt teremteni. Tervét, elképzeléseit a közgazdaságtudomány ekképp igazolja: a kisipari termelés gazdasági alapja a jól felszerelt műhely, amelyet – a XX. század kihívására válaszul – a termelékenységet fokozó gépekkel s az ezeket meghajtó motorral szükséges felszerelni. Persze, D. E. II. esetében mindez nem történhetett meg máról holnapra. Kezdeti lépésként fogvágó gépet szerzett, amelyet lábbal hajthatott, de egyetlen délután már ötször annyi fésűre vágott ritka sűrű fogat, mint korábban. A másikat, a kétkarú és többféle munkálatra alkalmas gépet – a nagy terhelés miatt – lábbal mozgásba nem hozhatta. Ezért 1925 novemberében megegyezik asztalos barátjával, hogy a spindlit annak motorjához kapcsolja. Az előkészítő munkafázisok számára továbbra is fenntartja az apai műhelyt, de az akkurátusan végzett vékonyítás, csiszolás, fényesítés megkönnyítése végett érdemes volt két műhelybért fizetni és a félkész áruval az egyik helyről a másikra átgyalogolni.

A fejlesztés további mozzanata a saját motor beszerzése, azonban kispénzű ember lévén, meg kellett elégednie egy elhasznált, kiszuperált masinával. Eredetileg vala-

milyen hajón szolgált, de hogy nem süllyedt el vele együtt, gyermeki együttérzéssel erősen fájlaltam. Szenvedés volt látnom édesapámat, miként kínlódik vele napról napra. Ha megmakacsolta magát, rogyásig kurblizhatta, be nem gyulladt. Gyanítom, sértődésből tette, amiért a mester a drága benzint az olcsóbb petróleummal hígította, helyettesítette. Arra is világosan emlékszem, hogy özön pénzt megemésztett örökös javítgatása, a gépészek tetemre hívása. Más kiút nem nyílt előtte, ha már újra vagy jobbra nem futotta... Önmaga gyötrésével s a fogához vert garasok árán édesapám 1928 márciusára megvalósította évtizeden át dédelgetett álmát: tulajdonosa lett egy „gépesített fésűs kisüzemnek“. Milyen tekintélyt sugallón hangzott ez akkor, de milyen mesterkéltnek, fellengzősnek érzem ma, mellétudva azt a sok vesződést, családi vitát, pénztelenséget, amiben mindvégig részünk volt „géperőre berendezett üzemünk“ mellett.

D. E. II. alakuló, önállósuló családi életének az így felszerelt műhely lett a gazdasági alapja. Igaz, a gépek árát még néhány éven át törlesztgette, de segítségükkel a termelés megháromszorozódott. A transzmissziós tengely és szíjak közbeiktatásával a motor egyidőben három kereket forgathatott. Ha a géperőt gyümölcsöztetni és a költségeket rentábilissá kívántuk tenni, minden kerékhez ember szükségeltetett. Ehhez a családnak termelő-közösséggé kellett válnia.

Először édesanyám mondott le eredeti szakmájáról és átváltott a fésűsésre. Mihelyt szabadulhatott a házimunka és a gyermeknevelés gondjától, tüstént gép elé állt. Jókedvvel, dalolva fálozott, fényezett, miközben a lisztfinomságú szarupor fehéren ülte meg fekete haját. Azután én, a gyermek következtem. Az óvodából egyenesen a műhelybe várt édesapám, mert a „kimosás“ az én dolgom. Ez köznyelven azt jelentette, hogy aznap már slájfolta a megfálozott fésűket, azaz híg, téglaporos sárban egy forgó posztókerék alá tartotta, s utána hideg vízbe dobta. Innen halásztam ki libabőrös kézzel, szárazra törülgettem, majd katonás rendbe sorakoztattam őket. – Amikor öcsém odanőtt, hogy a kimosást tőlem átvehette, a mesterségben előbbre léptem: a fogvágó gép mellé. Csakhát rövid volt a lábam, fel nem értem a klupnit, amibe a fogazatlan

platnidarabot be kellett szorítani. Mire való a kisláda? Édesapám arra állított és pillanat alatt harminc centit nőttem. Így haladtam géptől gépig, sorba véve, tanulva valamennyi munkafázist. Tizennégy éves koromra, amikor iskola- és játszótársaim inasnak szegődtek, akár fel is szabadulhattam volna.

Ez az együttdolgozás volt kisiparos családjunk létformája. Mindenik tagja vállalta a neki illő munkát – önként, kényszer nélkül. Gazdasági, termelési egységet alkottunk, s a mindennapi tapasztalat győzött meg arról, hogy csak így, egymás terhét hordozva fizethetjük ki az évenként emelkedő adót, vehetünk ruhát és kenyeret.

A szociológia nézőpontjából szemlélve a magunkfajta kisiparosok munkáját, megállapíthatjuk, hogy e mikro-közösségek gazdasági sikerét, örökségük megtartását, tulajdonuk esetleges bővítését az egész család teljesítménye hozta létre. Az eredményesség mindenik tagnak egyaránt érdeke. A termelésben részt vevő feleség presztízsét, az iparos társak elismerését a munkára való fizikai alkalmassága és készsége, a kevés jövedelem ügyes felhasználása és a feleségi, anyai feladatok példás ellátása biztosította.

A kisiparos egyidejűleg képezte gyermekét munkaerővé és nevelte tulajdonossá, műhelye és mestersége örökösévé. Egyszerre kellett elsajátítania a foglalkozás szakmai, technikai menetét, „titkait“, apró fogásait, valamint a tulajdon kezelésének, a jövedelem okos felhasználásának közgazdasági ismereteit. A kis- és középparaszti familiákhoz hasonlóan a kézművesek sem érzik hátránnak, átoknak a gyermekáldást – aminek a nagyságát a XX. században már maguk szabták meg –, mert kezdetben kiségitőként, később megbízható társként számíthattak jelenlétükre. Így vonták be őket a legkisebb kortól kezdve a termelő, alkotó munkába, hogy évek múltával az elődök státusának fenntartói, s a mesterség folytatói legyenek.

Ez a törekvés végigvonul a Danielisz család történetén is, de ezt figyelhettem meg rokonaink, barátaink műhelyeiben egészen a negyvenes évekig, amikor hagyo-

mányos termelési formánk válságba jut, jobban mondva reá köszönt az erőszakos felszámolás szocialista korszaka.

Azonban eddig az időpontig velünk még sok minden megesett, aminek az elmondására okvetlen sort kell kerítenem. Mindenekelőtt szólnom kell az említett változás és válság egyedi, a mi kis közösségünket érintő megnyilvánulási módjairól. Ide tartozik az az ipartörténeti tény, hogy D. E. I. halála és a békeévek beköszönte után nem csak a munkaeszközök s a termelői eljárások változtak meg, hanem a készítmények is; szinte máról holnapra átalakult az emberek ízlése és igénye. A nők polgárosodásának egyik külső jele, hogy megszabadulnak kontyaiktól és rövid hajtat hordanak. Nagypám művészi alkotását, a díszes, áttört táblájú kontyfésűt mind ritkábban keresik. Már csak az Arad megyei Köröskisjenő (Chişineu Criş), Borosjenő (Ineu), Csermő (Cermei), Bél (Beliu) és Pankota (Pîncota) vásáraitra érdemes elvinni.

Így múlt ki az egyszerű, de erős *parasztbontó*. A legények a *zsebfésűt* vagy a *kisnyelest* keresték. A falusiak családi használatra kitarítottak a ritka és sűrű foggal egyaránt ellátott *fancni* mellett, amely meglepő állandósággal őrizte korábbi népszerűségét. Azonban emellett előre tört, – főképpen a polgárság körében – a drága, de szép és tartós *női bontó* és a *nyeles bontó*. – Szaporodnak az egyéni rendelések, a sajátos kívánságok, amelyeket édesapám szívesen elvállalt, részint a jövedelemért, részint mert ezzel ügyességét, leleményességét bizonyíthatta.

A termékváltásba nem csak az ízlés állhatatlansága, a divat forgandósága és a másság személyes igénye szólt bele, hanem az előzőekben ismertetett műszaki fejlődés is. Mint már említettem, ez korlátozott formában behatolt a mi kis műhelyünkbe is, de kiteljesedését a nagyüzemi, gyári termelésben érte el, s ezáltal a kézművesek versenytársává, végső soron tönkretevőjévé vált. Legnagyobb konkurensük a közelben levő nagyváradi fésűgyár volt, amely nem szaruból, hanem műanyagból állította elő változatos és formatervezett árucikkeit. Náluk nem találkoztunk harminc munkafázissal, minden egyes fésűfog lassú és figyelmes kifűrészelésével. Egy kanál barna por a sablonba, megnyomnak egy gombot és már dobja is ki

a kész fésűt. Nagyobb profitot hoz, mégis feleannyiba kerül, mint a kismester készítménye.

Persze, a műanyag jellegétől, minőségétől függően ezek a fésűk igen eltértek egymástól színük, hajlékonyságuk, tartósságuk tekintetében. Készültek celluloidból, bakelitből, galalitból, később a kevésbé törékeny műgumiból, majd 1938 táján megjelentek a tetszetős, de fragilis „üveg“-fésűk átlátszóan vagy rózsaszín, kék és zöld árnyalatban.

A nagyváradai gyár a húszas évek végén futtatja fel termelését és cikkeivel megtölti a Körösök vidékének valamennyi rövidáruüzletét. Törvényszerű, hogy ennek következtében egyre szűkül a kisiparosok vevőköre és lassanként csak a hagyományos fésűfajtákhoz ragaszkodó falusiak, valamint a szép és tartós szarufésűkhöz hűséges polgárasszonyok keresik fel sátrunkat.

Eszmélkedésem, a másokra való figyelés kezdete éppen ezektől az évektől datálható. Mostantól kezdve már úgy számolhatok be a körülöttem zajló eseményekről, mint személyesen megéletről. Jól emlékszem, a mi kis otthonunkban igen elszaporodtak a megélhetési gondok, élestedtek a családi viták; jövedelmünk napról napra apadt, az adók ellenben növekedtek. Nem egyszer hallottam a hozzánk hasonlórú iparosok, kereskedők beszélgetésekor ezt a visszatérő megállapítást: „Hej, de cudar idöket

élünk! Jobb volt két (három, öt) évvel ezelött. Gazdasági válság van az egész világon és ennek mi isszuk meg a levét. A teher reánk, kisemberekre nehezül. A gyárak tönkre tesznek bennünket. Nincs már szükség kisiparra!“

D. E. II. számára ekkor két megoldás kínálkozott: vagy beadja az ipart és meglett férfikorban új mesterséget tanul, (De melyiket? Hiszen a válság a többi szakmát ugyanúgy sújtotta.) vagy kompromisszumot köt, és árulja a gyár termékeit is.

Mindkét utat megpróbálta. Elöbb az utóbbit.

A harmincas évektől sátrunkban megszorodnak a műanyag, főként a celluloidból készült fésűk. Bizonyos típusokat a divat hozott felszínre. A román parasztlányok igényelte *körfésűt* és a rövid hajú polgárasszonyok által keresett *oldalfésűt*, a szaru merevsége miatt, elő nem állíthattuk. Nagyszalonta környékén még a kontyot hordó

nők sem keresték szép *kontyfesű*inket, mert hajfonatukat *hajtűkkel* tartották össze. A modern frizúrához *hajcsat* vagy *fém hullámfogó* kellett. A legények a szaru zseb-fésűhöz *zsebtükröt* is vásároltak, borotválkozáshoz pedig *álló tükröt, borotvaszappant* és *pamacсот*. Nálunk mindent megtaláltak.

Mivel a fentieket „angró“-ban (en gros), nagy tételben rendeltük meg, a gyár utazója engedménnyel adta, amit mi 20–25%-os felárral kínáltunk a vevőnek. Becsületességünket, hitelképességünket értékelve Schwarc úr részletfizetésbe is beleegyezett. Édesapám ezt irántunk tanúsított nagylelkűségként fogta fel és a maga módján honorálta: névnapjára díszes íróasztalkészlettel lepte meg, amit heteken és estéken át lombfürésszel vágott, cifrázott. Az igazságot csak a közgazdasági kérdésekkel foglalkozva és jóval később ismertem fel: ez az értékesítési forma – a világválság idején – a gyáros számára a fenmaradás lehetőségét jelentette.

A továbbélés másik módját 1941 májusától próbálták édes szüleim. De erről néhány fejezettel később mesélek. Most a piacozás körülményeit, pénzügyi, gazdasági helyzetünket kívánom felvázolni, hogy utána a kismesterek életmódjára, művelődési igényeire, szüleim nevelési elveire s gyakorlatára keríthessek sort.

Piacon, vásárban

„Az ipari kisárutermelő sorsát végső soron a piac alakulása döntötte el“.³³ A gazdaságtörténész fenti megállapításának helytállóságát kis családunk életvitelével, boldogulásával és vergődésével igazolhatom.

A kisépítés, a munkaerő belterjes gyarapodása, a napi 10–12 órasi termelőtevékenység (télen, a gyenge világítás miatt kevesebbet, nyáron és vásárok előtt többet dolgoztunk), árukészletünk növekedését eredményezte. Természetes, hogy kisiparosi státusunknál fogva nem csak létrehoztuk e javakat, de értékesítésük, áruba bocsátásuk is a mi dolgunk volt. Elvben erre több lehetőség kínálkozott.

Otthoni árusítás. Ez főként a virágkertészekre, úri szabókra, cipészekre és más, efféle szakmára volt jellemző, de nem reánk. Hónapok múltak el, amíg valaki – utcabeli, barát, ismerős – beállított hozzánk, mert utazott vagy mert hirtelen ajándékról kellett gondoskodnia.

Házalás. Ezt a napjainkra kihalt kézműves csoportot azok alkották, akik lakóhelyükön aligha éltek volna meg az így-úgy elsajátított vagy csak szűk termelési ágra szóló mesterségükből. Ilyen volt 1914 előtt a drótos tót, a századunk derekáig utcáinkon „oblok, oblok“ kiáltással végigvonuló ablakos román, a „dézsa rip-rop“-ot ismételtető dézsás oláh, aki ezek reperálását vállalta, a köszörűs, a helybeli cigány piócások, tollasok, rongyosok, üstfoltozók és edényjavítók. A környékbeli románok egy-egy kocside-réknyi fával, homokkal rótták az utcát, a szalontai vizes Miska (ő volt e szakma legutolsó képviselője) két kerékre helyezett, testes hordóval járta fel azokat a házakat, ahol nem akadt gyerek, hogy vízért futtassák a kútra. – A fésűs rangjához méltatlannak tartotta volna, hogy effélére vetemedjék, de készítményének jellege sem predestinálta erre.³⁴

Helybe vinni a rendelőhöz. Ezt megtette a cukrász, a szabó, az asztalos, a kosárfonó, azonban mi csak a csontból készült különleges rendeléseket (övcsat, kármentő a suszternek, borotva- és késnyél, szörpkavaró a bodegásnak) vittük el a kuncsaft házához. Két-három olyan esetre emlékszem, amikor az adóhivatal főnökéhez vagy a végrehajtóhoz szalasztottak az ajándékkal, de ezektől még én, a kisasas sem kaptam semmit.

Nagy tételben a viszonteladónak. Erre csak 1932 után került sor, amikor a bazárosok, rövidárusok a gyári fésűt is bevezették cikkeik sorába. A városi vevő kezdte fölfedezni, majd megszokni, hogy a zsidónál a hét bármely napján vásárolhat fésűt és nem kell a pénteki piacra várnia. Ez komoly konkurrenciát jelentett és D. E. II. úgy vélte: ki kell fogni vitorlájukból a szelet; továbbá az sem engedhető meg, hogy a műanyagportéka teljesen kiszorítsa a hagyományosat, a szaruból készültet. Inkább 15–20%-os engedményt biztosít a kereskedőnek, de 15% megmarad magának. Ennek más előnyét is tapasztalta: e tételeket nem terhelte a vásározással járó kisebb-nagyobb

költség, nem kellett naphosszat topogni a sátor mellett a vevőre várva, az ellenértéket azon nyomban és egy öszszegben kapta kézhez. Édesapám emlékezése szerint a harmincas évek második felében termékeinek kb. 20%-át értékesítette ezen a módon. Fél- vagy egész tucat zseb-fésűt, kisnyelest, cipőhúzó fehér papírba csomagolt és úgy vitte el a szalontai boltokba, olykor a tenkei rövid-áruhoz is, ahol még a parasztbontó sem ment ki a diatból.

Nyaranta a *kaszakőt*oknak volt nagy keletje, amihez a fiatal jószágok vékonyfalú szarvát használtuk fel. Fésűkészítésre nem volt alkalmas, de vizet s kaszakövet lehetett benne tartani. A parasztemberek jobban kedvelték, mint a bádognól készültet, mert nem rozsdásodott és az érdes kő sem koptatta ki. Léwy és Roth 200–200 szarutokot is átvett egy szezomban.

Árusításra kiadni alkalmazottnak vagy egy másik fésűsnek. – Ez az értékesítési forma a mi körülményeinkre nem volt jellemző. Ha az időleges szükségmegoldásokat is számba veszem, akkor nagyanyámra hivatkozhatom, aki nyolc éven át árulta fia készítményeit a már ismertetett okból. – Efféle családi kötelezettségre 1945 és 1948 között ismét sor került, mégpedig a magára maradt Margiton segitendő. Sátorba álló alkalmazott felfogadására azért nem volt szükség, mert ha nagy ritkán fel is merült ennek igénye, (betegség, sürgős műhelymunka, párhuzamosan zajló vásárok) édesanyám ezt a feladatot teljességgel ellátta. Más fésűsnek bizományba nem adtunk portékát, ha csak azt a néhány évet nem számítom, amikor a Gyulán lakó szakmatársnak, egyben másodunokatestvérnek D. E. II. jó pár tucat fancnit és zsebfésűt juttatott át. Erre az apróságra ki se térnék, ha a „szállítás“ símán ment volna. Tudvalevő, hogy – akárcsak manapság – a trianoni békeszerződést követően Románia és Magyarország között postai csomagforgalom nem működött. Útlevéllal ugyan mehattünk volna, de a költségek és az utánajárás miatt erről szüleim lemondtak. Ellenben régi jó ismerősünk, a kettős-birtokos K. család segítségünkre sietett. (Ez a minősítés azt jelenti, hogy az országhatár 1919-es kijelölése után igen sok szalontai paraszt szántóföldje vagy annak egy része Magyarország területére került. Ők – az államközi meg-

állapodás értelmében – rendszeresen átjártak szántani, vetni, aratni s a termést hazahordták.) Nos, ez a házaspár vállalkozott arra, hogy a kis fésűcsomagokat átvigye hol a kenyér és szalonna között, hol az asszony bő bugyogójába eresztve.

Piacon, vásárban. – Amint az elmondottakból kiviláglott, az elkészített fésűknek csak jelentéktelen hányadát tudtuk a felsorolt módokon értékesíteni. Ahhoz, hogy munkánknak értelme legyen, hogy megélhessünk, vállalnunk kellett a piacozással, vásározással járó kényelmetlenséget, kiadásokat és kockázatot.

A fogalmakat tisztázandó bevezetésként mondjam el, hogy e kettő között jelentős a különbség. A *piac* – hetente ugyanazon a napon rendszeresen megtartott árucseré lehetőség, amit a helyi hatóságok szabályoznak. Egyetlen helység (város vagy nagyközség) és közvetlen környéke lakói bocsátották itt közre termékeiket, szerezték be a szükségeseket. – Ezzel ellentétben a *vásárt* évharmadonként vagy évnegyedenként rendezik, amelyre nagyobb távolságról – száz, sőt volt idő, amikor több száz kilométerről is – eljöttek az árusok s a vevők, minél fogva kereskedelmi, társadalmi, kulturális és kommunikációs szerepe amazt messze megelőzi. Egyes helyeken két napig is tartott, s a hatóság külön területet biztosított a termény-, az állat- és a kirakodóvásár (az iparcikkek) számára. A kisiparosok döntő többsége, 70–75 %-a még a harmincas években is kizárólag ezeken értékesítette készítményeit.

Önállósodása után apám hetente két piacot vállalt, a szalontait s a tenkeit. 1928-tól három éven át a 40 km-re levő Arad megyei Köröskisjenőt (Chişineu Criş) csatolta hozzájuk, részben mert a gépesítésre felvett kölcsönöket kellett visszafizetnie, részben mert gyűjtögette a megálmodott saját ház árát; nem különben azért is, mert a korábbiaknál több fésűt gyártott, de kapcsolatait a bazárotok felé még nem építette ki. – Nagyapám, D. E. I. századfordulói 9–10 nagyvásárát átvette a határon túlra került 3–4 kivételével. Ezek helyett Arad megye északi sávját járta be és 10–11, sőt 1930-ban 14 község, egykori mezőváros sokadalmát kereste föl.

Most döbbenek arra, amire eleddig sohase gondoltam, hogy ez a sok kiszállás, olykor két napra terjedő vásár rengeteg időt rabolt el tőle, termelőmunkájától. Sőt, hozzáadva a háztartással járó feladatokat, a társadalmi kötelezettségeket, amelyek alól édesapám sohase vonta ki magát, további kényszerszüneteket eredményezett. Az esztendő 365 napját egy segédek, inasok nélkül dolgozó kisiparos megközelítőleg így hasznosította:

– termelőmunka	135 nap
– értékesítés, vásárolás	144 nap
– háztartás, kert	20 nap
– állami, társadalmi, nagycsaládi kötelezettségek	10 nap
– vásár- és ünnepnapok (pihenés, szórakozás)	<u>56 nap</u>
	365 nap

Az arányok, aránytalanságok engem is meglepnek. Fel nem tételeztem, hogy egy kismester hozzávetőleg annyi időt fordított az értékesítésre, mint az áru előállítására. (Az első két számadat olykor változott, mert néhány piacot, vásárt a feleség bonyolított le, miközben a férj nyugodtan dolgozhatott a műhelyben.) A foglalkozás gyakorlásán kívüli aktivitás, illetve non-aktivitás az esztendő negyedét emésztette föl.

Ideje, hogy bár egy piacot is fölkeressünk. Ismerkedés-ként menjünk ki a szalontaira. Az Arany János idejében még sáros, poros városközpontot feltöltötték, és parcellákra osztva 1898-ban kikövezték. A gránitkő egyhangú szürkességét „utcasoronként“ akác- és hársfák zöld lombja élénkítette, némi enyhet, védelmet nyújtva az árusoknak. A főtér hetente csupán egyszer, pénteken kapott szerepet a város életében, mert a szerdai zöldség- és gyümölcs-vásár a Tenkei út elején lévő üres telken, az ún. kispiacon bonyolódott le. A központ egyben nagypiacér volt, amit 1910-ben Toldi, 1919-ben Unirii, 1945-ben Libertății – Szabadság térnek kereszteltek. Egyaránt elfértek rajta a gabonával, veteményfélével és gyümölcsrel teli „gyékényes, abroncsos alföldi szeker“-ek, az iparcikkek sátorutcái, sőt még az ócskások, földönárulók, a tojást, tejtermé-

ket, aprójószágot kínáló parasztasszonyok népes csoportjai. Utóbbiak érkeztek a legkorábban, bár az iparosok is igyekeztek; minden lehetséges vevőt meg kellett fogni. Ez azt jelentette, hogy már pitymallatkor benépesültek az utak, az utcák s a bő két hektárnyi piactér nyaranta 7, telente 8 órakor a sokadalomtól feketéllett. Az inasok négy- vagy kétkerekű kocsin vitték ki a portékát, a sátrat, amelynek felállításában a segéd urak is közreműködtek. A fésű egyetlen, közepes ládában elfért, amit egykerekű talicskán édesapám taszított ki. Kisiparos létére bizonyára restellte a városon való végigvonulást, mert ha csak tehette, valamelyik ott lebzselő „piaci léggel“, „fogdmeggel“ küldette haza. Alig várta, hogy elvégezzem a negyedik elemít; tüstént reám testálta. Jól emlékszem: véznaságom, gyengeségem miatt tízszer is meg kellett pihennem, amíg ha-zaértem.

Szerencsémre a két kecskeláb, a sátordeszkák s a lécek a csizmadiaszínben állottak. Onnan kellett ki- és visszahordani. A kecskékre a két széles deszkalap 120 fokos szögben került egymás mellé, majd fehér lepedővel tarttuk le. A vízszintesen fekvőre raktuk a lapos árukat: a fancnit, parasztbontót, zseb- és sűrűfésűt; a megdőltön madzagokat húztunk ki s reá akasztottuk a kontyfésűt, az oldal- és körfésűt, a fiatal lányokat csalogató színes hajráfokat. Ez az elődöktől örökölt sátortípus nem volt olyan szobajellegű, mint a szabóké, a köteleseké, sem olyan alábúvós, mint a cukorkásé, kenyeresé; csupán a portékát védte, az árust nem. Nekünk oldalt kellett állanunk, kitéve napsütésnek, esőnek. Pihenésre jó volt a láda széle, mígnem a harmincas években a román dézsások egyszerű, tábori széket kezdtek ácsolni. Ez kényelmesebb, magasabb, és ami nagy előnye: össze lehetett csukni.

Szomszédságunkban a zsidó szappanfőző, rajta túl a román „földönáruló“, afféle bazáros; a másik oldalunkon a szegény „reszlis néni“, aki a még szegényebbek számára kínált kötőnek, blúznak vagy éppenséggel foltnak való textil maradékokat.

Szüleim nem hittek a babonákban, de egy vásári hiedelem erősen tartotta magát: az első vevőt nem szabad elengedni, kiváltképpen nem, ha cigány! Nyomukban szerencse jár. Erről ők maguk is tudtak, mert a legkorábban

érkeztek és mindent a lehető legolcsóbban vásároltak meg. Az első pénzt édesapám megköpködté, majd e szavakkal tette zsebre:

– Pü, pü. Apád, anyád ide jöjjön!

Az alku egyébként általános és elfogadott volt az iparcikkeknél, zöldségeseknél, a tej- és baromfiárusoknál, de méginkább az állatvásáron. Ezért a mesterek magasabb árat kértek, hogy legyen miből engedniük. A vevőnek halhatatlan sikerélményt nyújtott, ha két-három lejt lealkudhatott. Édesapám nem szívelhette azokat, akik a fésű becsmérélsével igyekeztek árengedményt elérni, hiszen ő tudta a legjobban, mily sok törődéssel csiszolt, fényezett minden darabot, hogy minőségi termékeivel korábbi jóhírét megőrizze. A sértegetőknek az olcsóbb, műanyagkészítményt ajánlotta vagy dühében a szomszédhoz küldte.

– Akkor hagyja itt! Menjen a földönárulókhoz!

Az alkudozók leggyakoribb kifogása az volt, hogy a fésű foga hamar kitörik. Erre bizonyításként fölkapott egyet és a sűrűfogakkal fűrészelni kezdte a sátor tartólécét. Ha itt nem tör ki, a hajban még kevésbé. Ilyenkor mindig izgultam: jaj, csak ki ne pattannának, mert akkor oda a becsület és kárba vészett a munka s a nyersanyag. De nem olyan természetű a „Dánielisz-fűsű“, hogy könnyen baja essék.

Visszatérő vevők is akadtak, akik hűségük hangoztatásával reméltek előnyös árat: – A múltkor, az őszi vásáron is magánál vittem. Biztosan emlékszik rám. A kislánnyommal voltam.

A hálás kuncsaftokat s az ún. jobb vevőket a kezeügyében levő csomagokból szolgálta ki, ahol a meleg nem görbítette el a portékát és fényét, színét nem szítta ki a nap. Amilyen a mosdó, olyan a törülköző, – szokta volt mondani és piaci magatartásával is tanúsította. A be nem csapás tisztesség kérdése.

A kisiparosok szerény, ún. utcai ruhában álltak sátrukban. A túl szegényes az elesettség, tehetetlenség képzetét keltette, míg a kiöltözés a magasabb rendűség, a föllette állás fitogtatását; s bizony egyik sem vonzotta a vevőt.

Voltak sátrak, főként a szobaformájúak, amelyek baráti gyülekező helyé, pletykafészekké váltak. (A velünk

szemben lévő H. J. kötélverő sógorhoz mindig betért egy-két diskuráló.) A vevő nem igen kedvelte ezeket, mert itt nem törődtek, nem foglalkoztak vele. Ha előttünk állt meg valaki, sokáig nem trécselhetett, mert a jövő-menő nép elsodorta. Ellenben az ismerősök, megtelt kosaraikat, zsákjaikat sűrű bocsánatkérések közepette a pult alatt hagyták őrzésre, míg más ügyeikben eljártak.

Piaci napon a kisiparosok nem kerítettek nagy feneket az evésnek. Visszas lett volna, ország-világ szemelátára ételhordóból kosztolni. Édesapám beérte egy kis zsíros vagy lekváros kenyérral, nyáron gyümölcscsel. Elmehetett volna a lacikonyhába, mert az még 1940-ben is úgy működött, amint Aranyunk megverselte volt:

*„Elül is ponyva, meg hátul is ponyva:
Sátorbul utcák: ez a lacikonyha.
Éhes kutyák ólálkodnak körül,
A jó szagot kívánják messzirül.*

— — — — —
*Sistereg a zsír, kolbász, pecsenye,
Éhes gyomornak bűbajos zene,³⁵*

Magam is szívesen ólálkodtam az inycsiklandó látványosság tájékán és igen örvendtem, ha egy szelet kenyéért szalasztottak a pékhez, amit Németh néni, a lacikonyhás ingyen „beleejtett“ a zsírba. Néhány falás nekem is jutott. Szülém határozottan igényelte, hogy kisegítő topogjon mellette. Kezdetben a feleség, később valamelyik fia. A tolvajok lesték azt a pillanatot, amikor többen megálltak a pult előtt. Közéjük furakodtak, három fésűre alkudtak s a negyediket elcsórelték. Ilyenkor két szempár is kevésnek bizonyult. Máskor vizet kellett hoznom vagy nagyobbacska gyerekként árulnom is, míg apámnak sürgős dolga akadt. Ez a szükségszerűség indította arra, hogy harmadik elemista koromtól kezdve a távoli vásárookra is magával vigyen, bár az ezt megelőző időkből is őrzök néhány felejthetetlen emléket. Például máig tisztán áll előttem az a kép, amikor hat vagy hét évesen, első álmomból költöttek fel és édesanyám öltöztetni kezdett. Ragadt le a szemem és borultam el. Ekkor föltettek az asztalra, egyikőjük tartott, a másik húzta a harisnyámat, cipőmet. Kilo-

rnétereken át rázott a kocsi, mire fölébredtem. Gyermek kínzás! – mondanák a mai szülők, pedagógusok. Én nem tekintettem, ma sem tekintem annak. A kisfiút érdekelték a felnőttek dolgai: „világot“ akart látni, helységekkel, szokásokkal, emberekkel ismerkedni; csirázó kalandvágását elégítette ki ez az utazás. Felnőtt eszemmel pedig azért adok igazat nekik, mert belátom: ezzel az életre, a munka és a kereset megbecsülésére neveltek. Egyébként is: a magunkfajta, szegény kisiparosoknak igénybe kellett venniük valamennyi családtagjuk segítségét, munkaerejét, hogy megélhessenek és vigyék is valamire.

Ha lélekstanász önmagamot faggatom, az is hálaival gondol előrelátó szüleire. Olyan élményeknek, ismereteknek, tapasztalatoknak juttattak a birtokába, amelyek a társadalomban való tájékozódásomat elősegítették s amelyek máig színezik, valós alappal látják el képzet- és képzeletvilágomat. Miközben a kocsin ülő felnőttek a maguk s az ország dolgait vitatták, én a hajnali szürkületből elémtűnő tárgyakat, természeti jelenségeket próbáltam értelemmel felruházni. A koromfekete fák szélhimbálta, letört ágait akasztott embereknek néztem s ijesztgettem vele önmagam. A kocsink kerekének rontó tanyasi kutyák farkasokká, tigrisekké váltak, a kútgémekek nyikorgása oroszlanüvöltéssé. A belémnevelt állatszeretet nevében tiltakoztam, amiért a Körös egyik gázlóján s nem a hídon mentünk át, mert a lovak agyontapossák a halakat vagy a kerék alá kerülnek s ez fáj nekik. Ha más látnivaló nem akadt, az égboltban gyönyörködtem, azon töprengve: vajon melyik az én csillagom s a szüleimé, testvéremé. Jaj, csak le ne szaladnának, mert az halálukat jelentené.

Egy titokzatos, de fölemelően szép látvány mind a mai napig élően maradt meg emlékezetemben. Sötét éjszaka van, csak a messze távolból látszik ide valami nagy, vörös fény. Előtte, körülötte kicsiny, hangyányi lények mozognak körbe karikába. Az éppen vitatkozó felnőtteket nem mertem megzavarni kérdéssel, de ma úgy értelmezem, hogy a nagy tüzet román pásztorok rakták és hóraszerű körtáncot jártak a maguk gyönyörűségére.

A vásár még a kocsikázásnál is több élményt, káprázatot és rejtélyt kínált. Többek között azt, hogy itt figyel-

tem fel először a népművészetre és gondolkoztam el az emberek nemzeti sajátosságai fölött. A román lányok, asszonyok színes népviselete szokatlan volt a városi gyermek számára, a borosjenői (Ineu) környéki fáták nyakékét látva pedig azon töprengtem, vajon milyen pénzekből fűzték össze ezt a különös díszet? Az Élesdre lejövő szlovák asszonyok szögletes kontya azt kérdezte tőlem: hát ezt miként csinálják? Más részről csodáltam édesapámat, hogy minden vevőjével a saját nyelvén beszél. A Szalonta környéki románoktól elsajátította a vásárlásnál, eladásnál használt ún. „konyhanyelvet“, de hol tanult meg tőtul? A mama szlovák beszédét még Csabáról hozta, viszont új családjában ezen sohase szólalt meg. Világos tehát, hogy fia ezt is felnőttként, kommunikációs szükségszerűségből vette át, akárcsak néhány mondatos cigány-tudományát, amihez a német katonai nyelv lassanként gyűrűlő szókészletét is hozzászámolhatnók, csupán a teljesség kedvéért. Az iparosoknál, kereskedőknél mindez megszokott és természetes volt. Danielisz Endre I. és II. nyelvismerete nem vált ki az átlagból.

Maga a vásár képe, körülménye is érdeklődést keltett a gyermekben, s nem kevésbé a serdülőben. A mesterek s a kereskedők íratlan szabálya: mindenki mindig egyazon helyen állítja fel sátrát. Így a kialakult vevőkör kire-kire könnyen reátalál. Ha egy szakmát többen képviseltek, a sátor utca bejárata a legidősebbet illette, utána sorakoztak korban, rangban következők. Betegség, elhalálozás, iparbeadás, meg nem jelenés esetén az egész sor előre rukkolt. Ha valaki először jelent meg az illető helységben, a vásárbíróhoz fordult: jelölje ki az ő részét, helyét. Persze, ez nem ment mindig símán, s a nagy vitára, az ingyen cirkuszra olykor a fele vásári nép összeszaladt.

A fésűs sátor szomszédságában leginkább szappanost, kefést, szitást, mézeskalácsost találhattunk. Mi többnyire útszélre kerültünk, mert egy-két fésűssel nem lehetett önálló sort alkotni. Előnyös volt a feltűnő, forgalmas hely, viszont a bámészkodók, a lopási szándékkal közeledők is csakhamar reánk találtak.

Egyébként, ha csöndesedett a forgalom, szívesen kószáltam a sokadalomban. Szinte minden lépésre akadt valami furcsaság, különös látnivaló: a bazárosok játékszerei,

csillogó gyöngyei; a mozgóárusok tálcáján százféle csecsebecse; szerencsejátékosok; csendörök elől bujkáló, az „itt a piros, hol a piros?”-sal mesterkedő csalók; jósok, akik papagállal, fehér egérrel húzatták ki a boldog jövőt ígérő, színes cédulát; énekes koldusok, borzadástkeltő csonkaságukat mutogató kéregetők; a fogfájásra csodagyógyszer ajánló, fehér köpenyes álorvosok s a hozzájuk hasonlók. A 8–10 m hosszú, „hét a bazár“ pult előtt állandó tumultus: báméskodók és vásárlók egyaránt. Miért is ne lett volna, hiszen a kikiáltónak reggeltől estig be nem állt a szája:

*Hét az ára hét,
minden darab hét!*

Amikor látta, hogy ritkul az érdeklődők tömege, kibővítette a rigmust és egy egyszerű dallamra ezt fújta:

*Hét, hét, minden darab hét.
Hét az ára, minden máma,
Hétért lesz az elprédálva,
Hét, hét, minden darab hét.*

*Hét, hét, minden darab hét,
Hét az ára, minden máma,
Ha nem veszi, ne piszkálja,
Hét, hét, minden darab hét.*

*Jaj, de finom, jaj, de jó
Ez a női bugyogó.
Bugyog elől, bugyog hátul,
Bugyog minden oldalából.
Hét, hét, minden darab hét.*

A Danieliszek s a hozzá hasonló kisiparosok ilyen módszert nem használtak. Csöndben várták a vevőt s csak néha szóltak oda a báméskodónak: – Jöjjön mán közelebb! Nézze meg, mit árulok! Nem muszáj venni. Az eként odacsalogatott embereknek harmada-fele komoly kuncsafttá vált. Ezt tudva, a zsidó rőfösök már beszédesebbek, harsányabbak voltak.

Nyáron délutáni 4–5 óra felé ritkulni kezdett a nép, elcsöndesedett a hangzavar. Az árusok egymást biztatták: Na, szedhetjük a sátorfánkat! Vagy hangulatosabban: – Pakolj, zsidó, múlik a vásár! Ilyenkor az egyazon fuvarossal érkezettek segítettek egymásnak a ládák, bálák, sátrak felpakolásában. Amikor ezzel végeztek, még betértek egy fröccsre a kocsmába. Szóba elegyedtek a helybeliekkel s aztán „illa berek, nádak, erek“, minél hamarabb haza. Jó vásár esetén, különösen, ha édesanyám is velük volt, végigdalolták az egész utat. Ezerkilencszázharmincötöt követően már teherautó hordta a vásározókat; tizenketten-tizenhatan is ültek a ládák tetején s olyan nótázást csaptak, hogy a falusiak kiszaladtak házaikból látni: kik ezek a vidám emberek?

Persze, nem mindig papsajt az élet. Jöttek biz ők szomorúan, lógó orral is, amikor a fuvarra való sem gyült össze. Máskor szélben, hóban, szakadó esőben. Megtörtént, hogy az elakadt szekeret maguknak kellett a sárból, kátyúból kiemelni. A hózárban, a csontig ható fagyban még a bunda is kevés volt. A férfiak bajuszát jégcsapok díszítették s a kocsiról leszállva jó ideig lépni se tudtak, úgy meggémberedtek, lábuk szinte megfagyott a mozdulatlanságban. Ehhez képest a nyári vásárok kéjutazásnak számítottak, mert csak a hőség s a napszúrás ellen kellett védekezniük. Igaz, az előttük haladó autók, szekerek kavarta porfelhő elől nem volt hova bújniuk. Mint megannyi lisztes molnár érkeztek haza. Az egyik tréfáskedvű vásározótól hallottam ezt a találó megjegyzést: – Aztán Endre bácsi, ha építkezni akar, ne vegyen vályogot! Összeköpdünk mi egy házra valót.

Ha nagy a hőség, ezt így variálták: – Mán nem is vályogot, hanem téglát köpdünk.

Zsenge gyermekkorunkban ilyenkor öcsémmel együtt őriztük a házat. Már azért is türelmetlenül vártuk szüleink hazatértét, mert meglepetés is jött velük. Amint a *Családi kör* apró népe apjuk tarisznyáját kutatta, úgy mi is a láda belsejét. Nyuszira ugyan nem találtunk, de vásárfiára igen, ami lehetett málna- vagy ibolyacukor, mézeskalácshuszár, – kard vagy egyszerűen kerek lapi, a

„debreceni“. Ha ajándéokra nem tellett a pocsek vásár miatt, a madárlátta kenyér is megtette. Máig sem lelem magyarázatát, mi tudta olyan jóvá, finom ízűvé tenni.

Jövedelem és életmód

Szüleim példamutatóan takarékos emberek voltak. Besztó életmódjukat mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a D. E. II. által még legénykorában kezdeményezett bevételi-kiadási naplót egybekelésük után is hűségesen tovább vezetik. E két vastag fedelű füzet lesz segítségemre abban, hogy kisiparos családnk anyagi helyzetéről, pénzgazdálkodásáról valósan, vagy amint Tacitus mondotta volt, „sine ira et studio“ szóljak. Némi nehézséget okoz az, hogy – bizonyára, szaporodó gondjaik miatt – 1931. március 1-vel abbahagyták vezetését. Ettől kezdve gyermekkori emlékeimre leszek utalva.

Az egyik előző fejezetben (Önállósulás – családi kötöttséggel) D. E. II. bevételeinek, kiadásainak 1925-tel záruló alakulását ismertettem. Folytassuk hát innen!

Esztenő	Összes bevétel	Összes kiadás
1925	105 370	104 380
1926	134 340	143 420
1927	143 200	133 250
1928	160 620	156 600
1929	156 700	167 380
1930	141 380	151 520
összesítve:	<u>841 630</u>	<u>856 550</u>

Amint említettem volt, a fenti, meglehetősen nagy számok csupán a szüleim kezén megforduló pénzösszegekről tudósítanak, és egyáltalán nem a tiszta keresetről, hiszen a legjelentősebb kiadást, a nyersanyag (szaru), a viszonteladásra vásárolt áruφέleség (celluloid fésűk, szappan, tűkör), a termelési költség (fa, benzin, a gépek s a motor árának törlesztése) képviseli. Az élelem, ruházkodás, házbér, fűtés, világítás, ajándékozás, szórakozás, egyéb apróságok

összesítve az egész kiadásnak kb. 35–40 %-át alkották, ami 1925-ben átlagosan havonta 3.480 lejre, 1929-ben a jelentős árdragulás beköszöntekor 4.880 lejre rúgott. Vegyük figyelembe, hogy ezt az összeget valójában két ember munkája teremtette elő, mert a szülések s a csecsemő-nevelés időszakában D. E. II. – a géperő kiaknázása céljából – felesége helyett inast szerződtetett. Nagy-nagy szerencsénkre B. Laci nem vált konkurensünkké; más pályára lépett. A mai szemlélő számára a fenti számok önmagukban nem sokat mondanak. Összehasonlítási alapot keresek hát szüleim valódi anyagi helyzetét felméréndő.

Horváth Imre élményeit, reflexióit olvasva bukkantam a következő adatra: 1926-ban egy bankigazgatónak 25–30.000 lej, egy kereskedősegédnek és az egészen kis tisztviselőknak 3.000 lej volt a havi jövedelme.³⁶ Nekünk, önálló kisiparosoknak 3.500 lej, de tegyük hozzá: egy emberpár részéről. Hogy ez milyen életszínvonalat biztosított, magunk elé képzelhetjük az említett pénztárkönyv néhány adata alapján. 1929-ben a következő élelmiszerárakkal találkozunk: 1 kg egységes kenyér 5,60, fehér kenyér 7 lej, 1 liter tej 7, 1 pár tojás 7, 1 kg marhahús 36, disznóhús 44, 1 kg kockacukor 36–40, rizs 28, 1 liter bor 28, petróleum 6, 1 pár férfi félcipő 700, gyermekcipő (4 évesnek) 180, egy ingnek való anyag 125, egy gyermekkosci 1.000, egy mozijegy 36, a helyi lap egy havi előfizetése 40 lej. – Egyszer, talán majd akad egy közgazdasági kultúrájú szociológus, aki a fenti adatok segítségével mélyebb következtetésekre jut e kispolgári réteg életkörülményeit illetően. A magam fel-felöltő kisgyermeki tapasztalataiból csak azt tehetem hozzá, hogy nagyon szerényen, sőt szegényesen tengődtünk, noha szüleink – afféle ezermesterekként – igen sok dolgot házilag előállítottak s így ezekért nem kellett fizetniük. Az alsóneműnket végig édesanyám varrta, sőt iskolába menetelünkig a ruhák többségét is. Édesapám konyhaasztalt és székeket készített, járdát kövezett, kerítést, kaput állított, évente együtt meszelték a ház hátulját és pingálták a szobát, mert a jó és szép lakás elemi igény. Emlékeimet faggatva kérdezem: hogy bírták mindezt erővel? Miként osztották be idejüket, mert tél-túl még kertészkedésre is futotta.

No, de térjünk vissza az előző számoszlopokhoz! Milyen következtetés vonható le belőlük? A pénztárkönyv első, 1921-es adatait véve alapul megállapítható, hogy D. E. II. nyolc év alatt ötszörösére emelte bevételét (s ezzel együtt a kiadást is), ami főképpen a kiszélesítésnek s a második munkaerő alkalmazásának tulajdonítható. A legjobb eredményt 1928-ban érte el és az emelkedés bizonyára folytatódott volna, ha be nem üt a gazdasági világválság, amely a kisiparosok, kiskereskedők házatáján ugyancsak érezte hatását. Érdekes módon a kiadások oszlopában az apogeum egy évvel későbbre tolódott. Ott 1929-ben ugrott tetőpontra, amit bevételünk már nem tudott egyensúlyban tartani. Honnan származott a fedezet? Csakis a kölcsönökből. Ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk, ha a két számoszlop végső összegét egymás alá írjuk. A hat esztendőnyi bevétel 14 920 lejjelel kevesebb a kiadásénál s ez egyenlő egy erős jövedelmű hónap bruttó árulásával. Ezt a mínuszt is eladósodásunk számlájára írjuk.

Édesapám pénztárnaplóit lapozgatva a bevétel-kiadás havonkénti alakulásáról is képet kapok. Az őszi nagyvásárok a szeptembert és októbert tették kedvesekké számunkra. Ekkor fizettük ki a tartozásokat, adtuk meg a kamatos bankkölcsönöket. A márciusi, áprilisi tavaszi nagyvásárok hasonlóképpen türelmetlenül várt és szerfölött óhajtott vendégeink voltak: enyhítettek a téli nincstelenségen, amikor az átlagos kiadásnak csupán 15–20%-át fordíthattuk önfenntartásra.

A harmincas évektől kezdve egyre csökken a bevétel és bár írott dokumentumokkal nem rendelkezem, nyomasztó emlékeim közül előlépnek a családi viták, a végrehajtó előli bujkálás, a kölcsönök utáni futkosás, a váltókhöz szükséges kezes keresése, az agyonfoltozott harisnyák, cipők, ruhák képei.

Számomra végtelenül szomorú s e családtörténet is hiányát vallja, hogy édes szüleim már nincsenek mellettem s meg nem kérdezhetem őket: miként bírták lelki és fizikai erővel a rájuk zúdult nehézségeket, gondokat és hogyan sikerült talpon maradniuk az ismételt eladósodások éveiben? Azután arról faggatnám őket, milyen

csoda folytán vált lehetővé 1931 nyarán, a sokat emlegett gazdasági válság idején, saját házat szerezniük. Igaz, kicsiny volt, végtelenül elhanyagolt és a talajvíz hosszan tarkította a falakat, de a mienk volt, a magunkéban lakunk. S ez abban az időben erkölcsi elvárás volt a nagycsalád, az ismerősök és a még nagyobb közösség részéről; ha valaki némi respekusra tartott számot a polgárok, iparosok körében, annak önálló ingatlannal kellett rendelkeznie. Könnyebb lehetett azoknak, akik előnyös házasságuk vagy örökségük folytán már az indulásnál birtokban voltak. Szegény anyám, apám! Egyik részről sem számíthattak segítségre. Akadt ugyan olyan kismester, aki négy év alatt összespórolta a magáét; nekik ehhez kerek hét évre volt szükségük. Addig öt helyen lakóskodtak. A havi házbéreket könnyebb volt kifizetni, mint egy ház árát előteremteni. A változtatást az a folytonos bosszantás, kötzködés tette szükségessé, ami a tulajdonosok részéről érte őket: – Ide ne lépjenek! Oda ne tegye a vedret! Jaj, a kisfiú megint belépett a virágaim közé... Szüleim lényegében ugyanazt kívánták, mint Arany János félszázaddal annakelőtte: „egy kis független nyugalmat, ...csöndes fészket zöld lomb árnyán, ... s hogy megint ültessek, oltsak³⁷. Szenvedés volt számukra a kivertség, az otthontalanság érzése s az, hogy egy négyzetméternyi kertet se mondhattak a magukénak. Álláspontjukat az évszázados népi bölcsesség emígy összegezte: a ház nem vagyon, hanem nyugalom. Ők is erre vágytak, amiből még más előnyük is származott: nevükre telekkönyvezték s ezt követően a bank betáblázhatta a folytonos kölcsönök fejében.

Ezt a Duna utcai, tenyérnyi udvarú, szoba-konyhás kis házat, amelyhez oly sok és szép gyermekkori emlékem fűződik, minden bizonnyal baráti és rokoni segítséggel vásárolták meg. Az utca hivatalos román nevét rég elfeledtem, de a fenti, népi elnevezés a lényegét fejezte ki. Nem mintha olyan széles lett volna, mint az öreg Danubius, hanem mert egy valamirevaló eső nyomán ároktól árokig sík vízzé változott. A környező utcák mind ide küldték fölös áldásaikat. E miatt a felnőttek szitkozódtak, bosszankodtak, hogy megint bent a konyhában a víz; csak mi, gyerekek örvendeztünk: a meleg,

nyári záporban oly jó volt locs-pocsizni, a sátordeszán pedig tutajozni.

Igen elhanyagolt kunyhó volt ez a mi első otthonunk. Ide költözésünk előtt egy elaggott, magányos nénike lakta. Érthető, hogy vele együtt lépdelt a roskatagság felé. Az örökösök fölöttébb örvendeztek: lám, megszabadultak egy gondtól, sőt néhány tízezres ütötte a markukat. Szüleim heteken át súroltak, kapartak, bontottak és építettek, vakoltak és meszeltek, míg lakhatóvá tették.

Emlékszem: mindent megcselekedtek, hogy szabaduljanak a tartozásoktól, de ugyanakkor négyféle adó Damoklész kardja függött a fejük felett. Rejtőzködünk a végrehajtók elöl, miközben ők is keresték a módját az „impozit“ és a taxák behajtásának, amiből bizony hiányzott az emberség, olykor még a legalitás is. Ez történt ama baljóslatú napon, aminek emlékét máig elevenen őriztem meg.

Reggel szüleim együtt mentek dolgozni a Vécsey utcai műhelybe. Nekem, a nagy fiúnak (úgy, hét éves lehettem,) megparancsolták: jók legyünk; vigyázzak három éves kisöcsémre és senki emberfiának ki ne nyissuk az utcaajtót! Nem is követtünk el semmi helytelenséget, mígnem – úgy dél felé – szekér áll meg a ház előtt és irtózatosan verik a kilincset. Felmászok a kapura s látom, hogy három hivatalnok mindenáron bekíváncozik. Magyarázom, hogy csak mi, gyerekek vagyunk itthon, és reánk parancsoltak: senkit be ne engedjünk. S ekkor következett részükről a huncutság bevetése. Hivatkoztak nagy fiúi voltomra, okosságomra, míg végül azzal győztek meg, hogy semmi rosszat nem tesznek, csak kitöltenek egy nyomtatványt és az asztalunkon hagyják. Oly kedvesek, lágy szavúak voltak, hogy elhúztam a riglit, a reteszt. Most következett a haddelhadd. Egyenest a konyhaszobába. Az ágyból kiszedték a két nagypárnát, a kocsira fölrakták édesanyám különkereső szerszámát, a varrógépet. Ami igaz, igaz. Papírt hagytak az asztalon, a foglalási jegyzőkönyvet.

Délben édesanyámék bizakodó lélekkel tértek haza, hiszen jó kezekben tudták a házat. De uram fia! Mit kellett látniuk?! A lakás feldúlva és eltűnt a gép. Alig fejeztem be a történetek elmondását, bárány természetű

édesapám oly ideges lett, amilyennek még sohase láttam. Őlébe kapta kisöcsémet, engem kézen fogott és rohant velünk a városházára, az adóhivatalba. Itt román-magyar keveréknyelven előadta a domnu perceptornak a rajtunk esett sérelmet, betörésnek minősítve a végrehajtók eljárását. Jogorvoslást, persze, nem kapott, mert minden honpolgárnak kutya kötelessége rendezni az állammal szembeni tartozását. Ellenben közbeszólt a véletlen, amit a hatalom egy másik személyisége képviselt. Az történt, hogy a gépen munkában volt a domnu comisar, a rendőrfőnök valamiféle alsóneműje, amit édesanyám figyelmeségből vállalt el a piacot, sátrat ellenőrző rendőrök jóindulatát elnyerendő. (Mert bizony ezer tüskéje van a törvénynek, s ki tudja, melyikkel szurkálódik a policáj.) Az mégsem lehet, hogy a főnök úgy maradjon, mint az a bizonyos király Andersen meséjében. Áttelefonált barátjának s a varrógépet hamarosan visszakaptuk. Ettől kezdve édesapám naponkénti füstölgéseiben a gyárosok mellé odakerültek az adóvégrehajtók is: mindketten a kisiparosokat kívánták tönkretenni, a kezükből a kenyeret kivenni.

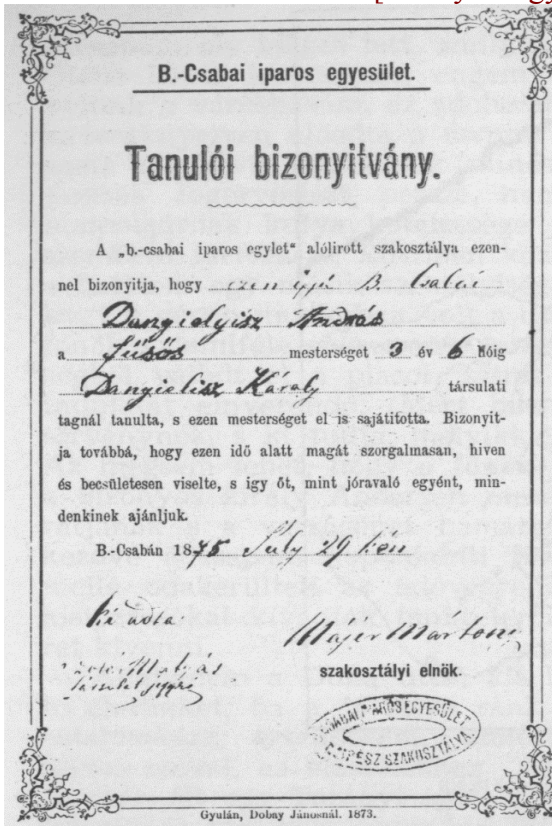
Alighanem a Duna utcai kis házban pergettük volna le életünket, ha a jó Atya ránk nem tekint. Ezt afféle jutalomként értelmezem, amiért szüleim mindenkihez szíves szóval, az elesettekhez segítő kézzel közeledtek. Tenkén élt egy Torányi ágon távoli rokonunk: idős férj, feleség és egy vak nagynéni. Mindhárman magatehetetlenek. Mivel eddig a nagycsalád tagjai közül csak szüleim látogatták őket, rájuk írták házukat a holtig való gondozás, eltartás, eltemetés fejében. Bár betegségük s a bácsi agyérelmeszedése miatt sok kellemetlenség, bajlódás szakadt rájuk, az örökölt, valamint a Duna utcai ház árából egy nagyobbat vehettek a Brătianu (volt Damjanich, ma Cotnari) utcában. Szerencsénkre, ott akadt hely a műhelynek is; így 1934 nyarától 41 éves édesanyám végre a saját portáján dolgozhatott napkeltétől napnyugtáig. Sírva búcsúztam első, igazi otthonunktól, a Duna utcától, s ha manapság arra visz utam, megállok az üres telek előtt. A salétromos házikó már rég összedőlt, de áll még a kerítés, amit drága édesapám készített. Megsímogatom. Talán őriz még valamit kezének melegéből.

A Dánielisz-ös a Magas-Tátra tövétől indult – a jobb megélhetés reményével – a Körösök tájára

Békéscsabán állapodtak meg és a rokonság néhány tagja ma is ott él. A felvételen városkép a 900-as évek elejéről

Az ifjú Danyielyisz András (D.E.I.) 1875-ben Békéscsabán kapja meg szabadító levelét, amelyben elismerik, hogy „a fűsös mesterséget el is sajátította“

D. E. II.-öt 1910-ben már apja szabadítja fel Nagyszalontán, miután megismertette vele a hagyományos iparág fogásait

Nagyszüleim házasságukkor, 1889-ben, nem készítettek magukról képet; majd húsz év múlva pótolták a hiányt

Az egyetlen nagycsaládi kép 1915-ben készült, amikor a nagyobbik fiú a frontról betegen hazajött. A felvételtől hiányzik Jani és az első vő; mindkettő a harctéren. A létszámot Ilonka két kicsinye egészíti ki

Édesapám 1916-ban az olasz fronton szolgált. A Pellizanóban készült kép elárulja, hogy ekkor már ő a kisegítő szakács

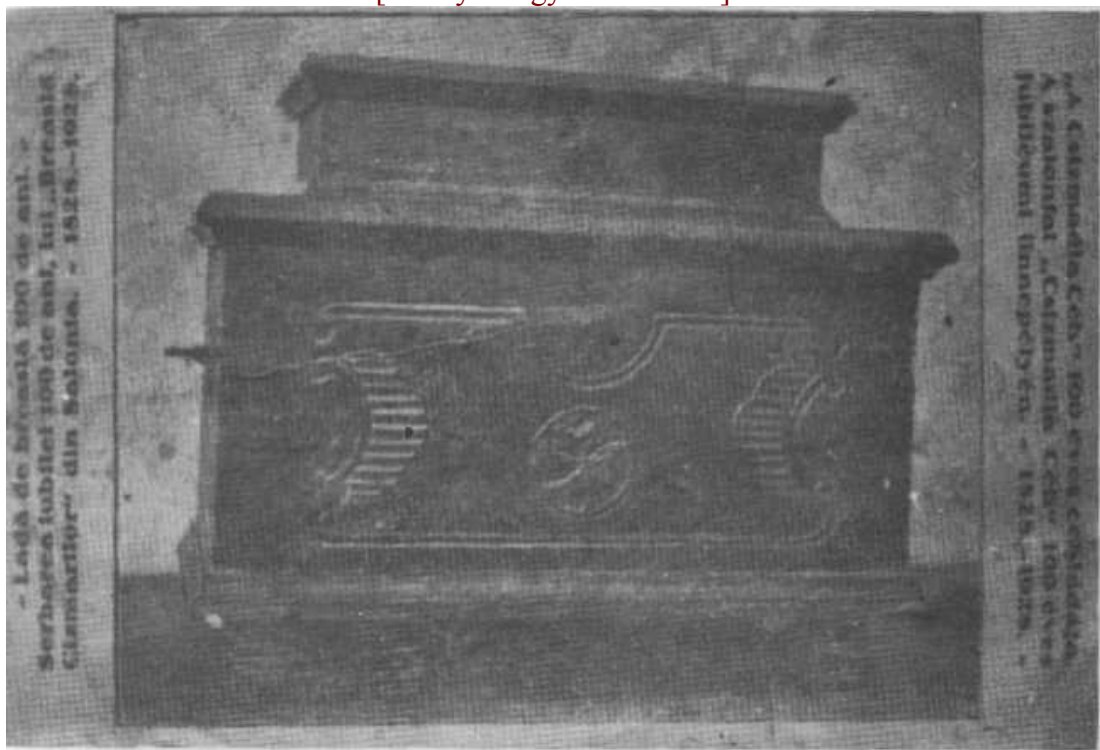
Tábori lapokon gyakorta számolt be sorsáról

Édesanyám négy éves korában,
amikor a gyermektelen szalontai rokon
magához fogadja a szentesi kislányt

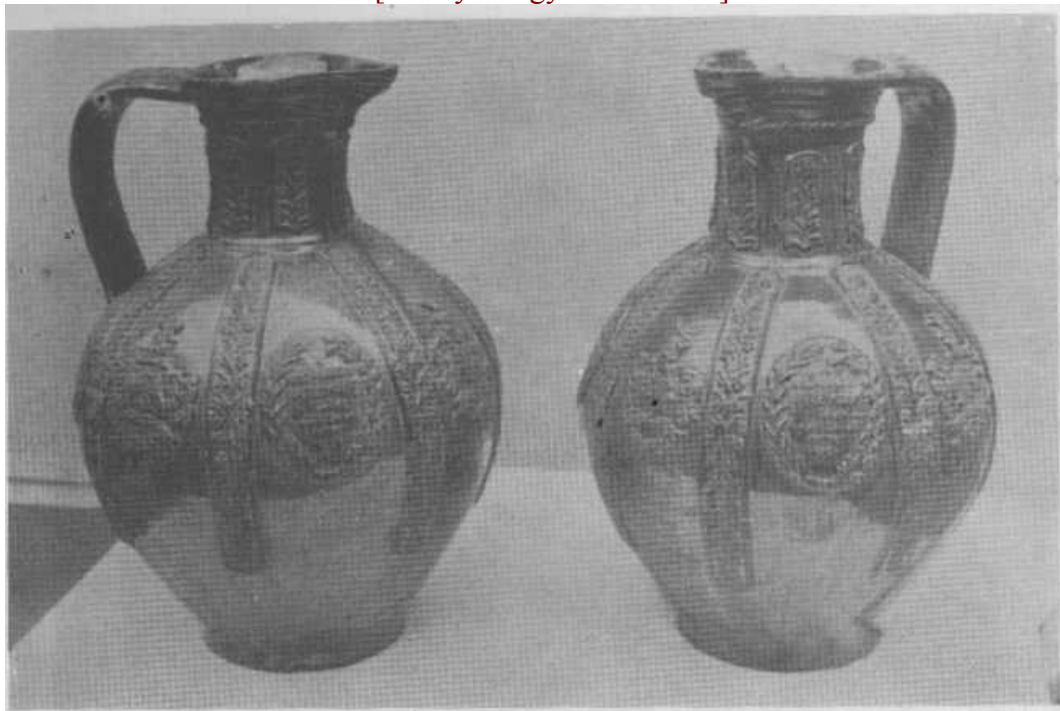
1919-ben végre együtt a Konkoly-család Szentesen.
Közöttük van az „eladott“ Vicuska is, fehér matróz blúzban

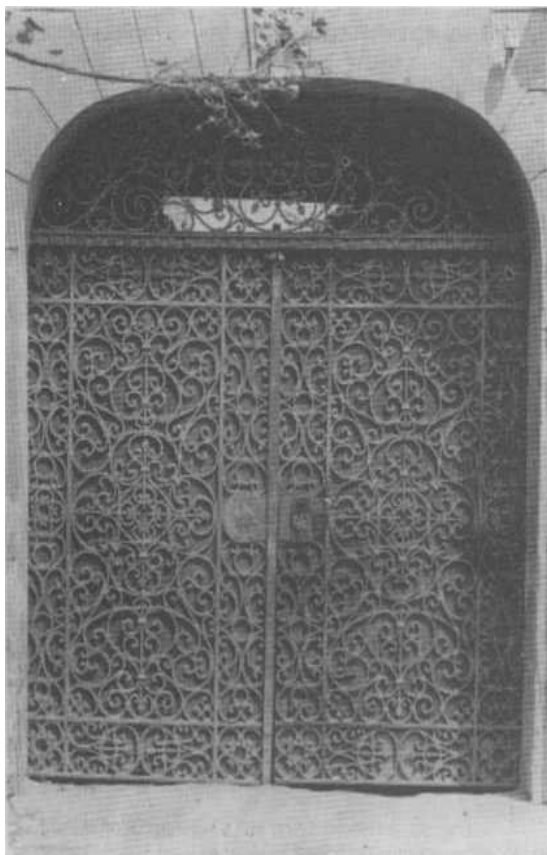
A csizmadiák céhládája az egyetlen megőrzött tárgyi emlék a kezdeti időkből

Bagi József ismert cipész volt a két világháború között
A felvétel tanúsítása szerint tizenhárom segédet és inast foglalkoztatott

Bereczky János fazekasmester remeke az 1890-ból származó úrasztali boroskanna

Ez a gyönyörű kapu az egykori lakatosmester, Mezei József ízlését és szaktudását bizonyítja

Az iparos fiúk és lányok szabad estéiket szívesen töltötték Thália társaságában. A *Gyimesi vadvirág* rendezője Köffer Béla kárpitos (középen); a szereplők között D. E. II. (fent, jobb szélén), D. Mariska és Etus (a menyasszony mögött)

Lehár Ferenc *A drótosítót* című operettjét 1923 táján adták elő. Rendezője Képíroné Komor Emma

A táncos lábú lányok között ott találjuk D. Rózsikát is (balról a második)

1930-ban a bálozó fiatalság Gizikét, a legszebb Dánielisz-lányt választotta pünkösdi királynővé. Körülötte három csinos udvarhölgye

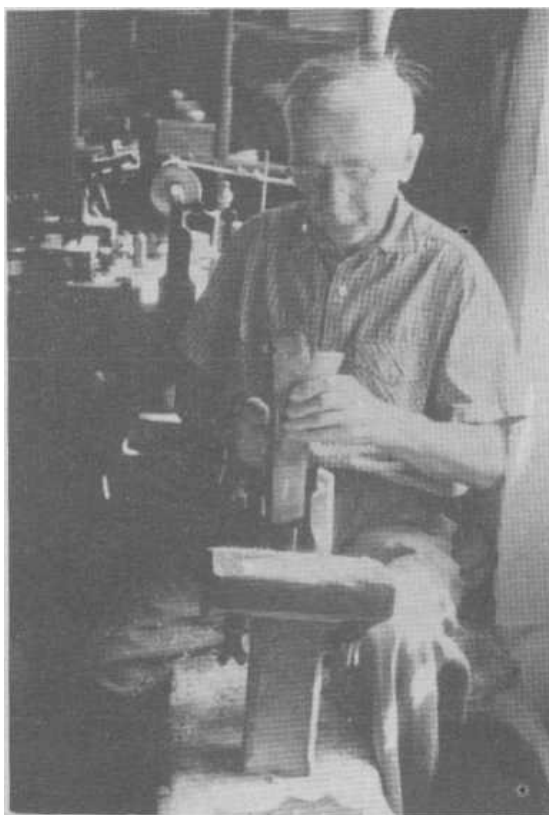
Nyári szórakozás a szőlőskertben. Balról a két kislány és középen (a bögöstől balra) D. unoka; az 5. 6. 7. D. Margit, Etus, Gizi és a 10. Rózsi. A második fiú Margit jövőő párja

A D. lányok ügyes varró- és himzönők voltak.
A gépek mellett (balról) Etus, Gizi, Margit; mögötte Rózsi és a mama; középen a szőke V. Ica, a korán meghalt unoka

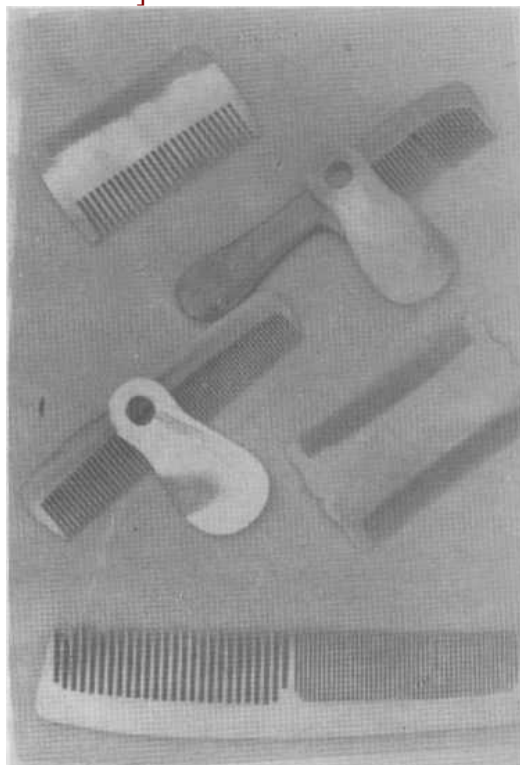

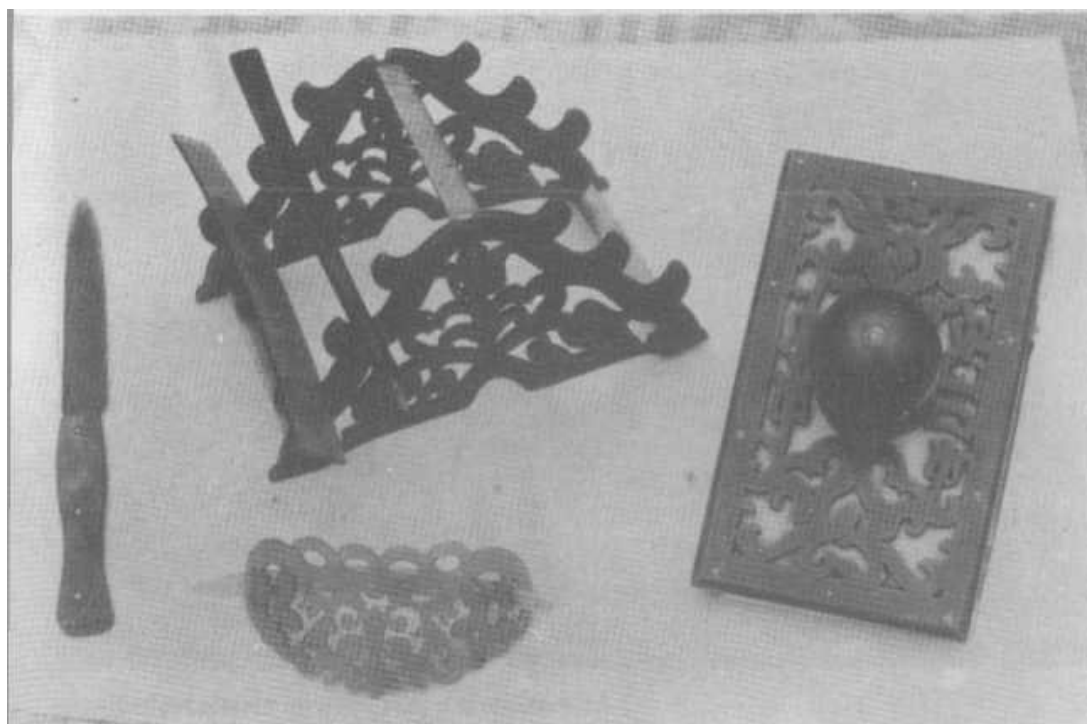
A lábbal hajtott fogvágógép könnyebbé és termelékenyebbé tette a munkát

Iparengedélyének beadása után D. E. II. a százados hagyomány szerint kézi szerszámokkal készíti a fésűt (1963-as felvétel)

Néhány fésűtípus a leginkább kerestetekből

A szarut igen nehéz lombfűrészszel kicifrázni. Édesapámon ez a munka sem fogott ki

Édesapám, D. E. II., 1913-ban húsz évesen, még távol a családalapítástól

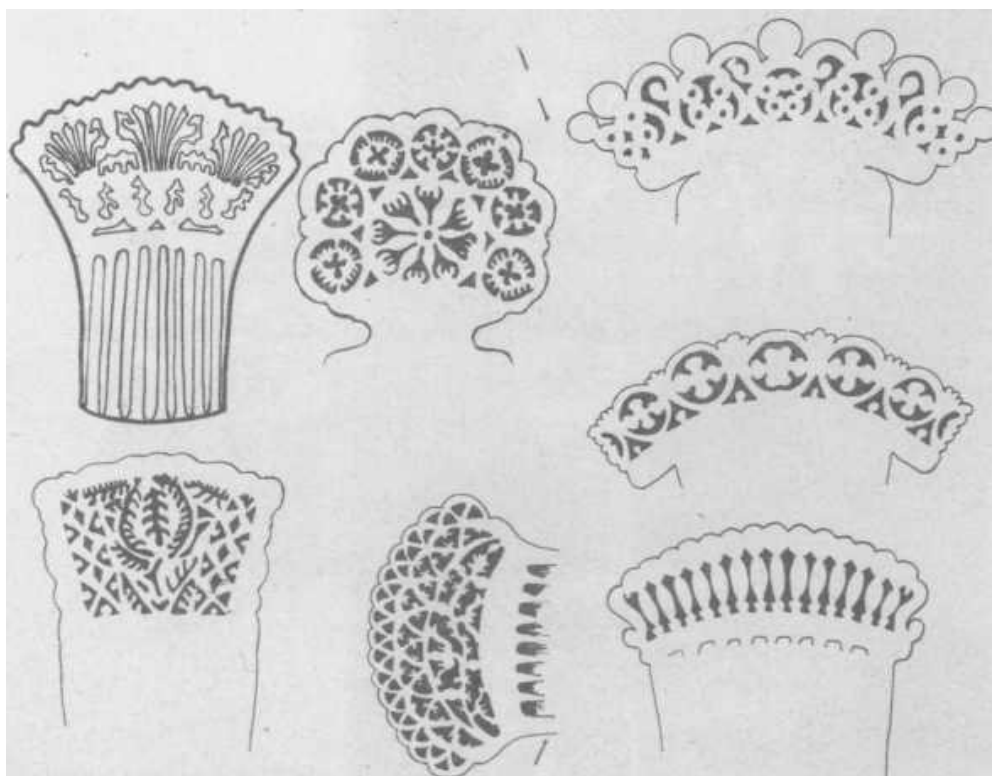
Édesanyám, Konkoly Viktória férjhezmenetele előtt

A tizedik házassági évfordulón négyen voltunk. Kishúgom jóval később érkezett

Kis családunk minden tagja részt vett a fésűkészítésben (1938-as felvétel)

Őseim művészi érzékét a kontyfésűk áttört táblái meggyőzően bizonyítják. D. E. I. mintái az 1880-as évekből

Olykor magnószalagon örökítettük meg édesapám feltörő emlékeit.
A felvétel érdekessége, hogy rajta három nemzedék találkozik

Az unokákat már csak egy-egy temetés hozza össze.
Erről az 1984-es felvételtől még így is ketten hiányoznak.

Az új házban tágasabban, kényelmesebben laktunk, hiszen két szoba, keskeny oldalszoba, konyha, kamra állott rendelkezésünkre. A Szalontán hagyományos „feketén bólogató” nagy eperfát kivágtuk, helyébe barackot ültettünk, mert több a haszna. Szüleim hátsó udvart kerítették, az aprójószágoknak, ólat eszkábáltak a disznóknak, szőlőt telepítettek és a fennmaradó, nem valami nagy területet igazságosan elosztották a gyümölcsös, a veteményes és a virágoskert között.

A megélhetési gondok, a pénztelenség új otthonunkban is társaink maradtak. A politikai pártok kölcsönösen bírálták, pocskondiázták egymást, a kormányok változtak, de a munkásoknak, iparosoknak, kisembereknek nehezebb és nehezebb lett az élete. Megítélésünk szerint a helyzet hasonló volt az első világháború éveéhez. A lakosoknak kevés volt a pénze, fésűt nem vásároltak, megbékéltek a törött fogúval vagy kikötöttek az olcsóbb gyári portékánál. Egyes iparosok más kereseti források után kutattak és aki tehetett, önellátásra rendezkedett be. Mi is disznót hizlaltunk, (egyet magunknak, egyet eladásra), édesanyám iparosasszony létére, kenyeret dagasztott, aprójószágot nevelt, télen libát tömött, ősszel csipkebogyóból hecsedlilekvárt főzött a fél városnak. Szívesen hordtam szét kandlikban, uborkásüvegekben, hiszen ebből ruha, télikabát került reám és öcsémre. Bár a műhelyben is helyt állt, esténként a gép mellé ült és varrt kis családunknak vagy másoknak – rendelésre. Csoda-é, ha olykor elbóbiskolt, az asztalra dőlve elaludt, alkalmat szolgáltatva tréfáskedvű társa csipkelődésére.

A felvállalt öregek elhalálózása után az oldalszobába lakót fogadtunk. Pénzt hozott a házhoz, én pedig érdekes emberekkel találkoztam, ismerkedtem s mindenkitől tanultam valamit. Például az elvált zsidóasszony sok könyvvel érkezett s ezekből tudtam meg, hogy mi az aliázás, a kibuc, a hagada, a chanuka, chevra kadisa és társai. Természetes, hogy a lakókkal szüleim gondja is szaporodott. Takarítani kellett utánuk és eleget tenni kívánságaiknak. Mindez pihenésük, szórakozásuk kárára történt, a megítélésük szerinti legfontosabb cél: gyermekeik példás nevelése és a polgári létforma megőrzése érdeké-

ben. Ezért napi 12–14 órát dolgoztak és soha fel nem merült a két-három hetes nyári szabadság igénye. Kinevették, ha valaki effélet ajánlott vagy rávágták: majd megpihenek a sírban. Egy teljesen megváltozott életmód- és magatartástípus jelenéből visszatekintve szinte hihetetlennek tűnik az egykori, sőt a közelmúlti kismes-terek ilyen természetű igénytelensége, a személyes kényelemről való lemondás. Tevékeny életük 50–60 évét megszakítás nélkül dolgozták végig; hegyvidéki vagy tengerparti üdülőknek közelébe se jutottak. Jól tudták, nem csak ők vannak ebben a helyzetben, hanem a parasztok, munkások milliói is. Arra sem emlékszem, hogy valamelyik falusi orvos, gyógyszerész vagy lelkész egy hónapra odahagyta volna betegeit, híveit, mert nyaralni kívánt.

Ezzel valójában az alcímben jelzett második témához, szüleim életmódjának leírásához érkeztem. Akárcsak az előző nemzedék esetében, D. E. II. és iparostársai számára a piacos péntek délutánok és a vasárnapok jelentették a kikapcsolódást vagy ahogy ők mondták: a Szent Heverd el napját. 1920 után a helybeli mesterek az addig bérelt irodát nagy kiterjedésű székházzal cserélték fel, amelynek vételárát közösen viselték. Ebben tágas vendéglő, nyári kerthelyiség, moziterem, billiárd- és kártyaszoba egyaránt helyet kapott. Szabad idejében édesapám rendszeresen eljárt ide társalogni, billiárdozni, majd fiatal házasként megengedett magának évente egy-két disznótoros vacsorát vagy bálát. Legényember korában – mint már említettem –, állandó szereplője volt a műkedvelő előadásoknak, sőt mi több, a rendezők megházasodása után is ragaszkodtak hozzá; pár esztendeig még el-elvállalt kisebb szerepeket. „Megkomolyodásának“ látható jele, hogy a húszas évek végétől csak nézőként keresik fel a műkedvelőket, s olykor elmennek a vándorszíntársulatok előadásaira. Ennek gyakoriságát vagy ritkulását mindig pillanatnyi anyagi helyzetük döntötte el. Moziba ennél ritkábban jártak. Szüleim nem csak az ifjúkori emlékek okán tartottak ki Thália mellett, de bennük munkált a közösségi érzés, a kisebbségi összefogás belső kényszere is: „ki pártolja őket, ha mi nem?“

Amikor értelmességem oda fejlődött, hogy a látottakat felfoghattam, engem is magukkal vittek, talán azzal a ki nem mondott szándékkal, hogy így szórakozva, művelődve, belenőjek abba a szellemi közösségbe, amelynek ők elkötelezett tagjai voltak. Áldozatuknak köszönöm, hogy az esztétikai érzelmeket keltő vizuális élményeimre mind a mai napig világosan emlékszem; ilyen volt a János vitéz, a Mágánás Miska, vagy a drámák közül Kodolányi János Földindulása, Nyíró József Jézusfaragó embere. Mindeniket helybeli iparosok, értelmiségiek s ezek felnőtt gyermekei adták elő.

Művelődésük, nemzetiségi önismeretük elmélyítését a Magyar Párt, a Református Nőszövetség vagy az Ipartestület szervezte előadó- és felolvasó esték is segítették, s ezekre becsületből vagy tudásvágytól indítva eljártak. Jólneveltségünket, okosodásunkat különösen édesanyánk viselte szíven s ezekről a találkozókra otthon részletesen, lenyűgözően számolt be. Ebből az időből emlékszem R. Berde Mária, Tabéry Géza, Árvay Árpád, Nyíró József, Maksay Albert és Mécs László nevére.

Az együvé tartozás melegét szüleim s mi gyerekek – otthonunkon kívül – két közösségben érzékeltek a legerősebben: a nagycsaládban és a barátiban. Az előbbihez fűződik az a kedves jelenet, amely örökidőkre belém ivódott. Vasárnap délután. Nagymama egyedül él abban a házban, ahonnan tizenegy gyermekét bocsátotta szárnyra. A bozontos eperfa alá kihozzák a kerekasztalt és valamennyi fellelhető ülő alkalmatosságot. Sorra érkeznek a lányok és a vők, a fiú és a meny s az unokák zajos csapata. Asztalra kerül egy-két tányér tészta s ki-ki előhozakodik gondjával, bajával, örömeivel, friss eredményével. Ha valakinek gyors segítségre van szüksége, a sok rokon között akad jótételek. Mi, gyerekek nagyszerűen szórakozunk. A messze nyúló füves udvar, a titkokat rejtő orgonabokrok s olykor a kert szilvafái önfeledt játékra csábítanak. (Csak a vasárnapi ruhára ne kellene úgy vigyázni!) Íme, a patriarchális magna familiának századunk harmincas éveiben tovább élő, ható relikviuma. Már nem termelési egység, nem gazdasági szervezet; nincs belső munkamegosztás és hatalmi hierarchia, de van ér-

zelmi kötődés és az idősebbekhez – az anya személyéhez s az apa emlékéhez – való ragaszkodás. Jó volt érezni, hogy mi valamennyien, akik a mama vendégei vagyunk egymáshoz tartozunk.

A másik kör, amely szüleim számára az oldottabb interperszonális kapcsolatot biztosította, a barátoké. Ha jól belegondolok, ez még a rokoninál is közvetlenebb, bensőségesebb volt, aminek a magyarázatát ama népi bölcsességben találjuk, miszerint a barátot magad választod, de a testvért, sógort nem. Elkerülhetetlen, hogy a miénkhez hasonló nagycsaládban hosszú időn át harmonikus maradjon a kapcsolat. Konfliktus főleg a sógorok, illetve a lányok s az egyetlen meny között keletkezett. Szerencsére a gyorsan támadt harag hamar elpárolog.

Apám legénykori pajtásai közül nősülésük után négyen tartottak össze: egy asztalos, egy daramalmos-cséplőgép tulajdonos, egy kiskereskedő s a fésűs. Bár az előbbi kettő anyagi helyzete az évek folyamán jóval felülmúlta társaiét; bizalmas viszonyuk, őszinte kapcsolatuk csorbát nem szenvedett. Férjeik után az asszonyok is barátnők lettek és vasárnaponként egy kis tézta mellett kártyáztak, römiztek, hol az egyik, hol a másik háznál.

A férjek névnapjait megülték, s ezeken rendszeresebben vettek részt, mint az édestestvérek s a sógorok. Tavasszal szalonnasütés, télen disznótoros vacsora tette változatossá találkozóikat. Amellett, hogy szükség esetén anyagilag segítették egymást, e cimboraság információs előnye sem hagyható figyelmen kívül. Megvitatták az újságban olvasottakat, az utcán, piacon, vásárban hallottakat, tapasztaltakat. Olykor egy-egy színmű, film és könyv is szóba került, amikor pedig az asztalos elsőként vett közülük rádiót, beszédtemájuk friss tápot kapott.

Nekünk rádióra nem tellett, de újság nélkül sohase voltunk. A helyi sajtótermék – kezdetben a *Szalontai Lapok*, majd *Az Újság* – folyamatosan járt, amihez alkalmakként megvették a *Brassói Lapokat* vagy a váradi *Esti Lapokat*. A kisiparosok hivatalos orgánumára, a *Meseriaşul*-ra kötelező volt az előfizetés. Rendelés vagy kölcsönzés útján eljutott hozzánk a *Tolnai Világlapja*, egy éven át anyámhoz a *Magyar Úriasszonyok Lapja*, nagy-

nénéimtől a *Színházi Élet*. Szüleimnek olvasásra ritkán jutott ideje, de arra emlékszem, hogy az Orvos a családban, A házaselet ABC-je, Gulácsi Irén Fekete vőlegények című regénye, Herceg Ferenc vagy az Olcsó regénytár egyik-másik kötete megfordult nálunk, főleg a kötélverő sógornak, ritkábban az asztalos barátnak köszönhetően. Napi sajtót inkább édesapám, szépirodalmat pedig édesanyám olvasott éjszakába nyúló, téli estén. A mi mesés- és ifjúsági könyveinket nem számítva, melyeket jó tanulásunkért vagy a kötélverő nagybácsi ajándékként kaptunk, a szülőknek 1940-ben 10–12 saját kötete volt. A magunkhoz vett öregek, az egykori géplakatosmester útján jutottunk Franklin Kézi Lexikonához és a Pesti Napló albumához. Mindezek jótékonyan hozzájárultak serdülőkori kíváncsiságom kielégítéséhez, igaz, nem a korszerűség színvonalán.

Tavasszal, ősszel jellegzetes férfi szórakozás volt a két helyi futballcsapat mérkőzéseinek a végigizgulása, amelybe olykor apám is bekapcsolódott iparostársai kompániájában. A természetjárás, a turizmus – ebben jellegzetesen alföldi városban – nem tartozott a kikapcsolódási formák közé. A kocsma s a kávéház már inkább, de szülöm az előbbit magához s a „jobb iparos“ ranghoz méltatlannak tartotta, az utóbbit pedig túl költségesnek, „urasnak“ ítélte. Egyébként nem lévén borbarát, hiányukat nem érezte. Kedvező pénzjárás idején a vasárnapi ebéd módját megadandó, fél borért, fél szódáért szalasztott a közeli kiskocsmába. Neki is jobban esett, ha otthon, feleségével együtt fogyasztja el.

Ezzel le is zárom az „életmód“ alcím szabadidő, művelődés témáját. Mintegy összegezésként regisztrálhatom: az előbbit igen szűken mérte a sors és a szakma szüleim számára, azonban – hála józanságuknak, egészséges gondolkodásuknak – a keveset előretétekintően, gyümölcsözően hasznosították ismereteik gyarapítására. Ennek köszönhető, hogy emberi értékeiket a szomszédság, az utca, a városrész nagyobb közössége elismerte, becsülte. Szülői törekvésként ezeket a szellemi, erkölcsi és kulturális kincseket kívánták gyermekeiknek továbbadni, példát nyújtva a hasznos és áldozatos életre.

Családi nevelés; elvek és gyakorlat

„Kettős úton halad az emberi élet: Egyik a gyakorlat, másik az elmélet“ – írja Arany János *A nagyidai cigányok* második énekében, és megállapítása az alábbiakban elmondandók élére kívánczik. Édes szüleim ugyan soha meg nem fogalmazták tételesen azokat az elveket, amelyek fényében nevelni, oktatni s az életre felkészíteni kívánták két fiukat és később született lányukat, ezek mégis világosan elém rajzolódnak gyermekkori élményeim kellemes-kellemetlen képsoraiból.

Pedagógia szakos hallgatóként azt tanultam, hogy a családi nevelés célja az ifjú nemzedék felkészítése a társadalomban való tevékeny részvételre a sikeres, boldog egyéni életre. Ez utóbbi félmondatot tegyük teljessé egy latin bölcsességgel: *suae fortunae quisque faber est*, azaz ki-ki a maga szerencséjének a kovácsa. Nevelőmunkájukban szüleim – egyetemi tanulmányok nélkül is – a tudós professzorok útmutatását követték. Mindennapi tapasztalataik arra figyelmeztették őket, hogy a kisiparos lét, a termelés s a termékek értékesítése a számolási, írási készségen kívül talpraesettséget, széleskörű műveltséget kíván és jártasságot a gyakorlati életben. Maga a városi létforma a korábbiaknál magasabb kulturáltságot, viselkedésbeli pallérozottságot igényel. Ezért törekedtek arra, hogy gyermekeik ne elégedjenek meg az elődök emberi magatartásának, szakismeretének átvételével, de pótolják meg azt az alsófokú középiskola nyújtotta, magasabb tudással. Figyelembe véve az első világháborút követő uralomváltást, természetesnek tartották, hogy fiaik ismerjék az állam nyelvét. Ezért nem ózdkodtak a román gimnáziumba való beíratástól. Igaz, más választásuk nem is volt, hiszen 1925 után Arany János városában csupán a négy elemi végezhattük magyarul.

A családkban érvényesülő erkölcsi normák bennünk olyan pozitív jellemvonások meggyökerezését segítették elő, mint a munkaszeretet, mértékletesség, takarékoság (semmit el nem dobtunk; amit csak lehetett, hasznosítottunk, ha jobbra nem, hát tüzelésre), őszinteség, becsületesség, átgondolt pénzbeosztás. Számtalan példáját láttuk

a kölcsönös segítségnyújtásnak, a szomszédokkal való együttműködéstől az öregek istápolásáig. Mihelyt odanőttünk, napi problémáikat, anyagi gondjaikat velünk is megosztották, nem kevésbé örömeiket, emlékezetes élményeiket. Ezáltal mi, apró gyermekek is átéreztük a nehéz gazdasági helyzetet és merész kívánságokkal soha se álltunk elő. Vonakodás nélkül hordtuk a foltozott cipőt, az agyonstoppolt harisnyát, amit édesanyánk éjfélig javíttatott, a kinőtt ruhát, kabátot. Drága játékszereket sem tőlük, sem a Jézuskától nem kértünk; követelőző szó még húsz-egynéhány évesen sem hagyta el szánkat.

A házastársak között néhanapján fellobbanó nézeteltérésektől (vélt vagy valóságos sértések, pénzhiány vagy tapintatlanság miatt) eltekintve mondhatom, családjamban harmónia uralkodott. Eggyé fűzött bennünket a szeretet, a kölcsönös segítség szándéka. Manapság leginkább a kellemes, nyugodt légkörre emlékezem; arra, hogy esténként édesanyám dalolva mos, vasal, foltoz, édesapám pedig a falra vetülő árnyjátékkal szórakoztat bennünket. Amikor a kontyfésűk díszes tábláját lombfűrészeli, fiainak kutyát, lovat vág ki a szarulapból s ezzel néhány hétre megoldja játékszer igényüket.

Az összhang a velünk való bánásmódra, a túlzó büntetésre is vonatkozik. A vessző csípése miatt sivalkodó kisöcsémnek hamarabb pártjára álltam én, mint apám. Nem azért panaszkodom, mert jómagam is gyakorta voltam szenvedő alany, de pedagógusi mivoltom mondatja ma velem, hogy szelíd, szófogadó magatartásunk igazán nem indokolta a már-már kegyetlenségbe torkolló szigort. Ők viszont e szólással igazolták a maguk módszerét: addig kell alakítani a fát, amíg fiatal. Azonban mi nem voltunk oly göcsörtösek, vetemedettek, hogy fejszével kezdjenek a nyeléshez. Alig három-négy éves lehettem, amikor reám szakadt az első kellemetlen meglepetés. Fogatkozni kezdett a szaloncukor a karácsonyfán, s hirtelen előbukkant a törzsére akasztott, hétégű korbács. Elképesztő gondolat: a szeretet és békesség, a családi összetartás és kölcsönös megajándékozás ünnepéhez kapcsolni a fenyítés, a bosszú rémisztő, a középkorból reánk maradt eszközét. Nem mentegetem szüleim riasztó nevelési módszerét, mert ebben az időben nem csak ők, hanem mások is –

például V. I. sógor – vékony szíjakkból font korbácsot függesztettek az ajtófélfára – mementóként, a gyermekeket kordában tartandó. Az elrettentés, a megtorlás instrumentuma az iskolában is végig kísért bennünket a tanítóbácsi nádpálcája, majd a tanárok haj- és fülhúzása, pofona képében.

A szülői büntetés leggyakrabban alkalmazott formája a sarokba állítás és a térdepeltetés, melyek a megtérő bűnös részéről mindig bocsánatkéréssel értek véget. Úgy hét-nyolc éves lehettem, amikor a játék hevében nem figyeltem az idő múlására s a kiszabott óra után tértem haza kis barátomtól. Sűrű szitkozódás, vacsora megvonás, végül kukoricaszemekre térdepeltetés. Tíz perc alatt úgy belepréselődtek térdembe, hogy kikaparásuk is fájdalmat okozott.

Ez a szigorú ellenőrzés, a szűk mozgási lehetőség késlekedő önállósodásunkat vonta maga után. A szülői mindenhatósággal együttjáró védettség egy adott ponton teherré, kerékkötővé válik: akadályozza a talpra állást, a személyi kapcsolatok kialakítását. Felső gimnazistaként irigyeltem azokat a fiúkat, akik könnyen fölhalálják magukat a lányok között; táncolnak, szórakoznak, én pedig szóba se merek állni velük; nem találok társalgási témát. Attól tartottam, kinevetnek. Bizonyára ez is hozzájárult házasságom elhúzódásához. Túl jártam a harmincon, amikor hagytam, hogy bekössék a fejem.

No, de elég a panaszból, hiszen szüleimtől sok szeretetet, dicséretet is kaptam, nem szólva a folyamatos képzésről, ismeretközlésről és továbbtanulásom nem kis áldozattal járó biztosításáról.

Az egykor volt égőszemű kisgyermek emlékezetében tisztán él az édesanya képe, amint szüntelenül oktat, magyaráz, nótázik és verseket mond. Így sajátítottam el játszva, észrevétlenül a népi mondókákat, a hintáztató, kiszámoló, csiklandó, nyelvtörő rigmusokat, századunk kezdő évtizedének hazafias- és tandalait, édesapámtól a világháborús katonanótákat, Petőfi, Arany, Gyulai Pál és Eötvös néhány versét. Ma is világosan magam előtt látom a nagycsaládi tollfosztás jelenetét: a mama nagyszobájába összegyűltek a Danielisz-lányok, hogy az éppen férjhez menendőnek megtömhessék párnáit s a két dunnát,

Édesanyám székre állít s az alig öt éves unoka hibátlanul elszavalja *A Tisza* tizenöt strófáját. Mutatványomért az ilyenkor tált mákos főttengeriből kijárt a dupla adag.

Ezekből az évekből eredeztetem vonzódásom a poézishez, s nem utolsó sorban versmondási képességem, amivel ugyan el nem dicsekednék, ha már elemista korom óta nem én lettem volna az egyik sokat szerepeltetett szavaló.

Mit köszönhetek még édes szüleimnek? Természetesen az anyanyelvem. Azt a szalontai nyelvet beszélték, azt a szókincset adták át, amelynek gazdagságát, színeit Arany János művei tisztán s a maga teljességében őrzik a végtelen idő számára. Családi nyelvhasználatunknak előnyére vált, hogy édesanyám jónéhány Tisza-menti kifejezéssel bővítette, ékesítette. Naplójegyzetek, levéltörödékek tanúsítják: mindketten helyi szólásokkal, jelzőkkel, már-már költői képekkel színezték mondanivalójukat. Honnan, honnan nem, ők, a hat elemis „kisemberek“ némi stíluskészségre is szert tettek. Bizonyításul ide iktatom azt a rövidke levelet, amelynek fogalmazványa egy naptárban őrződött meg. Bödi Imrének, harmadikos tanítónak ezt írja édesanyám hónapokkal azután, hogy osztályomat befejeztem:

Kedves Tanító Úr!

Örömteljes és nagyon boldog névnapot kívánok még sok-sok éven át férjemmel együtt. Ezzel a csekélységgel nem a tanító úr jóságát kívánjuk honorálni, csak kedveskedni akarunk, mert oly jóleső érzés volt, amit nem felejtethünk, hogy gyermekünket kedves figyelemmel szerette.

Isten áldását kérve Tanító úrra és szüleire

szívélyesen üdvözli
Danielisz Endre és neje

1935. nov.4.

Hogy édesanyám szépírói készségéből némi adottság reám testálódott, annak éppen Bödi Imre keze alatt adtam bizonyosságát. Egy őszi délután osztályát elvitte a

hajdanában jóhírű szalontai fazekasok egyik leszármazottjához, aki mindent alaposan megmutogatott, elmagyarázott. (Akkor még nem tudhattuk, hogy szakmájának ő az utolsó itteni képviselője. Mostanra még a nevét is elfeledték.) Hazatérőben tanítónk feladatul tűzte elénk: készítsünk beszámolót kirándulásunkról s a látottakról. Sajnos, életem első, önálló „írásműve“ szórén-szálán elveszett, de az élmény máig eleven: a tanító bácsi – buzdító példaként – társaim előtt felolvassa, majd sorra fölkeresi vele református iskolánk többi pedagógusát: lássák, mit írt az ő kis tanítványa.

Sikerem otthon nem keltett különösebb feltűnést és szüleim folyamatosan kitarítottak eredeti szándékuk mellett: nagyobbik fiuk folytassa a hagyományos mesterséget, de némi iskolázottságra tegyen szert, hogy a XX. század megkövetelte fokon tartozzék a „jobb iparosok“ kategóriájába.

Egyszer valahol, lakodalomban vagy névestén egy muzsikálni tudó, magukszörű emberrel találkoztak. Eltöprengtek: milyen szép és hasznos, ha valaki ért a zenéhez. Társaságban hangulatot teremt, kedvelik a dalosok és a résztvevők. Miért ne válják az ő gyermekükből is hegedülni tudó, zenéhez értő felnőtt? Bár folytonosan pénzsűkében voltunk, de negyedikes tanítóm, Kiss Lajos olcsón elvállalta oktatásom. Talán négy éven át apasztottam a családi kasszát. Otthon, ha alkalom adódott előlévtem a hegedűt – édesanyám nótázását bátorítandó.

Szegény szüleim! Hogy is gondolták volna, hogy tíz év múltán tanító, majd tanár válik belőlem és gyönyörűséget szerzek apró s nagyobb diákjaimnak a hegedűszóval. Illesse hálám holtukban is őket.

Ide iktatok még egy kedves emléket. Édesanyám leánykorában varrónőként valamelyik ügyvéd házába került. A „nagyságos úr“ dolgozószobájában, az íróasztalon egy „ezüst“ golyót pillantott meg; levélnehezékként szolgált. Ekkor-e vagy később, de elhatározta: ő is készít leendő fiának egy hasonlót. Így történt, hogy első karácsonyfám csokoládéiról összegyűjtötte a sztaniolpapírokat, galacsinná gyúrta, gömbölyítette. A következő években folyamatosan erre fedte, ollója fokával rákalapálta az ezüstpapírokat. Tizenöt esztendő alatt gyermekökölnyivé kerekedett. Most

itt tanyázik előttem, íróasztalom sarkán – emlékidézőként. Miközben e levélnehezéket összekopogtatta, vajon gondolt-e arra édesanyám, hogy fiából értelmiségi lesz? Vagy lelki szemei előtt csupán művelt iparosként jelentem meg, mint amilyen írógépet, telefont használó, asztalosmester keresztapám?

Eddigelé szüleim nevelési szándéka megegyezett a kisebbségi egyházi iskola céljaival. Ennek befejezte után új, román nyelvi és szellemi környezetbe kerültem, mert – amint említettem volt –, Szalontán más lehetőség nem kínálkozott. Máig csodálom, hogy bukás és pótvizsga nélkül úsztam meg a kezdő évet, hiszen ebben az időben csak a harmadik elemitől kezdték az államnyelv tanítását. Az első gimnáziumi osztályon átdöcögtem, a második már jobban ment. Bizakodva készültem a harmadikra, amikor szüleim hozzámfűződő álma szertefoszlani látszott: a szűkös bevételből már nem futotta a tandíjra. Ekkor az egyik gyermektelen rokonhoz, tehetős iparoshoz fordultak: esztendőnyi időre adjon kölcsön kétezer lejt. Rideg válasza mindannyiunkat elkésérített:

– Minek taníttatja a fiát az, aki nem bírja?!

Jó évtized múltán került kezembe Darvas József családregegye.³⁸ Saját sorsom orosházi hasonmását fedeztem föl leírásában.

A harmadik gimnáziumot H. E. bácsi segítségével, kamatos pénzből jártam ki. Ezután viszont minden forrás elapadt. Tizennégy évesen kimaradtam az iskolából, a magam és szüleim ábrándjainak várából. Ha később erre vitt az utam, könny szökött a szemembe: miért ily kegyetlen a sors hozzám? Volt osztálytársaim bent ülnek, tanulhatnak, nekem pedig semmi közöm ehhez az épülethez.

Más kiút 1939 nyarán nem mutatkozott. Beálltam hát édesapám mellé, hogy elmélyítsem családunk hagyományos mesterségében szerzett ismereteim. Máig sem tudom, miért nem szegődtetett be szabályosan inasnak. Talán anyagi helyzetének javulásában reménykedett, s akkor befejezhetem a négy gimnáziumot vagy teljesen reménytelennek látta e szakma jövőjét, amire sorsát már nem alapozhatja a következő nemzedék?

Egy éven át szabályos inasi életet éltem, azzal a különbséggel, hogy egy hasonló korú serdülőnél sokkal többet tudtam s esztendő múltán mesterem, édesapám akár fel is szabadíthatott volna.

Kettőnk, illetve olykor négyőnk – anyám és öcsém – munkájával termeltünk annyit, amivel újabb vásárokat is felvállalhattunk; csak e többletbevétellel sikerült előteremtenünk a létminimumot. Ekkor szakadt nyakunkba a királydiktatúra és a háború kitörése. Ez bizony a kisiparosok helyzetére dermesztőleg hatott. Mindezt a magam éretlen eszével akkor föl nem fogtam. Arról kezdtem ábrándozni, hogy 8–10 év múlva D. E. II. összefog D. E. III-mal és közös üzemet létesít a szarufésű nagybani előállítására. Már a jövőendő munkacsarnokot is kinéztem, sőt gyártmányainknak védjegyet választottam: a DE–DE betűket préseljük a fésűk táblájába.

Mindez csupán az én fantáziámban élt, mert szüleimnek napról napra arról kellett meggyőződniük, hogy a váradi fésűgyár kiveszi kezünkből a kenyeret s még a felfokozott munka sem húz ki bennünket a kátyúból. 1940 elején, derekán terveik közül véglegesen törölték továbbtanulásom lehetőségét. Jövőm ügyében családi tanácsot hívtak össze: mi legyen a fiúból? Fésűs ne, mert abból meg nem él. Olyan szakmát válasszon, amire mindig szükségük van az embereknek. Legyen pék, vagy ... Cukrász és mézeskalácsos inasnak állottam városunk jóhírű, egyébként csabai származású mesterének műhelyében.

Nyár lévén, először a fagylaltgéppel ismerkedtem. Meglepett, hogy ahhoz a sokféle ízű finomsághoz, amit a poharakban felszolgálnak, csupán két alapoldatot készítenek: egy tejeset s egy sziruposat. Esencek, színezőanyagok, ízesítők hozzáadásával az egyikből vanília, csokoládé, kávé, mogyorófagylalt válik, az utóbbiból citrom, málna, eper, puncs és hasonlóak. Persze, ekkortájt vidéken csak olyan fagylaltgépek voltak, amelyet kézzel kellett hajtani, s bizony, amikor a massa kocsonyásodni, fagyni kezdett, tört el a karom, csuklóm az erőfeszítéstől. Gyötrődésemet egyedül a titokban történt kóstolgatás, nyalakodás enyhítette.

A változatos tortafajták hasonlóan két alaptípusra épültek. Felvertünk, kavartunk egy piskótatésztát; harmadát

festékekkel megbarnítottuk, harmadát sárgán hagytuk, harmadából vékony lapokat sütöttünk. Utóbbiakat kakaós vajkrémmel megkenve dobostortaként árultuk, a sárga „kerekeket“ citromos, narancsos vagy puncsos tortává varázsoltuk, a barnák pedig kávé, mogyoró vagy csokoládé krémmel ízesítve és ínycsiklandozóvá dekorálva kerültek a kirakatba s onnan a vendégek tányérjára. Négy hónapi inaskodásom legnagyobb teljesítménye: egy dobostorta önálló megtöltése.

Bizonyára ma is tésztákat sütögetnék s talán néhány új recepttel gyarapítottam volna a szakácskönyvek állományát, ha a történelem közbe nem szól. Éppen inassá szegődtetésemhez szerezgettem be az iratokat, amikor fejüket összedugó, suttogó emberekre figyelek fel. Közeliükbe settenkedem s hallom: Bécsben döntés született: Észak-Erdély Magyarországhoz tartozik. Nagyszalonta éppen csak hogy odakerült. A szőlőskertek alatt húzódik az új határ. Az öröm így is határtalan volt, bár még nem tudhattam, hogy ez a nemzetközi jelentőségű szerződés az én kis életembe is fordulatot hoz.

Egyelőre a régi mederben folydogáltak cukrászságom hetei, de amikor megtudtam, hogy korábbi házigazdánk, a debreceni Református Kollégiumban tanárkodó, és most hazatérő Kornya Sándor lesz a gimnázium igazgatója, reménykedni kezdtem. Ő jól ismeri anyagi helyzetünket, s látta kettőnk bizonyítványát (ui. öcsém éppen elvégezte az elemi és menendő volt felsőbb osztályba). Megígérte: mindent megtesz, hogy tandíjkedvezményben részesüljünk.

Eszkendőnyi kimaradásom miatt, bizony az első hónapok sok nehézséggel, sikertelenséggel tarkítva teltek. Csak év végére sikerült élre törnöm. Am ekkorra úgy belejöttem a tanulásba, hogy nem kívántam abbahagyni. Ebből aztán családi vita támadt. Szüleim vágya teljesült: elvégeztem a négy gimnáziumot. Van még egy fiuk; nem szeretnének igazságtalanok lenni. Vele is kijáratnak ennyit. Mehetek vissza cukrász és mézeskalácsosnak. Könyörögni kezdtem: lám, ennek meg ennek a tisztviselőnek a fia bukácsolva jut tovább, mégse hagyja abba. Én tanulni akarok! Jó bizonyítványt szerzek s ehhez tandíjmentesség jár. – Kitartó siránkozásom eredménye lett: belenyugodtak abba, hogy se fésűs, se cukrász ne legyek, hanem

valami más. Ki tudja, mi. Talán fölébük kerülök a társadalmi ranglétrán ...

Boldogan ragadtam meg az ötödik, a hatodik s a hetedik fokot, de amikor a nyolcadik után nyúlkáltam, valaki elutasítón a kezemre ütött. Klio volt az, a történelem múzsája. A háború hulláma a küszöbünkig csapott, engem is fölkapott, magával sodort. Lévén hogy tizenkilencedik évem jócskán betöltöttem, 1944 szeptemberében a hadügyminiszter úrnak szüksége volt rám. Margitta (Marghita) és Tasnád (Tășnad) kaszárnyái után kiképzésre nyugatabbra vitt a vonat. De csak a Keleti pályaudvarig, mert itt a nagy forgatagban megszöktem. Miért áldozzam életem a náci vagy a nyilas érdekekért. Sashalmon, Budapest keleti kertvárosában kötöttem ki. Katonaszökevényként remegve vártam a front átviharzását, ami – a nyilasok örültsége miatt – jócskán elhúzódott. Hogy ne terheljem túlon túl a rokonokat, egy raktárban, majd egy vegytisztítóban kötöttem ki. Háromszor kerültem a halál kapujába; harmadszor akkor, amikor már szabadnak hittük magunkat: egy román őrmesternek nem tetszett a képem. A jó Atya mindig megmentett és 1945. január 18-án gyalogosan, egy összetákolt kicsi szánkót magam után húzva – hazaindultam.

Utam s életem folytatását egy későbbi fejezetben mondom el. Úgy érzem, előbb azokról a nevelői, kulturális hatásokról kell még számot adnom, amelyek ebben az időben a családon kívül értek, s amelyeknek meghatározó szerepük volt világnézetem, erkölcsi eszményeim, későbbi emberi tartásom kialakításában.

Elsősorban a már emlegetett könyvmoly kötélverőre, H. J. sógor-nagybácsira hivatkozom. Ő az, aki 1930 táján hosszú úton vonatozott egy magashomlokú, őszhajú úrral és érdekes beszélgetést folytatott vele irodalomról, nyelvészetről, Arany Jánosról. Amikor az öregúr leszállt, szíves szóval megköszönte a társalgást és bemutatkozott:

– Négyesy László vagyok.

Késő öregségében is büszkeséggel mesélte: miként állt helyt ő, a két gimnáziumi osztályt végzett kisiparos a nagyhírű esztétával, akadémikussal folytatott beszélgetésben.

Nos, ettől a nagybácsitól kaptam életem első könyvét névnapomra, s mihelyt túljutottam a serdülőkoron, elég értelmesnek ítélt arra, hogy megossza velem olvasmányélményeit. Szerepeltek közöttük az akkori évek sikerkiadványai: A. J. Cronin: Ezt látják a csillagok, Réztábla a kapu alatt, John Knittel: Via mala, Hans Fallada: Mi lesz veled emberke? című regények. A magyarok közül Babay József, Harsányi Zsolt, Gulácsi Irén nevét emlegette a leggyakrabban, de tőle hallottam a társadalmi gondokat nyíltan föltáró, változást sürgető Móricz Zsigmondról, Szabó Dezsőről (Az elsodort falut a kezembe adta); a falukutatók sorából Szabó Zoltán: A tardi helyzet, a Cifra nyomorúság, Kovács Imre: A néma forradalom, Fodor Ferenc: Az el nem sodort falu-jellegű, tényfeltáró szociográfiákról beszélt előttem szenvedéllyel. Az ő hatására olvastam el ezeket s ha tehettem, megvásároltam. Szendergő létállapotomból e könyvek emeltek a közösségi gondolkodás, a másokért tenni szándékozás szintjére.

Felső diákságom éveiben az említettek kiegészültek Veres Péter, a szalontai Sinka István, Erdélyi József és más népi írók műveivel. Elsősorban Heltai Miklós tanáromnak vagyok hálás azért, hogy népdalaink gyönyörűségére felfigyeltetett, és – Karácsony Sándor tanítványaként – az ő irányzatát, hitvallását megismertette velem, velünk.

E könyvek és tanítómesterek győztek meg arról, hogy érdemes belenőni abba a nagyobb közösségbe, amelynek hagyományait, kultúráját éppen csak ismergetem. Úgy éreztem, egyéb is vár reám: a magyar nép szolgálatának szép feladata. Ehhez pedig még több tudást, elméleti és gyakorlati ismeretet kell szereznem. Hol s milyen körülmények között? Erről csupán sejtelmeim voltak.

Időleges mesterségváltás

Önző módon oly sokat beszéltem magamról, hogy családunk helyzete akaratlanul kívül maradt az emlékezés körén. Most tehát mindannyiunkról szólok.

1940 ősze tájainkon az országhatárok átrajzolásának az időszaka. Noha ennek következményei erősen kihatottak a kelet-európai népekre, most csupán szülővárosom és az itteni kisiparos réteg helyzetét vizsgálom.

A párizsi, trianoni békeszerződés a román-magyar országhatárt Nagyszalontától 6–8 kilométerre húzta meg nyugati irányban. Így az ide törekvő 10–12 falu s község lakosságát tőlünk elvágta, akiknek új árucseré helyet, piacot kellett keresniük. Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés eltörölte ugyan e határt, de a város déli és keleti kertesjeinek, legelőinek tövében újat húztak s ezzel további 20–25 helység sok ezer östermelőjétől búcsúztunk el. Mivel a környék nyugati felének közönsége húsz év alatt elszokott tőlünk, bizony igen sokára találta meg a visszavezető utat, s akkor is csupán a legközelebb fekvők. Mondhatni, tízegynéhány helységnél több nem maradt Nagyszalonta vonzáskörzetében, ez pedig igen kevés a sokágú kisipar s a fejlett kiskereskedelem fenntartásához. Édesapám eddig a súlyos adót, a gyári konkurrenciát szidta, mint olyanokat, amelyek még a kenyeret is kiveszik a kezünkből. Ezt most kibővítette az ide húzott határvonallal. Szinte kilátástalan volt a helyzetünk. De a baj párban jár. 1941. májusában édesapám a padlásról jövet rosszul számolta a létra fokát; mellé lépett, bokáját törte. Ez aztán megpecsételte sorsunkat. A fésűsséget nem lehet ülvé folytatni, a talpon állást meg nem bírta. A téli hónapokban keveset termelt raktárra, hiszen mindketten gimnáziumba jártunk. Mi lesz velünk?

Ahol a szükség, ott a segítség! – hallottam édes szüleimtől, valahányszor önmagukat biztatták a reánk törő bajban. Hitükben most sem csalatkoztak. Az élesdi nagybácsi legényember fia levéllel keresett meg bennünket: bérbe vette a körösrévi (Vadu Crişului) turista menedékházat, de nem bír vele; ott főzni kell, a szállodát ellátni, rendben tartani, sőt a híres Zichy-cseppkőbarlangban szakszerű vezetést kell biztosítani. A kilátástalanság s a csüggedés időszakát a reménykedő tervezés váltotta föl. Elfogadták az ajánlatot s ezzel jelentős fordulat állt be életünkben. D. E. II. megvált az elődöktől reá testált mesterségtől. Ekkor még nem tudhatta, nem is sejthette, időleges lesz-e ez vagy hosszantartó. Az új munkakör sem

volt teljesen idegen számára, hiszen anyai nagyatyja Békéscsabán a szabóságot váltotta föl a vendéglősséggel, nagyobbik öccse pedig a fésűsséget a pincérséggel.

Édesanyám számára is elérkezett a bizonyítás ideje: mindazoknak a finom ételeknek a receptjét, amit fehérnemű-varrónőként az úri házaknál összegyűjtött, most sorra kipróbálhatta. Kedvelték is főztjét az erre vetődők. A szálló és a vendéglő forgalma látványosan föllandult; Kolozsvártól Nagyváradig elment a híre s jöttek a turisták, a kirándulók s az egy-két hétre befizető nyaralók. Az élesdi unokaöcs alkalmatlannak bizonyult e növekvő feladatokra s a tulajdonos Erdélyi Kárpát Egyesület szülemmel kötötte meg a következő évi szerződést. Közel fél évszázad elteltével s némi nemzetközi turisztikai tapasztalattal gyarapodva bátran mondhatom, hogy a korábbi kisiparos az új foglalkozási körben is megállta a helyét, bár az előző mesterséghez ez csupán annyiban hasonlított, hogy a család valamennyi tagja kora reggeltől késő estig dolgozott, ki-ki a maga helyén. Különösen a három-négy nyári hónap adott rengeteg munkát. Jómagam 16–19 évesen beszerző, szállító, trógeroló, olykor küldönc és pincér voltam, de a legfontosabb feladatköröm a cseppkőbarlang érdekességeinek, titkainak bemutatása volt a turisták, látogatók számára. Akadt olyan vasárnap, amikor 16 csoporttal jártam végig a sáros utakat, a síkos lépcsőket felnőtteken ügyelve a reám bízottak testi épségére és szórakoztatóan magyarázva a fantasztikus alakú sztalagmitok és sztalagtitok nevét. Barlangvezető minőségemben ismertem meg és kerültem barátságba a kolozsvári geológusokkal, természettudósokkal. Elegendő, ha közülük megemlítem Tulogdi János, Balogh Ernő és Xantus János személyét, nem utolsó sorban a Kessler Hubertét, az aggteleki barlang igazgatóját. Utóbbi két speológus könyveikben örökítették meg szakértő közreműködésem, hol teljes nevemet feltüntetve, hol „a gimnazista Bandi“-ként írva rólam. Kesslert két nyáron át kísérgettem barlangkutató útjain a bihari karsztokban. A kamaszkorból éppen csak kilépő, kalandvágyó ifjút a rejtélyes üregek sötét világa módfelett vonzotta. El is határoztam: geológus leszek, hogy új és újabb barlangokat fedezhessek föl. Döntésemhez alapot nyújtott az a tény, hogy a bihari Gá-

losházán (Gălășeni) magam tártam föl egy vizesbarlangot. Érdemeim Xantus János is igazolta a *Tündérszép tájakon* című könyvében. Egyébként a másfél kilométer hosszú üreg felmérését, térképezését ő maga végezte el. A szenzációt megírta a kolozsvári Ellenzéknek. Nevem ekkor került először egy nagy példányszámú újság hasábjaira. – A révi Zichy-barlang egy ismeretlen járata után kutatva a mély és jéghideg vízbe szinte belefelladtam. Életveszélyes kalandomról – úgy látszik –, elfogadható módon számoltam be, mert a nagyszalontai *Az Újság* szerkesztője elfogadta és közölte. Sikerélményem hatására új szándék született meg bennem: nem geológus, hanem újságíró leszek. Ennek rövidesen konkrét eredménye is mutatkozott: egy éven át szerkesztettem gimnáziumunk első – és mindeddig utolsó – diákújságját, a *Cók-mók*-ot. Az impresszumban ez olvasható: Főszerkesztő Köleséri Éry Mihály (ez én vagyok), helyettese Pegazus, azaz Tar Imre osztálytársam, kiadó Sijó, alias Hevesi Jóska, az egyetlen, aki közülünk az írógéphez értett. Az első három-négy szám gépelve, a következők már stencilezve jelentek meg. Mi fért a négy oldalnyi, kis formátumú lapba? Kezdtük a vezércikkkel (országos gondokról mondtunk véleményt, „hozzaértően“ elemeztük a II. világháború harctéri eseményeit, a várható befejezést, az ország jövőjének majdani alakulását; sor került iskolapolitikai eszmefuttatásra és tanulói magatartásformák elemzésére. A lap alján olykor elfért egy-két aranymondás. A másodikon Sijó krónikája a gimnáziumban történekről – tréfás strófákba szedve; évfordulós megemlékezések. A harmadikon sportélet, filmkrónika, beszámoló osztály- vagy iskolai kirándulásról, tollforgató társak szépirodalmi próbálkozásai; végül teljes oldalnyi humor, ugratás, gúnyolódós apróhirdetések.

Ennek az újabb „pályaválasztásnak“ sem volt több valóságalapja, mint annak, hogy 1940 őszétől 1941 végéig katonatiszti egyenruháról álmodoztam, majd 1942-től barlangkutatóként kívántam hírnevet szerezni. A közíróság terve is csupán távolról felsejlő villámfény, amely kihuny az időjárás változásával. Azóta, hogy nevem szerzőként a helyi lapban először megjelent, kerek félszázad maradt mögöttem. Most, pályám finiséhez érkeve megállapíthatom: nemhogy tiszt, de még közkatona sem voltam soha;

a barlangászságot ifjúkori kalandként könyvelem el és szerkesztő sem vált belőlem. Ennek ellenére az utóbbi 38 év során megírtam 1400-nál is több cikket, tanulmányt és néhány könyvet, miközben kenyeret adó foglalkozásom sem hagytam abba. A végleges életpálya nem könnyű kijelöléséhez, a sorsdöntő „akkor hát legyen ez!” – felkiáltáshoz még visszatérek; az előbbieket elmondásával csupán érzékeltetni kívántam a serdülő- és ifjúkori álmok, elképzelések állhatatlanságát, változékony voltát. – Most térjünk vissza 1944 őszére, telére! Miként vészelte át családunk – így jómagam is – a front átvonulását, a háborús eseményeket s a törvényen kívüli állapot okozta megpróbáltatásokat?

Nyár elején a Zichy-barlang és menedékház forgalma az előző évek szintjén állott. A vasárnapi turisták s a nyaraló vendégek oly távolinak érezték az ukrainai frontot, és bíztak a német propaganda megnyugtató ígéréteiben, hogy holmi „rémhírek által” nem zavartatták magukat. Ezért érintette kellemetlenül szüleimet az a hivatalos felszólítás, amellyel felsős diákfiukat katonai munkaszolgálatra hívták be. Kapkodtak fűhöz-fához; még a Kárpát Egyesület elnökét is fölkerítették a közbelépésre mondván: szezonban nem nélkülözhetik a szakértő barlangvezetőt. Mindhiába. Augusztus elsejétől szamosfalvi parasztházak istállóiba, színjeibe szállásoltak el mintegy ezredmagammal. A repülőtéren kubikosmunkát végeztünk: U alakú földvárakat emeltünk, ahova végszükségben a német stukák behúzódhattak. A családi nevelés eredményét bizonyítja ama elhatározásom, hogy vasárnaponként hazamegyek pincérnek, barlangvezetőnek, annak, ami éppen adódik. Míg társaim az egész hetes kimerítő lapátolás után pihenhettek, szórakoztak, én – átérezve szüleim gondját – rohantam a kolozsvári állomásra. Talán elérem a személyvonatot. Ha lekéstem, sem dőlt össze a világ. Fölkapaszkodtam egy teherszerelvény fékezőkabinjába. Erre a napra olykor két éjszakám is ráment, de eszembe nem jutott volna, hogy zúgolódjam vagy édesapámnak szemrehányást tegyek. A román hadsereg augusztus 23-i átállása Szamosfalván ért bennünket. Őrmestereink tréfálkozva, gúnyolódva kommentálták az *Ellenzékben* közölt hírt, de alig pár hét múltán már színüket se lehetett

látni. Ezredünket augusztus 30-án „szerelték le“, ami a lapátok, talicskák átadását jelentette.

Szeptember eleje a teljes bizonytalanságé. A szálloda s a vendéglő hirtelen kiürült s mi ott dévánkoztunk magunkra maradva, szinte egyedül az erdő közepén. Édesapám, mint kiszolgált első világháborús katona, ismerte a várható ex lex állapot veszélyeit. Üres lakást keresett hát a közeli Körösrév (Vadu Crişului) községben, ahol a többségnyi románok mellett mintegy 30% magyar is élt. Leköltöztünk tehát nagy ügyel-bajjal mert a barlang csak veszélyes hegyi ösvényen vagy a sínpár mellett közelíthető meg. Szinte az utolsó percben sikerült biztonságba helyeznünk a magunk és a Kárpát Egyesület nagyobb értékeit, mert a hegyi lakók csapatostól keresték fel a vendéglőt, a menedékházat és mindent elvittek, ami mozgatható: asztalokat, székeket, szőnyeget, ágyakat matracostól; innen-onnan még az ablakot is leszedték. Ellenállhattunk volna-e ezeknek a rablóbandáknak?

Noha már emberek között voltunk, mégsem mondhatni, hogy nyugodt lélekkel vártuk a holnapot. Új szomszédainkkal izgatottan tárgyalgattuk, vitattuk a rádió s az újság híreit, összevetve a katonáktól, menekültektől hallottakkal. Kenyérkeresetre nem volt kilátás. Kevés megtakarított pénzünket éltük fel. De vajon hány hétre futja?

Csakhamar kevesebb lett egy kosztossal. Szeptember 16-án kidobolták: a hadügyminiszter általános mozgósítást rendelt el; minden 18 és 40 év közötti, egészséges férfinak be kell vonulnia. Ez tehát reám is vonatkozott. Mivel a csendőrség szomszédságában laktunk, bujkálnom nem lehetett. Édesanyám minden szükséges holmit belegyömöszölte a kisebbik vásározó ládába és könnyhullatások között búcsúzkodtunk. Az állomásra kikísértek szüleim, 15 éves öcsém és a menedékházban született, késői ajándék, karonülő kishúgom.

Nagyváradra vitt a vonat. A férfitömeget a vár udvarán osztották el; nekem Margitta jutott. Az ott levő néhány tisztnek és altisztnek fogalma sem volt, mit tehet ennyi emberrel. A józanja nálunk is jobban látta a közeledő véget. Komoly kiképzésbe nem is kezdtek. A front hírére a Szilágyságba, Tasnádra gyalogoltattak bennünket.

Újabb tétlenkedés után a leventéket vagonokra rakták: irány a Dunántúl. Majd ott kiképeznek. Ez elől szöktem én és maradtam Sashalmon egyik anyai nagynénémnél. Az itt töltött hónapokról a front átviharzásáról, a megélt halálveszedelemről tömören már szoltam. Mivel most a család sorsa érdeklí az olvasót, nem szándékozom az eddigieket kibővíteni. – Azzal folytatom, hogy 1945 januárjának harmadik hetében hazaindultam Pesten ragadt kisebbik nagynéném társaságában egy szánkót húzva magam után. Erre okvetlen szükségem volt, mert a teletömött utazókosárral nem jutottam volna messzire. A ruhaneműn, kevés kosztón kívül súlyossá tették a Pesten vásárolt könyvek. Három napon át csúszkáltunk a jeges úton, amit a szovjet járművek tettek tükörsimává, mígnem Cegléden kellemes meglepetésben volt részünk: innen már katonavonatok indultak minden irányba. Elbúcsúztam a szentesi otthonába vágyakozó Böske nénitől, magam pedig egy Nagyváradra induló, platóvagonokból álló szerelvényre kéredzkedtem föl. Minden bizonnyal ezzel szállították a tankokat és katyuskákat a magyar fővárost ostromlandó. Förtelmes piszkosságukon túl az is hátrányuk volt, hogyha hirtelen fékezett vagy indult a masiniszta, a rajta levő könnyű tárgyak, személyek az ütköző felé repültek. Mivel meglehetősen sokan igyekeztünk keleti irányba, úgy segítettünk magunkon, hogy megragadtuk egymás karját, kabátját. Hogyha esünk, ne egyedül kerüljünk a kerekek alá.

Ez az út már kevesebb ideig tartott; csupán két napot, ám kiegyenlítésként csapkodó hófúvásban. Várad előtt új utas fészkelődött közénk. Szívesen befogadtuk, mert jó híreket hozott. Bihar megye székhelyén már helyreállt a rend; a hivatalok, iskolák működnek, román és magyar újságok jelennek meg, sőt magyar polgármestere van Csillag Andor személyében. A piacon mindent lehet kapni. Ő is a határmenti kereskedésből él.

Bizalommal, reménnyel töltött el a beszámoló. Ha a városnak sikerült átvészelni a háborút, a vidék sem járhatott rosszabbul. Talán szüleimet, testvéreimet sem hagyta el az Isten. Hol találok egy Kolozsvár felé induló vonatot? Haza, haza, minél előbb!

Sűrű sötétségben érkeztem Révre. Igyekeztem befele a súlyos kofferrel, amikor a vágányok mellett ismerősbe botlok.

– Mi van zicsisékkal? – kérdezem. (Így neveztek el bennünket a faluban a Zichy-barlang nyomán.) Élnek-e még?

– Hát nem tudja? – kezdi csodálkozva és számomra megdöbbenően. Nincsenek már nálunk. Elköltöztek.

– Hová?

– Talán Élesdre ...

Gyorsan egy visszairányuló masinát! Érthető, hogy Élesdre költöztek, hiszen édesapám húga, sógora lakik ott s még egyéb rokonság is.

Hideg hajnalban szálltam le, megfagyva, elgémberedve, s előttem az 5 kilométernyi út, gyalog. Nekivágok a végtelen fehérségnek. Cipelem, cipelem a tömött utazókocsirat, azonban érzem, nem bírom tovább. Itt hagyom. De ha már Pestről idáig velem volt, s az orosz zabraló katonákat nem egyszer sikerült kijátszanom, most veszítsem el? Míg ezeket forgatom az agyamban, egy csalitos helyhez érek. Bokor alá rejtem. Talán nem veszik észre. Majd érte jövök számkóval.

Rokonaimnak elállt szeme-szája, amikor beléptem. Négy hónapja semmi hír rólam; már arra gondoltak, meghaltam. Igen, szüleim a közelben laknak, de ne siessek, mert beteg szívű édesanyámnak megártana a hirtelen öröm. Majd ő, Böske néni előkészíti.

Óráknak tűnnek a percek. Mennék, röpnék. Hogy vannak? Mi változott? Eljött a találkozás pillanata. Szegényes a nyelvem, nem lelek szavakat annak leírására, hogy mit éreztünk egymás átölelésekor. Sírtunk, amikor elváltunk, és sírunk most, amikor hazatértem. Könny, könny. Mi mindig könnyezünk? A szeptemberiek a bánat s a bizonytalanság sós cseppjei, míg e mostaniak a beteljesült boldogság s a szívbeli öröm igazgyöngyei.

Hála a jó Atyának, élünk, megúsztuk a háborút. Következhetnek a hosszú, részletes beszámolók, csak előbb öcsémmel keressük meg, hozzuk ide a csomagot. Persze, a nehéz idők történéseit napokon át mesélgetjük egymásnak. Megtudom: azért költöztek át Révről, mert nem csak

a megélhetésük, de életük is bizonytalanná vált. A felszabadító román katonákat illet megjutalmazni. Mivel? Étellel, itallal, dohánnyal. Ott a zicsis. Kocsmáros volt. Szedessük csak elő az eldugott holmikat! Ha valamelyik baka éjjel szomjazott meg, álmukból is felverték szüleimet. Amikor pedig minden elfogyott, nem hitték. Géppisztollyal fenyegetőztek. Élesd többségében magyar s ott vannak a rokonok. Hát így történt...

Zárjuk le a fejezetet egy lélektani jelenséggel! Lévén, hogy „kirándulásom“ idején naplót vezettem, a fontos eseményeket pontosan, dátumszerűen idéztem fel. Mesélem, hogy november 22-én szovjet repülők keresték meg azt a raktárat, ahol dolgoztam és több-kevesebb bombát potyogtattak ránk. Az egyik a közelemben robbant. Szerencsémre már előbb elértem egy árkot. Az mentett meg. Édesanyám erre előveszi naptárát, amelybe egyet-mást bejegyzett. Az említett nap éjjelén azt álmodta, hogy nagyobbik fia halálveszedelembé került. Rémületében fölébredt. Nehezen aludt el ismét, de most szerencse kísérte, mert mosolyogva jelentem meg előtte.

Ez parapszichológiai jelenség, állítják a szakértők. Azokkal történik meg, akik lélekből egyek, akik nagyon-nagyon szeretik egymást.

Szalontai kisiparosok a változó időben

Szándékomon kívül ismét a részrehajlás bűnébe esem. Kis családkról s magamról beszélek, miközben igazi otthonunk, a honmaradt nagynénik s férjeik említetlenül maradtak. Ha az előzőekből közös életük tava-szát láthattuk kibontakozni, nyarukat, pályájuk delelőjét is illik bemutatnom. Az önálló kisiparosok négy-öt évtizedre terjedő alkotó szakaszának éppen a fele útjáig érkeztek el az idősebbek, míg a fiatalok nem sokkal azelőtt indultak el. Egyenesen visz-e útjuk a megálmodott és kitűzött cél felé vagy tekervényes vargabetűk fogják azt tarkítani? Az egyéni sorsok alakulása sohasem független az őket körülvevő nagyobb közösségétől. Így múlhatatlanul szükséges bár egy futólagos pillantást vetnünk e tár-

sadalmi réteg ekkori gazdasági helyzetére – Arany János városában.

A kisiparosság alig kezdett kilábalni a harmincas évek elejének válságából, a váratlanul reá szakadt világháború máris újabb gondokkal terhelte mindennapjait. A fiatalabb mestereket, segédeket katonai átképzésre vagy közmunkára hívták be; az élelmiszerárak emelkedtek, de nem így a vásári bevételek. A kisebbségellenes állami politika különösen a magyar iparosokat, a magyar és zsidó kereskedőket sújtotta a megnövelt adóterhekkel és a ravaszul kifundált büntetésekkel. Az ország háborús előkészülete a nyersanyagellátást bizonytalanította el. Mindezek együttesen teszik érthetővé, hogy – a nemzeti érzésen túl – miért várta az itteni magyarság a politikai változást s az országhatár eltörlését.

1940. augusztus 30-án, illetve Nagyszalonta esetében szeptember 6-án ez is bekövetkezett. Soha nem látott lelkesedés, virágosó, népünnepély, a honvédek megvendéglésére. Hosszú oldalakat töltene meg az öröm, a beteljesült álmok megható jeleneteinek a leírása. Azonban minket most a vasárnapot követő munkás hétköznapi történése érdekel. Át is térek ezek bemutatására.

A hazatalálás boldogsága továbbra is fennmaradt és pozitív érzelmi háttérként folyamatosan jelen volt az eredmények és eredménytelenségek, az elégedettség és a gondok mögött. Ez utóbbiból továbbra is bőven részesült városunk népe. Említettem volt, hogy az új országhatár kétszer annyi községet, falut, tanyát zárt el tőlünk, mint amennyi visszatért. Esztendő múltán Magyarország is belekeveredett a háborúba, s ennek hátrányai elsősorban a kisemberek nyakába zúdult, hogy édesapám szavával éljek. Álljon itt bizonyítékul az Ipartestület akkori elnökének, Kovács Imre kőfaragónak néhány megállapítása az 1942-es évről szóló beszámolójából: „Nehéz a kisiparosság helyzete. A háborús gazdálkodás bizonyos iparágakat erősebben sújt. A textil- és bőriparban, a lábbelikészítő- és fémfeldolgozó iparban nagyon kezd érződni az anyagihiány – Az élelmezési iparok helyzetét a közellátási viszonyok határozzák meg. A kényszerű fogyasztási korlátozások és a korai záróra a vendéglátóipar kiállításait rontják. Az építő- és építkezéssel kapcsolatos ipa-

rok a nyersanyagellátás nehézségeivel küzdenek. ... Az egész nyáron cementhiány volt. „Hasonló helyzetben vannak a „magyar“- és úri szabók, a hentesek és mészárosok, a szíjgyártók. Végül ezzel zárja: „Mindezeket összegezve: iparosaink kereseti, jövedelmi, megélhetési viszonyaiban csökkenés mutatkozik.“³⁹

Ha beleolvassunk a helyi napilap korabeli számaiba, nem egy olyan írásra bukkanunk, amelyek tovább erősítik a Jelentés idézett állításait. A többek között szólnak a munkanélküliség növekedéséről. Az Iparügyi Minisztérium ezen úgy kívánt segíteni, hogy a szalontai kisiparosoknál 3100 pár cipőt rendelt állami szükségletre. (Az Újság, 1941. jan. 2.) – Pár hét múltán az önálló műhellyel rendelkezők elviselhetetlenül nagy adójáról cikkeznek. Az igazságtalanság a román állam ama törekvésében gyökerezik, hogy elnyomja, engedélyük visszaadására kényszerítse a magyar iparosokat. Súlyos hiba, hogy az illető hivatal a korábbi listák nyomán hajtotta végre az adókivetést. (1941. jan. 22.) A nyersanyagellátás gondja meglehetősen gyakori, különösen 1944-ben, amikor az újságíró ezzel a kérelemmel zárja cikkét: „A kisiparosokat is részesítsék ruhaellátásban, ne csak a mezőgazdaság szegényeit, mert az anyagihiány következtében keresetük hanyatlott.“ (Az Újság, 1944. máj. 11.)

Az ipartestületi jelentés néhány olyan adatot is tartalmaz, amelyet érdemes összevetnünk a korábbiakkal.

Megnevezés	1887	1906	1930	1942
önálló iparosok száma	340	430	502	467
a szakmák száma	48	?	55	48
a lakoságnak kisiparból élő hányada	16–18%	17–18%	17%	15%

Ezek szerint a kisiparosok száma és a szakmák választéka a világháború előtt volt a legnagyobb. 1942 decembe-

rére ez is, az is csökkent, ami 300–450 lélekre hatott ki.⁴⁰ Még ezek az adatok is megszépítők. A valóságban azok a mesterek is ragaszkodtak iparigazolványuk folytonosságához, akik időlegesen (vagy véglegesen) más foglalkozással keresték meg a mindennapit. Családunkban, D. E. II. és H. J. esetére hivatkozom akik nem teljes joggal szerepeltek e kimutatásban. Bár a negyvenes évek elején a kisiparos és a kiskereskedő nem tűnt ki jómódjával, gazdasági prosperitásával, mégis sajátos társadalmi értékek hordozója, jövőbeli őrizője maradt. A város lakossága becsülte őket,⁴¹ elismeréssel honorálta önállóságra való törekvésüket, az ambíciót, ami vállalkozói bátorsággal, mozgékonyssággal párosult. Életelvük volt: ha a közösség által elvárt színvonalon kíván létezni, és ugyanezt igyekszik utódainak is biztosítani, akkor megbízható, jó szakembernek, józan és takarékos polgárnak kell lennie. Mindezeket túl rangját elsősorban függetlenségi igénye biztosította.⁴²

A második világháború nyomán a kelet-európai országokba bevezetett proletárdiktatúra éppen ettől az erkölcsi értéktől fosztott meg államokat, népeket és társadalmi osztályokat. A kisipari termelési mód válságát eddig sem tagadtam, hiszen az üzemekkel, gyárakkal folytatott versenyben törvényszerű volt alulmaradása. Bizonyos áru-féleségeket a gépek segítségével olcsóbban állítottak elő s e mesterek vevőköre igen beszűkült. Ennek ellenére – szűkösen bár s a létminimum alsó szintjén vegetálva – átvészelték a második világháborút, viszont a szocialistának és emberközpontúnak nevezett gazdaságpolitikát már nem éltek túl. A pártidiktatúra erőszakosan avatkozott a társadalmi-gazdasági változás menetébe és azt az iparosnemzedéket, amely apáinál magasabb műveltséggel és korszerűbb szaktudással készült amazok helyébe lépni, teljesen tönkretette. A kizsákmányolók és a kispolgárság ellen vívott osztályharc ürügy volt ahhoz, hogy szerszámaikat, termelőeszközeiket elorozzák; nem egy esetben behatoltak magánportájukra műhelyeik kiigénylése, kisajátítása nevében; államosították verejtékes munkával megszerzett lakóházaikat is. Mindezek az egyéni tragédiák sorozatát vonták maguk után. 1944 tavaszától, nyarától kezdve a fiatal és a középnemzedékhez tartozó ipa-

rosokat, segédeket katonának hívták be. Itthon maradt családjuk – ameddig futotta – a készből élt, utána kölcsönökből vagy a feleség inassal, öreg segéddel folytatta az ipart, várva férje leszerelését. És ha erre sohase került sor, mert örökre odamaradt? Bizony, Szalontáról is sokan estek el a csatamezőn vagy éhen haltak a szovjet építőtáborokban. És ha betegen, elcsigázva visszatért, mire? Az osztályharcból fakadó zaklatásra, kisajátításra? A tehetősebbeket s azokat, akik valamelyik nemzetiségi érdekvédelmi szervezetben szerepet vállaltak, éjnek idején elvitték, bírósági tárgyalás nélkül börtönbe vetették, az ötvenes évektől kezdve pedig a Duna-csatornát ásatták velük. Ez történt a jobboldali pártokhoz csapódott néhány iparossal (fél kezemen megszámlolhatom őket), de a teljesen véletlenekkel is. Kovács Imrét, az Ipartestület volt elnökét a csatornánál lőtték agyon; elhurcolták Gaál Sándor nyomdászt, a helyi lap kiadóját; Bagosi Sándor szabót, az Erdélyi Magyar Párt volt helyi elnökét, a cséplőgéptulajdonost, és még hosszan sorolhatnám, de az értelmiségi áldozatokról most nem szándékozom szólni.

Mi történt azokkal, akiket a hatalom nem méltatott különös figyelemre? A mestereket és segédeket a négy kisipari termelészövetkezet valamelyikébe kényszerítették: a Metalulba a kovácsokat, a lakatosokat, a Mobilába az asztalosokat, ácsokat; a Volgába a lábbelikészítőket és a Drapelul Roşuba a szabókat, varrónőket. A kőművesek a Helyiipari és más Építőipari Vállalatnál helyezkedtek el, míg a kisebb szakmák művelői napszámosokként, képe-sítés nélküli munkásokként a húsipari vagy egyéb üzemben. A fiatalok új szakmát tanulhattak, de az idősebbek? Talán tizedük marad hű a kaptafához, pontosabban: a mesterséghez; foltozást, javítást, más szolgáltatást végeztek a lakosság számára.⁴³

Új körülmények között a sógorok

Nemhiába volt olyan népes a Danielisz-család, de benne valamennyi főntebb felsorolt magatartásformát megeljük és e viharos korszak társadalmi jelenségével találkozunk.

Bizonyító példáért egyszer sem szükséges a szomszédba mennünk.

Ilona és férje, a cipész, a legidősebbek a családban. Amikor a magyarok bejöttek, V. J. már túl volt az ötvenötön és pályájának lehajló szakaszához érkezett. Három gyermekét felnevelte s a régi dicsőségből megmaradt egy felen-harmadában befejezett ház. Mesterségét magánosan bérelt üzlethelyiségben folytatta. A magyar hatóságok hébe-hóba bokszbört, talpat utaltak ki a susztereknek, csizmadiáknak. Ilyenkor rendelést is vállalt, de a javítás maradt a gyakoribb.

Alig két hónappal a front átvonulása után a „felszabadítók” s helyi híveik, a lábbelikészítő kisiparosokra már ráerőszakolják a közös munka örömét, összegyűjtik őket Mészáros János tágas műhelyébe, falakat vernek ki, hogy csizmákat, cipőket készítsenek, javítsanak a lakosságnak a szovjet katonáktól s egyéb forrásokból beszerzett nyersanyagból, ócska lábbelikből. Munkabérükből szerényen megélhettek. 1945-ben átalakultak kisipari szövetkezetté; azonban a sógor nem lépett be. Megmaradt foltozó suszternek, egyre fogyatkozó keresettel, de önállóságát föl nem adva. Végül már műhelybérre se futotta. Otthon dolgoztatott. Utolsó éveiket Élesdre férjesült lányuknál töltötték. Az itteni temetőben nyugszanak, távol a sírgondozó kezektől.

Mária férjeura számára igen változatos sorsot szántak az égiek. Jóban, rosszban egyaránt része volt. Előbb a jóban. Mint három szakmájú mester – bádogos, rézműves és vízvezetékszerelő – semmiféle rokonmunka nem sírt ki a kezéből. Szorgalmas, gyors mozgású és találékony a mesterségbeli fogások, megoldások terén. Mindemelett talpraesett és jó szervező. Utóbbi személyiségvonásainak tulajdonítható, hogy míg a szalontai kisiparosok anyagbeszerzési gondokkal küzdöttek és inasokat sem igen szerződtettek, ő négy-öt segédet foglalkoztatott műhelyében. A honvédségnek, a huszároknak ezerszámra készítették a vedret. (A kormány az efféle megbízásokkal kívánt enyhíteni az iparosok gondjain.) Emellett továbbra is vállalt csatornakészítést az ereszek alá, templomtorony bádogozást, egyéni rendeléseket. Piacra, vásárba nem járt; anyagi gondok erre nem ösztökélték.

Bezzeg 1945 után felkerekedett a locsolókkal, kannákkal, vedrekkal, háztartási apróságokkal. Ezek voltak iparos mivoltának utolsó önálló évei. Hatvan felé járt, amikor iparának feladására kényszerítették. Munkaalkalom csak Dél-Biharban, Vaskóhszikláson (Ștei) akadt, onnantól 120 kilométernyi távolságban, ahol a Sovrom Társaság urántartalmú kőzetet termeltetett ki. Házak kellettek a bányászoknak. Nagy szükség volt vízvezetékszerelőre, karbantartóra. Csakhamar reá kellett jönnie, hogy nem kifizetődő a családtól elszakítva lenni. Közelebbi munkahelyet keresett és talált a 25 kilométerre lévő tenkei disznóhizlaldák építésénél.

Már-már úgy tűnik, a hatalom megelégszik azzal, hogy a többre képes kisiparost harmadrangú munkássá degradálja. De nem! 1952 májusának egyik éjjelén fegyveresek törnek rájuk és több, közismert személlyel együtt V. J.-t is elviszik. Állítólag a zsidó sógor közbelépésének köszönhető, hogy nem a Duna-csatornánál kötött ki; nagylelkűen Nagyváradon tartották. Nyolc hónapot töltött a börtönben, bírósági ítélet nélkül.

Szabadulását követően karbantartó maradt a Helyiipari Vállalatnál, majd a kórháznál, végül a Mezőgazdasági Iskolaközpontnál. Innen megy nyugdíjba 70 évesen. Mesterségét fia, tőle unokája örökölte; utóbbi már egyetemi felkészültséggel.

Endre, majd *János* következnek a második nemzedék időrendjében. Azonban az előbbinek külön fejezetet szánok, illetve sorsának 1945-ig való alakulását már ismerttettem, utóbbi viszont 1935-ben kilépett az élők nyilvántartásából. Ezért a lányokhoz s a vökhöz térek vissza.

Erzsébet Élesdre ment férjhez N. I. lakatosmesterhez, cséplőgéptulajdonoshoz. 1940-ben ez a nagyközség is Magyarországhoz került, s így a nővérek továbbra sem szakadtak el egymástól, viszont sűrűbbé sem vált a látogatás pénz- és időhiány, no meg kinek-kinek folyamatos háztartási gondja miatt. Az élesdi sógornak holmi családi összejövetelre igazán nem futotta ideje, mert látványosan megnőtt a szakma ázsiója. Az iparostársak modernizáltak, gépeket szereztek be, s ezekhez gyakran kellett „orvost” hívni. A műhelyben 3–4 inas és 5–6 segéd is szorgoskodott, köztük a saját nagyobbik fia. Akadt munka

mindenki számára, hiszen ebben a hatóság is segítségére volt: a járásban kizárólagos jogot kapott pálinkafőző üstök, berendezések készítésére, javítására. S ez biz megvetendő előny egy olyan gyümölcstermelő vidéken, mint a Sebes Körös völgye. Sajnos, N. I. nem volt sem előrelátó, sem takarékos természetű. A kerek pengő veleszületett tulajdonsága, hogy könnyen gurul. A megszaprodott jövedelemből az öregség szűkös esztendeire semmi sem maradt. Vásárolt ugyan az egyik közeli román falu határában két holdnyi szántót, de nem sokáig használhatta. 1945-ben valakinek nagyobb szüksége volt rá.

A távlatos gondolkodás hiánya abból is kitűnik, hogy N. I. akkor iratkozott be az imrédiista pártba, amikor azok nagy hangon hatalomátvételt emlegettek. Közben csak a vak nem látta, hogy közeleg a vég.

A 44-es román-szovjet bevonulást kezdetben könnyen megúsza. Bevitték ugyan Váradra pár hetes kivizsgálásra, de utána hazaengedték. Talán ama érdemére való tekintettel, hogy addig 42 román és magyar ifjút, inast nevelt hozzáértő vasmunkássá? Ezek ellenére iparát nem folytathatja. Cséplőgépe, műhelye, szerszámai köztulajdonba kerültek, viszont őt magát a szövetkezetbe be nem vették. Így még több oka volt az ivásra.

Tagadhatatlan szakmai tudása és gyakorlata végül némi keresethez segítette: a rajoni néptanács vele javíttatta a hatáskörébe tartozó, „elzabrált“ traktorokat, cséplőket.

Osztályellenség mivoltára a helyi kommunisták – furcsa módon – csak 1952 augusztusában jöttek rá. Az 57 éves kisiparost egy esztendőre elvitték a békási (Bicaz) vízierőmű gátját építeni. S a feleség? Mint házasságuk kezdetén, mostantól fogva huszonöt éven át ő a biztos kereső: ruhavarrást vállal. Kora miatt nehezen fűz a tübe, de mit tegyen? Szemüvegre nem telik. Végül ujjai sem engedelmeskednek.

A „szocializmus grandiózus építményétől“ való elbűcsúzása után a férj egészsége, ereje, a borisszákkal szembeni ellenállása egyre gyöngül. Még a tragédiák sorozata sem téríti észhez: kisebbik fia 1950-ben, a nagyobbik – mesterségének örököse – a hatvanas évek elején hal meg. Utánuk ő következik.

A hajdan szép és vezető iparosnévá lett Danielisz Erzsébetnek – özvegyé lett menyé mellett – a korábbiakhoz képest igen nagy csöndben teltek napjai. Valami mégis boldoggá tette: egyetlen unokája tanult emberré lett.

Etelka következik, az ügyes varrónő, a kötélverő felesége. Az 1940-ben meghúzott új országhatár közelsége őket érinti a legérzékenyebben. Éppen azok a falvak kerültek túlfelől, amelyek – az apai hagyatkozás nyomán – az ő piacát jelentették. A varrodát látogató parasztasszonyok is elmaradtak. H. I., aki eleddig híjával volt a kezdeményezésnek, 1941 márciusában mindkettejük iparát beadja és új foglalkozásra nyergel át: kiváltja a kiskereskedői engedélyt, majd jelentkezik az IBUSZ megyei igazgatóságánál. Meg is bízzák a gyorsáru szállítás helybeli lebolonyításával. A három fiú éppen abba a korba érkezik, amikor az anyai gondoskodásra leginkább szükség van. Ezekben az években miattuk is szünetel a varroda, bár Etus néném még ekkor sem pihentette a tüt s a cérnát. A házaspár reménykedik: jól időzítették ezt a pályaváltást, mert a piacon túl soknak bizonyult a négy köteles. Így csak eléldéglének valahogy. Azonban a népi tapasztalat arra figyelmeztet, hogy a szerencsétlen ember még bottal is agyonlövi magát. Ez annyiban vonatkozatható H. J.-ra, hogy ezután nem sokkal katonai szolgálatra hívják be. Igaz, csak pár hónapra és kora miatt a hátszországba, de a négy magyar év alatt újból és újból rábukkannak nevére. Ilyenkor a feleség és a kicsi nagyfiú futkos a csomagokkal, nehogy elveszítsék a rendeléseket.

Amikor Horthy kormányzó híres októberi beszédét Szolnokon meghallja, leszereli önmagát és útra kél – gyalogosan. Családja már igen várja, hiszen ők, a Tenkei útiak laknak a legveszélyesebb helyen. Úgy is lett. Itt vonultak be a „felszabadítók“ s ez a városrész háromszor is gazdát cserélt.

Új rendszer köszöntött rájuk, ők ellenben régi szakmájukhoz tértek vissza: férj és feleség kiváltotta a saját iparát. A varrodával nem volt különösebb baj; a nők mindig öltözködnek. Egyedül dolgozott, de olykor egymás húga, volt tanítványa is besegített. A köteles elől viszont elfogyott a levegő, a vevő. Szalontán és környé-

kén fölöttébb gyorsan haladt a kollektivizálás; a párt csapatnyi propagandistát összpontosított erre a kiemelkedően búzatermő vidékre. 1955-ben a mindinkább összezsugorodó piacon már senki se kereste az istrángot, a kötőféket. Mit volt mit tenni? Ismét beadta az ipart. Azonban míg a vele egykorú sógorok igyekeztek valahol megvetni a lábukat, ő nem könyörgött, a „senkiből lett vezető elvtársak előtt“ meg nem alázkodott. Hívták a mezőgazdasági termelészövetkezetbe: a kollektivista lovakra is kell az istráng; de ő azzal a kijelentésével, hogy „igazi kisiparos nem adja fel önállóságát!“, munka és kenyérkereset nélkül maradt.

Egyébként sohase unatkozott. Több újságot járatott, könyveket ezután is vett vagy cserélt; az utcaajtóban szívesen elbeszélgetett az arra elhaladókkal, esténként pedig sorra hallgatta a nyugati híradásokat. A bemondóknak hitelt adott és 56 után már bizonyosra vette a kommunizmus bukását. Már ezért sem kívánta a maga munkájával a szocializmust erősíteni.

A sógorok és sógornők emiatt jócskán megszólták: – Mi dolog az, hogy a feleség tartsa el a munkaképes férjet? – Majd amikor Etus néném gyöngült s a kuncsaftjai is elmaradoztak, a nagyobbik fiú adta haza első kereseteit. E nemes gyermeki áldozatból később a másik kettő is kivette a részét.

Nagynéném szorgalmának, fáradhatatlan munkájának köszönhetően mindhárom fiú érettségizett és középszintű értelmiségiekként foglalják el helyüket a társadalomban. A feltöréshez szükséges szellemi indítást viszont édesapjuktól kapták.

Iréнке néni élete az elkövetkező két évtizedben sem lett virágosabb. Gyermektelenül, lakóként pergette napjait úri szabó férje mellett, aki ezután se vette szívesen kezébe a tűt. Több időt töltött a Központi kávéházban a rómitábla előtt, mint a varrógép mellett. A háború megpróbáltatásai úgy szakadtak nagynénémre, hogy sem tele kamra, sem megtakarított pénz nem enyhítette gondjait. Mert egy szép napon A. S.-t is behívták. Mivel már házassága előtt kikeresztelkedett és luteránussá lett, a nyilasok nem a megsemmisítő táborok felé irányították, hanem Budapestre. Ő, a kifinomult kezű „kávéházi kon-

rád“, hasonló helyzetű társaival a lebombázott házak tégláit, betontömbjeit cipelte, lapátolta, talicskázta. (Kényszerű pesti tartózkodásom idején Budán, egy pince-lakásban fölkerestem. Bizony, erősen lefogyott, tenyere eldurvult.) A németek visszavonulásakor e munkásszázadot is magukkal vitték. Sógorunkra Prágában köszöntött a szabadulás.

1945 május végén kopogtatott lakása ajtaján. Nagy megrökönyödésére, senki sem fogadta. Csupaszfalak csodálkoztak reá. A magára maradt feleség a főtéri Vargaház nyitott, tágas udvarában igen bizonytalanul érezte magát, különösen minekutána a „felszabadítókkal“ is találkozott. Ezen a telken bérelt helyiségeket és hatalmas raktárakat vitéz Szegedi és Kovács rum- és likörgyára. A hős szovjet katonák egyből rátaláltak. Nyomukban a cigányváros, a lumpenelemek, a környékbeli fosztogatók. Kannával, vederrel hordták a drága italokat s ha a csapra vert hordók tartalma elfolyt, oda se neki. Akadt még rum a burzsuj raktárában.

Érthető, hogy Irén nagynéném itt nem maradhatott. De hova, merre menjen? Az elhagyott szülői ház és 73 éves édesanyja fogadta be, akárcsak Rózsit, a hadi-özvegynek minősített legkisebb lányát. A régi szobák ezekben a hónapokban bútorok, háztartási eszközök, cók-mókók gyűjtőhelye. De hogy miből élt a három magára maradt nő, máig titok előttem. Talán Rózsi szerény tisztviselői fizetéséből.

Az új politikai-gazdasági helyzetben A. S. találta föl leghamarabb magát. Mint elhurcolt és a fasiszták megkínzotta zsidót a proletár vezetők maguk közé fogadták, sőt pártfeladatot bízta reá: szervezze szövetkezetbe a szabó kisiparosokat, segédeket. Rövidesen meg is alakul a Drapelul Roșu (Vörös Lobogó) Kisipari Termelőszövetkezet, azonban a „meggyőzött“, valójában bekényszerített szakmabeliek görbe szemmel néztek rá. Nem is volt maradása. S amire az „átkos múltban“ nem volt példa, most megtörténik. Az eleddig segédeivel dolgoztató, rangjára büszke úri szabó maga ül a varrógép elé, de még nem is itthon, hanem Nagyváradon. Netán röstellte a többiek előtt? A Cotex készruhágyár szalagmunkása lett és naponta utazgatott a korai vonattal.

Azonban a sógort nem olyan bölcsőben ringatták, hogy e nem-szeretem állapotot szótlánul elfogadja. Műveltsége, megjelenése, határozott fellépése, a mindkét nyelv ismerete nagyobb feladatok megoldására tette őt képessé. A szerencsét sem várta tétlenül, hanem elébe ment. A szalontai Prodaliment húsárugyárnak lett a beszerzője, majd amikor a Mezőgazdasági Líceumban mutatkozik egy kevesebb gonddal járó állás, azt választja.

Visszatér korábbi kedve, magabiztossága, hiszen az igazgató, a diplomás tanárok a gazdasági főnökök egyenrangú társukká fogadták. – 1945 után reá néz a szülői örökség; mostmár saját házában, szebb környezetben fogadhatja a rómi partira összeverődő új baráti körét. Irénke néném ismét bemutathatja gazdasszonyi tudományát. Sajnos, csak kevés ideig. A nyolc Danielisz-lány közül ő az első, aki „átköltözik a boldogok boldog hazájába“, hogy Socrates szavait idézzem. Ötvenöt éves korában gyomorrák vitte el. Férje – a második házasságban – huszonegy évvel élte őt túl.

Margit nagynéném kis családjának történetét ott hagytam abba, hogy a férjnek, a volt cipésznek, súlyos, már-már végzetessé váló betegsége után csak könnyű és nem ülő foglalatosságra kellett átnyergelnie. Magyarpárti és egyházi pénzbeszedő lett, csekély százalékos részesedéssel.

1940 ősztől csupán ez utóbbi maradt meg s a kétgyermekes, még fiatalnak számító házaspárra a nélkülözés napjai néztek. Szerencsére most is igaznak bizonyult az ismert szólás: ahol a szükség, ott a segítség. Említettem volt, hogy B. L. sógort mélyen zengő bariton hanggal áldotta meg az Isten és ezt az adományát nem rejtette véka alá. Házasemberként is fel-fellépett. Így történt ez 1941. március 15-én, amikor a visszaállított Kossuth-szobor előtt szavalta el a Nemzeti dalt. A jelenlévő új járásbíró felfigyel a tehetséges előadóra és szóba elegyedik vele. Amikor megtudja, hogy egy cipészből lett nyomorgó pénzbeszedő, maga mellé veszi hivatalsegédnek; sőt arról győzi meg, hogy végezze el magánúton a polgárit, majd szerezze meg a telekkönyvvezetői képesítést.

1944 júniusában B. L. már ott áll a megálmodott pálya kapujában, amikor SAS katonai behívót kap. Negyvene-

dik életévét tapossa és családfenntartó. Felmentését kéri. Elutasítják. Mennie kell. Az emberséges tiszt csupán anynyit engedélyezhet, hogy a gyulai kórházban elbúcsúzhathat gyermekágyas feleségétől. Aznap született kisfiát, a harmadikat, az ablakon keresztül még megpillanthatja. A nagycsaládú honvédet belátó felettesei tartalékszázadba osztják be; harctérre nem küldik. Tizenegy hónapon át a telefonos kiképzés s a tervszerű visszavonulás változtatja egymást, miközben – gyalogosan – Berlinig jut el, onnan vagonban Brüsszelig, majd gyors retirálás Dániáig. Itt éri a május 9-i fegyverletétel. Másfél éves angol hadifogság, miközben semmi hír az otthoniakról és azok sem tudnak róla.

Mit tehetett a magára maradt feleség, édesanya? Amíg tartott a magyar uralom, kapta a szerény hadiségelet. Utána megszűnt minden. Szoptatós anyaként jelentkezzen pénzbeszédőnek az utcák hosszát mérni? De ki fizet manapság egyházi adót, amikor a kommunisták nagy hangon hirdetik, hogy nincs Isten és nem kellene a papok?

Megoldást keresve gondjaira, a mamához jár el – gyermekestől. A másik két „hadiözvegyel“, Irénnel és Rózsival tárgyalják, ki mit hallott a hazatértekről. Mikor s hol látták férjeiket? S amit Margit néném korábban meg nem tett volna, kevéske filléréivel látóasszonyhoz, kártyavető cigányhoz, szellemet idéző, vándor illuzionistához fordul: mondjanak már valamit férjéről! Bátorító és búsító látomások változtatják egymást.

Jó, hogy létezik a nagycsalád, élnek a testvérek. A fennmaradás gondján bátyja, D. E. II. segít. Élesdről nagy tételben fésűt küld hűgának, aki visszapereli hagyományos piaci helyünket és felállítja a négy éve hiányzó Danielisz-sátrat. Több rövidáruféleséget hoz Váradról, mint magunk tettük és a bizonytalankodó közbiztonság ellenére esőben, fagyban a környékbeli vásárookra is eljár. Korábban a közeledő cigányoktól tartott a piacozó, most a csendőrtől is. Ha megállt a sátor előtt, biztos, hogy megtetszett neki valami s azt fizetés nélkül elvitte. A következő heteken az anyját, a nénjét, a babáját hozta: válogassanak bátran! Egy idő múltán más csendőr volt szolgálatban. Szegény nagynéném meg se mert muk-

kanni; tüstént kiderült volna, hogy nem fizette ki az évi adót, nincs számlája a szappanról, tükörről. Kihez fordulhatott volna védelemért? A kommunista hatalom és sajtója meghirdette az osztályharcot a kizsákmányolók s a kispolgárok ellen. A csendőrök – úgy vélem –, front-harcosoknak tekintették magukat.

Mielőtt Margit néni idegrendszerét végképp felőrölték volna az efféle harci cselekedetek, váratlanul hazatért a várva várt férj. Bizony, a kicsi Andris, akit egynaposként az ablakon át pillantott meg, már bátran futkosott és beszélt. B. L.-nak arra sem volt ideje, hogy kipihenje dániai, németországi „tanulmányútjának“ fáradoalmait, egy-kettőre munkába kellett állnia. A bírósághoz fel nem vették. Új emberek ültek a régi székeken. Térjen vissza eredeti mesterségéhez, a cipészséghez? Még az öreg suszterek is beadják az ipart. Maradt az egyház; ismét pénzbeszedő. A szerény jövedelemből el nem tarthatja öttagú családját. Ekkor megkezdődik az újabb és újabb próbálkozás a jobb fizetés felé. Eleinte csatornáztott a hatalom megálmodta rizstelepek számára. Itt felfigyeltek becsületességgel végzett munkájára; megtették hát raktárosnak. Erkölcsei szilárdsága a Húsárugyár munkásigazgatójának fülébe is eljutott; felvette a mázsálókhoz, majd pár hét múltán egyenesen főpénztárosnak tette. Megszakítás nélkül, tizenhat év után innen megy nyugdíjba.

Már korábban meg kellett volna jegyeznem: Margit néném a vásározástól való eltávolodása után sem maradt tétlen. Hímzéssel, necceléssel, monogramok kivarrásával gyarapította a havi bevételt. Csupán így vált lehetővé, hogy három fiúk közül kettő egyetemet végezzen, egyikük pedig megelégedett a munkásstátussal. A szülők öregségükre eladták a nehezen szerzett, megkoplalt Hétvezér utcai kis házat és beköltöztek Nagyváradra, az unokák közelébe. Margit néném ott halt meg hosszú, ágyba-szegezetség után, nyolcvanöt éves korában.

Gizella – az asztalosnévá lett legszebb Danielisz-lány életútját kevesebb döccenő tarkította. D. I. a magyarok bevonulása után is fenntartotta mesterségét: szerelmes párok mindig akadnak s a fiatal házasoknak bútorra van

szükségük. Ha keveset hozott az ipar, bepótolt a szőlős-kert.

A sógort nem vitték el katonának, s mivel a gazda otthon volt, a fosztogatás, a „zabralás“ nem sújtotta őket annyira, mint a többi családtagot. 1945-ben nem jutott nyersanyaghoz, deszkához. Ekkor két évre belépett az inasiskolába szakoktatónak. Korára, betegeskedésére való tekintettel nem kényszerítették, hogy a Mobila asztalos kisipari szövetkezetbe kérje felvételét. Végig önálló maradt, s egy-két segéddel, inással dolgozott mindaddig, amíg az egyre súlyosbodó bénulás ágyba nem parancsolta.

Gizi néném nyugodt, már-már egyhangú életébe 1946 tele hoz némi mozgalmasságot. Éppen a fodrász székében ül, amikor belép az üzletbe egy szegény székely ember három kisgyermekével. Az irtó szárazság, nélkülözés elől menekült, s ha valaki nem segít rajtuk, mindannyian éhen halnak. Nem kellene-e valakinek egy kisfiú meg egy kislány? Nagynéném megszánta. Hazatérve férjével meghányták-vetették az örökbefogadást. Ha már 13 év óta nem adatott, hát a kétéves szőke Katika legyen az övék. Szerették, kényeztették, úgy vélem, túlon túl is, mert a szép kort megért nevelőanyjának nem lett támaszává.

D. I. aránylag korán, 55 évesen költözött át a más-világra. Özvegyének – mint kisiparosnénak – a szocializmusban nem volt nyugdíja. Sorra eladogatott mindent: a szerszámokat, a szőlőt, a műhelyt, részleteiben a házat, végül egy kis udvari lakrészt szerevezve a maradék pénzből. A három évtizedes özvegyiség végén, amikor már a tartalékból is kifogyott, – Szalonta aranyifjainak egykori üdvöskéje – a pénteki piacon mások ócskaságait árulta. E jutalékokból és csipp-csupp varrásból élt. Mindezek ellenére derűs világszemlélete sohasem vált borongóssá, jókedve nem hagyta el s a család fiataljait, a harmadik-negyedik nemzedék tagjait munkájával, tanácsaival segítette.

Az isteni gondviselés megnyilvánulását érzem ki annak a svájci lutheránus kisközösségnek támogatásából, amely a magányos özvegyet szárnya alá vette, ajándékaival megörvendeztette. Szép kort, 83 évet ért meg. Rö-

vid betegségében két unokaöccse s azoknak asszonyai álltak mellette.

Rózsai, Rozália a legkisebb lány, akit a szövőmunkássá lett szabósegéd vett feleségül. Életük víze a magyarok bevonulását követően is a megszokott mederben folyik; csak 1943-ban érkezik el egy enyhe kanyarhoz: nénikém a hivatali ranglétrán egy fokkal följebb lép; városi tisztviselő lesz, férje pedig kiváltja az iparendélyt – szövészetre. Még jóformán bele se kóstol az önállóságba, amikor katonának viszik. Frontszolgálat, majd szovjet hadifogság.

1944 szeptemberének végén a távozó honvédség kiűriti a várost, s a lakosság kétharmada nyugat felé veszi útját. *Rózsai*, a mindeddig gyáva s élhetetlen feleség, helyt marad és vár. A hadszíntérré lett Szalontán foggal és körömmel küzd a nehezen megszerzett javaikért és óvja kisfiát. Októberre átviharzik a front s ő védelmet keresve hazatér a szülői házba. Milyen jó, hogy a mama még él! Mint már említettem, itt talált menedékre a másik özvegyjelölt, *Irén*, sőt olykor *Margit* is betért együtt sírni és szomorkodni, aggódni és reménykedni. Még isteni szerencse, hogy a legkisebb hűg állásban van. Szűkösen ebből tartja el önmagát, gyermekét és tőle telhetően segíti a mamát.

A végeláthatatlan várakozás idején bizalomkeltő hírek jutnak el hozzá: férje csapattestét a szomszédos Békés megyében vetették harcba és a nagy zűrzavarban sokan megszöktek, civilbe öltözve hazaszállingóztak. Már az övének is jönnie kellene. Hetek, hónapok múlnak, de élete párja nem jelentkezik. A reménykedést az aggodalom, majd a lemondás váltja fel, különösen, amikor azt hírelik, hogy Kétegyháza határában sok szalontai katona van elföldelve. Amire rokonai, ismerősei sohase számítottak, most megtörténik. Az én gyámoltalan, nyafka nagynéném – két hasonló gondú társával – útnak ered a decemberi hóban, fagyban. Hatvan kilométert gyalognak a kihalt országúton, olykor szovjet katonák tűnnek fel, de a bizonyosságszerzés vágya legyőz félelmet, fáradtságot. A korábbi harcmezőn tetemeket ásnak, ásatnak ki; az uráé nincs közöttük. Fellobbanó reménnyel tér haza. – Júniusban újabb nyugtalanság. Egy két-

egyházi gazda üzeni: mikor akarja már elvinni kertje végéből a férjét? Sírás, álmatlan éjszakák, majd egyik sógora vállalkozik a kísérésre. Az oda-vissza gyalogút ismét 120 kilométer a gyöngye nő számára. Exhumálás, de a hulla nem az, akit keres.

A férjet – fogságba esése után – a győzők társaival együtt Ukrajnába irányították: hozzák helyre, amit elpusztítottak. K. E.-nek eredeti mesterségével igen nagy szerencséje van. Míg a többieket a fagy, az éhezés, a kimerítő munka tizedeli, ő a szabóműhelyben dolgozik, kibírható körülmények között. Három év múlik, amikor K. E. egy Budapestre irányított fogolyszállítmányhoz csapódik. A nagyváradi teherpályaudvaron megszökik és irány hazafelé – gyalogosan. Azonban neki csak 40 kilométert kellett megtennie.

A tájékozódó hetek után ott szeretné folytatni, ahol abbahagyta. Talán a szovjet tapasztalat hatására nem igyekszik belépni a szabók szövetkezetébe, hanem – dacolva a pártiránnyal – kiváltja a szövőipart. A nagy nincstelenségben erős a kereslet a háziszőttes és az újdonságnak számító frottírtörülközők iránt. Kisegítőt is alkalmaz, sőt többeknek is adhatna munkát, ha folyamatosan lenne hozzá nyersanyag. Ennek a hiánya s a növekvő adó négy év múltán arra kényszeríti, hogy lemondjon dédelgetett álmáról; nem alapíthat szövő kisüzemet Nagyszalontán. Még ekkor sem adja meg magát. Ha segédek nélkül dolgozik, kisebb az adó. Átnyergel hát eredeti mesterségére, a szabóságra. A piacról eltűntek a nagy sátrú magyarszabók, de a parasztnak, még ha kollektivista lett is, szüksége van strapabíró cajgruhára. Ezt ismerte fel K. E. s néhány éven át egyedül uralta a piacot.

1958-ra úgy kiélesedett az osztályharc, hogy nem csak a földműveseknek, de a kisiparosoknak is a szocializmus útjára kellett lépniük. A proletárdiktatúrával nem dacolhat. Még feleségét is elbocsátának állásából. Az elárúsító szövetkezet készruha üzletébe egy igazgató szabóra van szükség. Jelentkezik. Két év múlva feleslegessé lesz, viszont az Arany utcában új zöldséges bolt nyílik. Elvállalja. Idő múltán a könyv- és papírkereskedés felelőse. Ez sem idegen tőle. Eddig is kultúremleret tartotta ma-

gát. A vezetőség sem akadékoskodott, hiszen K. E. kétgyermekes apaként is szerepet vállalt a színjátszócsoporthoz, a kultúrműsoroknak pedig nélkülözhetetlen szólóénekes.

Erről jut eszembe, hogy a sógor-nagybácsinak még egy kiugrási esélye adódott életében. Nem sokkal a fogásból való hazatérte után a frissen alapított kolozsvári Magyar Opera szakértő csoportja vetődött el Arany János városába. Rejtőzködő tehetségek után kutattak. Rokonnakat meghallgatva egy hőstenori állást ajánlottak föl neki. Eddig sem nélkülözött önbizalmát ez fölöttébb megerősítette, de mihelyt kiderült, hogy énekórákra kell járnia és véglegesen Kolozsvárra kell költöznie, visszalépett a felcsillanó művészi pályától.

Ez a magyarázata annak, hogy 1968-ban nem az Operától, hanem a könyvek mellől lépett nyugdíjba. Ugyanakkor Rózsi néném is, de nem a néptanácstól, mert időközben egy nyugalmasabb titkárnői állásra lelt a nyolcosztályos általános iskolában.

E sorokat éppen 1993 Rozália napján írom. Második nemzedékünk tagjai közül már csak ő, a legkisebbik leány van életben, no meg B. L. sógor Nagyváradon. Sic transit gloria mundi! – kiáltottak fel ilyenkor a rómaiak, s bizony eltöprenghetünk: most már rajtunk, a harmadik nemzedéken a sor.

Dezső – még a másodikhoz tartozik. Ő az apa nélkül nőtt gyerek, aki asztalosinas lett Szalontán, majd szakmunkás Bukarestben. Bár ott sokra vitte és jó dolga volt, a második bécsi döntésről értesülve a hazatérést s a véglegesnek szánt önállósodást választja. Névjegykártyájára ezt a magabiztos szöveget nyomtatja: Danielisz Dezső műbútorasztalos és lakberendező.

A „világot járt” iparosnak, a modern fazonok ismerőjének, az igényes szalontai közönség körében növekedőben az ázsiója. Egymás után futnak be a rendelések és már nem csak inasokat, de segédek is alkalmaznia kell. A Danielisz-házban rendezi be műhelyét, az egykori tisztaszobába állítva fel a gyalupadokat s szerelve a modern gépeket. Mintha róla írta volna Kassák Lajos a

Péter, a boldog asztalos című verset. (Csupán a nevet kellett kicserélnem.)

*Szeretem a küzdést, munkám iramát,
Vérem sodor el partról más partra át,
a homlokom, ha nem is díszíti babér,
két keze – mondják – csengő aranyat ér.*

*Miért tagadnám le, gondom is akad,
de szabad vagyok, ahogy mondom, szabad,
s hiába hull reám pernye és korom,
szívemben egy szebb világról álmodom.*

*Műhelyem cégérét lengeti a szél,
s akkor is, ha már sűrű éj feketél,
elolvashatod rajt – ó csodálatos,
itt lakik Dezső, a boldog asztalos.⁴⁴*

Így igaz. A reménykedés s a boldogság vert tanyát az apai házban és minden azt mutatta, hogy Nagyszalontán a Danielisz név a jó fésű s a szép női ruha mellett a modern, a művészi bútorok révén is megbecsültté, ismertté lesz.

Azonban közbeszólt a háború és mindez semmivé lett. Dezsőt, a felvállalt rendelések, a leszabott bútorelemek mellől SAS behívó szólítja el. A gondok terhe a 73 éves édesanyára marad. A fiú épségben ússza meg a harcokat, de szovjet fogságba esik. Csoportját Brassón keresztül szállítják tovább. Egy kis cédulára felírja címét és tömör üzenetét, majd kidobja a marhavagon ablakán. Ismeretlen székely leány talál reá; szíve van; postára teszi. A mama eszerint cselekszik: őrzi a műhelyt, a szerszámokat, a félig kész szekrényeket, mert a mester rövidesen hazatér. Megírta.

Évek múlnak, amikor a szemtanú, egy szalontai fogolytárs híreli: csontra, bőrre lefogyott és vérhasban pusztult el. A mama még neki sem hisz. Az lehetetlen... Ő a legkisebb, a legkedvesebb, s a sok leány után még egy fiú. Meg is egyeztek volt: ezután Dezső fogja őt el-tartani, gondozni.

De mi lesz vele, ha mégis igaz a hír?

Szomorú, de igaz lett. Grúziában, a tbiliszi fogolytábor közelében, egy jeltelen tömegsírban nyugszik. Ő a család hősi halottja. Nevét szülei sírkövére vésték.

És a mama? A veszteség őt érintette a legtragikusabban. Támasz nélkül maradt. Még öt éven át várakozott magányosan, őrizte a házat. Nyugdíja nem lévén, gyermekei egyenlő arányban, havonta hozzák, küldik pénzeségeiket. Önállóságát, házát csak akkor adta föl, amikor májrákja előrehaladott stádiumba jutott. Mariska lánya és férje, V. I. veszik magukhoz a fél házért. 1952-ben hunyt el nyolcvanegyéves korában. Azóta mindig akad jótét lélek, aki az első nemzedéket képviselő szülők sírját gondozza.

Menedék – a fésűség

Szüleim és a magam életútjának ismertetését ama fordulatnál hagytam abba, amikor „nyugati kirándulásom“-ról megtérve nem ott találtam őket, ahol könnyek között elbúcsúztunk egymástól, hanem a 25 kilométerrel közelebbi Élesden.

E nagyközség éppenséggel nem volt ismeretlen számunkra, mégis úgy éreztük magunkat, mint ama terebélyes fa, amelyet fejlett korában helyeznek át más talajba.

Nehezen megszerzett, saját házunk volt Nagyszalontán: ennek ellenére lakók lettünk idegenben. Szüleim elbeszéléséből tudom: akkor más választás nem akadt. A front átvonulását követően még hónapokon át tartott a bizonytalanság, a „zabralás“, fosztogatás, a vetkőztetés. A vasúti szállítást a szovjet-román hadvezetés foglalta le; azzal haza nem juthattak. Ha itt-ott maradt volna egy-két teherautó, arra a menekülőknél s a győztes bevonulóknak egyaránt szükségük volt. Ma sem tudom, miként sikerült a legszükségesebb szerszámokat és a két gépet Szalontáról Élesdre szállítaniuk. Mivel más megélhetési lehetőségekre nem nyílt kilátás, D. E. II-nek vissza kellett térnie a hűtlenül elhagyott fésűséghez.

Az élesdiek és a környékbeliek a mestert és készítményeit már korábban ismerték. Csak a kitaposott ösvény szélesítésére volt szükség. Addig nyersanyag is akadt, amíg az államhatalom nem vette kezébe „a javak igazságos elosztását“. Gondunk inkább a fogvágó fűrészeket, a gyalut, a fálozó, slájfoló és polírozó kerekeket meghajtó gépi erő hiánya miatt támadt. Betonalapzathoz rögzített benzinmotorunkat Szalontán hagytuk. Vettünk hát egy kétlóerős villanymotort. Újabb főfájást az okozott, hogy a község egyetlen áramforrása a közeli malom volt, de mivel a villamosságra napközben magának volt szüksége, csak este 11 óra után kezdhettünk dolgozni. Mit volt mit tenni, át kellett állni az éjszakai munkára. Így találtam családomra hazatértemkor, 1945 januárjában.

Öcsém az előző nyáron fejezte be a négy gimnáziumot. Szüleim vele sem kívántak többet járatni; így tizenöt évesen kisinasként az én korábbi helyemre lépett. Szinte pontról-pontra megismétlődött a Danielisz-család három és fél évtizeddel azelőtti helyzete. Akkor D. Endre I.-től nagyobbik fia, D. Endre II. sajátította el a mesterfogásokat, azonban amíg az távol töltötte a segédi éveket, addig a második fiú állt munkába. Most hasonlóan, D. Endre II.-től D. Endre III. vette át a stafétabotot, de mivel az – más okokból kifolyólag – hiányzott a gép mellől, a kisebbik fiú, László biztosította a szükséges munkaterőt. Így az apától mindig két-két fiú tanulta el a hagyományos foglalkozást.

Esetünkben ez ama előnnyel járt, hogy az újrakezdés-kor a kéz alá segítség biztosítva volt és néhány napnyi pihenés után visszatérhettem Szalontára, gimnáziumi tanulmányaimat befejezendő. Ha több évről lett volna szó, szüleim aligha egyeztek volna bele, mert az ipar keveset hozott a házhoz, de vétek lett volna a cél előtt pár lépéssel feladni a versenyt. Még jobban összehúzták az amúgy sem igen tág nadrágszíjat, és 5–6 hónapon át biztosították kosztomat, mert a kvártély ingyen esett. Kis házunk oldalszobáját szabaddá tette a lakó. Ebédre nagymamám várt, térítés ellenében; a reggelit, vacsorát magam teremtettem elő, hazai segítséggel.

Az utolsó iskolai év számomra február elején kezdődött, de háború lévén, a tetemes késés senkinek sem oko-

zott gondot. Az önmagát demokratikusnak tartó tanügyi hatóság áthidaló megoldást keresett. Egy formálisnak mondható felvételi vizsga után beléphettem az Arany János Gimnázium VIII., érettségire készülő osztályába. Első meglepetésem, hogy igen-igen megfogyatkoztunk. A hetedik osztály 24-es létszáma erősen lecsökkent; csupán öten tértünk vissza, s hogy a varázsszám kisikeredjék, még két, másunnan jött tanulóval hétre gyarapodtunk. A többiek? Az anyaországi tisztviselők, közalkalmazottak gyerekeikkel együtt itthagytak bennünket. A menekülés útját választotta még vagy ezer ős-szalontai család, s eddig nem mindenik talált rá a visszavezető ösvényre. Hiányoztak a leventeként elhurcoltak vagy fogságba esettek, továbbá az ismét határon túlra került falvak diákjai. – A másik meglepetés: a tanári kar teljesen kicserélődött. Az előzőben egyetlen helybelit találtunk; az is Debrecenből jött és oda tért vissza. A többieket távolról helyezték Nagyszalontára. A front átvonulása után ezek vagy fogságban, vagy az anyaországban. Az újjáalakult váradi Tanfelügyelőség innen-onnan toborozta az oktatógárdát, amelyben találhattunk ügyvédet, mérnököt, katolikus lelkészt és csak három, másunnan idehelyezett tanárt. Ki-ki a legtöbbet igyekezett nyújtani, amit meggyőzőn bizonyít kis társaságunk 40%-ának egyetemre való bejutása.

Még néhány érdekesség ebből az átmeneti évből. Bár a magyarországi közoktatási rendszerben a németnek volt nagyobb varázsa, most ezt – a hitleristák bűnei miatt – tüstént törölték. A románt nem kellett ismét bevezetni, mert azt a sokat átkozott Horthy-rendszerben is tanultuk. Filozófia címen ekkor még nem gyötörtek marxizmussal. De ki is értett volna hozzá? Viszont a vallásóra nem volt kötelező. A „demokrácia“, a „felszabadulás“ meghozta a diákok hangját: beleszóltak az igazgatóválasztásba, szervezkedtek, falumunkára jártak. Persze, politikai szempontból még semmi sem tisztázódott, ami egyaránt vonatkoztatható az országos helyzetre s a saját nézet-zavainkra.

Az érettségi vizsgát Nagyváradon tartották – teljesen idegen bizottság előtt. A vonat tetején utaztunk be, mert hely másutt nem akadt. Heten indultunk és hatan mo-

solyogva tértünk haza. Én 36 Bihar megyei magyar nemzetiségű, humán szakos közül a 14. voltam. E miatt el nem keseredtem, hiszen még ez is csodának számított a mostoha felkészülési körülmények nyomán. – Szüleim, akiknek egykori vágya csupán a gimnázium alsó négy osztályára terjedt, most eldicselkedhettek volna érettségizett fiúkkal. Ezt nemigen tették, mert e cím önmaga mit sem jelentett. Ugyanott leledztem, mint a nádi zsidó. Csupán arra lehettek volna büszkék, hogy a Danielisz-unokák közül az első maturált voltam. A húgok gyermekei közül majd másfél évtized múltán még nyolcan követték példám.

Ekkor úgy álltam, mint szamár a hegyen; se le, se fel. Szüleim anyagi erejét annyira kimerítettem, hogy meg sem fordult a fejünkben az egyetemi folytatás. Otthon maradtam hát az öröklött mesterségben. A még vegetáló Ipartestület jó indulatú titkára – látva, hogy mily biztos vagyok a szakmában –, javasolta: tegyem le a tanoncsabadító vizsgát. Egy hónap múltán ez is megtörtént, amit munkakönyvem máig bizonyít.⁴³ Így lettem én, 1945 nyarán – két megmérettetést követően – érettségizett fésűségéd.

Csakhamar kiderült: a műhelyben hárman túl sokan vagyunk. A szakma felvirágzását egyszerre több nehézség is gátolta: a nyersanyagbeszerzés fokozódó gondja (a lábajóságok vágását az új hatóság szigorúan ellenőrizte; a tímárok száma s a feldolgozott bőrmennyiség csökkent), a piacozás problémái (az itteni csendőrök, hivatalnokok hasonló módszerekkel vívták osztályharcukat a „népnyúzó” kisiparosok ellen, mint amit Nagyszalontán Margit néném ellen érvényesítettek; a polgári réteg felszámolása érdekében az adókvétést itt is egyre növelték. Persze, e sok baj nem egyszerre szakadt a nyakunkba, hanem adagolva. Két fiának köszönhetően 1945 nyarán édesapám több árut termelt, mint amennyire Élesd környéke lakóinak szüksége volt. (Kisebb számú és szegényes falvak, alacsonyabb igények). Egy szép napon beküldött Váradra egy táska fésűvel: adjam el a rövidáruüzletekben. Ha eleddig nem tudtam volna, most meggyőződhettem: belőlem so-hase válik jó üzletember. Őszintén átéltem a kereskedők helyzetét, elfogadtam sirámaikat: kevés a pénz, a vevő

megelégzik az olcsóbb műanyagfésűvel; számla nélkül portékát nem vehet át, megbüntetik az adóellenőrök; szocialista felszámolás előtt az egész szakma stb. Ezekkel az érvekkkel képtelen voltam vitába szállni. Tele táskával tértem haza.

Beutazásomnak némi haszna mégiscsak lett. Váradon, a Bémer téren összefutottam egykori osztálytársammal, Henkel Tibivel. (A hetvenes években Zoltán Tibor néven két ifjúsági regénye jelent meg.) Amint ez rég látott barátokkal történni szokott, érdeklődtünk egymás sorsa iránt. Ő egy évvel korábban érettségizett, mert nem kényszerült hozzám hasonló kimaradásra. Elmondta, hogy a frontátvonulást követően tanító lett egy hegyi település általános, osztatlan iskolájában, s igen jól érezte magát a kisgyermek között. Egyébként fölöttébb nagy hiány mutatkozik magyar pedagógusokban; a Tanfelügyelőség lámpával kutat utánuk.

Beszámolóját csöndben tudomásul vettem, nem is gondolva arra, hogy e szavak tudatalattimba fészkelődve egyszer még ki is csírázhatnak. Otthon a három férfi nappal azzal szorgoskodott, hogy a kerek, tölcseralakú tehénzaruból egyenes lapokat mesterkedjen, éjszaka pedig kiszabták, fogat vágtak rá, vékonyították, kifényezték. Gyapodott a raktári készlet, ennek ellenére a folyamatosan híguló pénz igen vékonyan csordogált. Édesanyám ezen úgy igyekezett segíteni, hogy házi kosztra fogadott néhány értelmiségi családot. Többen is jelentkeztek volna, mert gazdasszonyi jóhíre hamar terjedt, de sem nagyobb konyhai felszerelés, sem tele kamra nem állott rendelkezésére.

Az unoka más utat választ

Ezekben a hetekben, hónapokban, nem csak a család gondjai sűrűsödtek, de a magaméi is. Mi lesz velem? Milyen pályát válasszak? Van-e reményt és beteljesülést ígérő céloom? Utolsó éves gimnazistaként naplót vezettem s az érettségít követő napokban valami effélét írtam be: olyan foglalkozást szeretnék, amivel sokaknak hasznára

lehetek; azon fáradoznék, hogy az anyagi nehézségekkel s a megmaradás gondjaival küzdő szegény magyar népen segíthessek. A jegyző, a pap, a tanító adhat a legtöbbet, de én egyikre sem készültem, sőt a további iskolázás kapuja – főleg szüleim nyomorúságos helyzete miatt – kulcsra zárva meredt reám. (Igen sajnálom, hogy ezeket a húsz évesen megfogalmazott mondataimat, terveimet pontosabban nem idézhetem. Az 1965 decemberében lakásomon történt házkutatás során egy szekuritátés tiszt dokumentumként magával vitte megrögzött nacionalizmusomat bizonyítandó. Ki tudja, milyen meggondolással és hol őrzik még ma is?)

Tehát semmi remény arra, hogy fáklyaként világíthassak s a művelődés fényét és az emberiség kenyerét közvetítem egy kisebb vagy nagyobb faluközösség számára.

Többször leírtam már: ahol a szükség, ott a segítség. Most is így történt. Szeptember végi vasárnap. Éppen ebédhez készülődünk, amikor a kihordó meghozza az újságot. (Édesapám Erdély legjobb lapjára, a Kolozsváron szerkesztett Világosságra fizetett elő.) Egy felhívás ragadja meg a figyelmem: kevés a magyar tanító! Ezért mindazok a fiatalok, akik az utóbbi években érettségiztek és hajlamot éreznek e hivatás iránt, másnap reggel jelentkezzenek a kolozsvári Magyar Tanítóképzőben különböző vizsgára.

Gyorsított tanácskozás, határozat, amit – jövőm kilátástalansága mellett – Henkel Tibi pozitív tanítói tapasztalata, no meg a magamé is befolyásolt, miközben hároméves kishúgomat pesztráltam, szórakoztattam. Következett a futtában elfogyasztott ebéd, csomagolás, majd az első katonautóval a „kincses városba“. Elekes Emi – a későbbi, jónevű szatmári színésznő – szüleinél szálltam meg, akik az EKE által családunk jóismerősei voltak.

Hétfőn hatvanad-nyolcvanad magammal topogtam, szorongtam a volt piarista gimnázium folyosóján, hogy csakhamar kiderüljön: a pedagógiában, oktatásban járatlanok előbb tanfolyamon vesznek részt. Metodikát, didaktikát, általános pedagógiát, gyermeklélektant studióznak, gyakorló iskolában órákat tartanak s csak ezek elsajátítása után állhatnak bizottság elé. Mindezeknek eleget

téve, november 20 táján – a korábbi érettségi és fésűssegédi után – az év harmadik diplomáját szereztem meg. Tanító bácsi lettem. De vajon hol kezdem a pályát?

Bevallom, felkészülésem idején egy rózsaszínű álomból fakadó szép terv körvonalazódott képzeletemben. Falusi tanító leszek, mert a népnek, a parasztságnak van leginkább szüksége „kiművelt emberfőkre“. Azonban nem is akárhol, hanem Köröstárkányban, Dél-Bihar legmagyarabb helységében. Noha arrafelé sohasem jártam, szüleim elbeszéléséből egyet-mást megtudtam felőlük; azt, hogy szorgalmas, dolgos emberek és magyarságukért nagy árat fizettek: 1919-ben a bevonuló román katonák s a felfegyverzett civilek 96 ártatlan embert, férfit és asszonyt, fiatalt és időset lőttek agyon nemzetiségi elfogultságból.

Nos, ide kell jönnöm! Lelki közösségbe kívánok kerülni ezekkel a derék falusiakkal; tenni, cselekedni akarok érettük, hogy műveltekké váljanak és emelkedett szellemiséggel leljenek rá a rejtőzködő, de mindenkit tárt karokkal váró boldogságra. Gondolkodásomat, világnézetemet, jövőmet illető terveimet leginkább Szabó Dezsőnek Az elsodort falu c. regénye és néhány népi írónak a műve határozta meg. Ekkortájt a 17. életévemet tapodtam. Hatásukra a Fekete Körös völgyének Bőjthe Jánosa kívántam lenni, aki ezt hirdeti, sőt tetteivel bizonyítja: „Nem a falu népébe kell átvinni a haldoklásban tetszelgő középosztály pszichéjét, hanem a magyar középosztályt kell átítatni a magyar paraszt legyőzhetetlen lelkével. Földet, hazát, jószágot, pénzt szerezni: ez a magyar evangélium első parancsa.“ Amikor aztán Balázs Ferenc önéletrajzát is elolvastam, őt választottam példaképemül és vele együtt „a rög alá kívántam bujni; hadd lám, kikelek-e, lesz-e rajtam virág, termék-e gyümölcsöt.“

Azt ellenben magam is beláttam, hogy nem lehetek sikeres nevelője egy olyan közösségnek, amelynek életmódjáról, munkájáról, sajátos gondjairól vajmi keveset tudok. Kisiparos fiúként halvány fogalmam sem volt, milyen kiterjedésű egy hold, egy köblös, egy vékás föld; itt vagy ott mennyi gabona terem; nem ismertem föl a búza-, a rozs-, s az árpavetést, és még hosszan ecsetelhetném tájékozatlanságom. Ily tudatlanul csak nem állhatok

az okos tárkányi nép elé. Előbb két-három évet töltök egy kevésbé jeles helyen, s ha kellően felkészültem, „megparasztosodtam“, áthelyeztetem magam.

A kezdet kívánságom szerint történt. A Bihar megyei Magyar Tanfelügyelőség Tamásdára helyezett, szülővárosomtól alig 25 kilométerre. Édesanyám minden fontosat belegyömöszölt a fonott utazókosárba: alsó- és felsőruhát, törülközőket, konyharuhát, kislábost, meleg zoknit, cipőtisztítót, kétnapi kosztot; én mindezek mellé könyveket, jegyzetfüzeteket is beszorítottam. Ezzel a teli poggyászzal léptem a nagybetűs Életbe.

Késő este, sárban, csapkodó esőben érkeztem első szolgálati helyemre. Kiss Ferenc tanító bácsi be se fogadott. A felesége minden idegenről feltételezte, hogy bacilushordozó. Szerencsémre, Szűcs tiszteletesék Krisztussal együtt vallották: „Zörgessetek és megnyitattik néktek.“ (Máté: 7, 7).

A nyugdíjazás előtt álló iskolamester és kedves életpárja éjszakai álmatlanságuk közepette kiderítették, hogy erre a fiatalra, mármint reám, semmi szükség. Ha eddig megbirkózott a 42 nebulóval és a négy osztályt osztatlanul okította, ezután is meglesz velük. Nehogy úgy járjanak, amint arra a népi bölcsesség figyelmeztet: fogadd be a tótot, majd kiver a házból.

Mit volt, mit tennem? Kora reggel nyakamba vettem a környéket. A november végi szélfúvásban gyalogosan elindultam állást keresni. Bekopogtam a zerindi református iskolába, majd az erdőhegyibe. Egyiknek sem kellettem. Még egy éjszaka a papné konyhájában. Másnap vissza, Váradra. A Tanfelügyelőségen beszámolok kudarcokról:

– Úgy látom, e tájon fölösleges vagyok.

Dehogyan! – kiáltja Faragó Károly. Éppen fél órával ezelőtt járt nálam négy fiatal tanítónő és egy férfit kértek az V–VIII. osztály számára. Az igazgatás is reá vár. Fiatalember! Soha jobbkor nem jöhetett volna!

– De hát melyik falu az, ahol engem várnak?

– Köröstárkány.

Azt hittem, a föld nyílik meg alattam.

–Tárkány? Éppenséggel az álmaim faluja. De még tudatlan vagyok. Nem érdemlem ezt a helyet.

– Ne dévánkozzon! Itt a kinevezése. Ha siet, még eléri a vonatot s rajta a lányokat.

No, ez csak félig sikerült. Súlyos kosarammal a vonatra még feltuszkodtam valahogy, de nem törhettem át magam a zsúfolt vagonokon a négy, sose látott tanítónő keresésére. Lévén, hogy erre még álmomban sem jártam, egy állomással túlhaladtam a célon. Szuroksötét éjszaka; egyedül vánszorgok visszafelé az ismeretlenségben.

– Vajon merre az én falum, jövődő munkahelyem?

Eddig is éreztem, most azonban bizonyossá vált: az

Isten szeret engem és óvólag jobbába vett. – A távolból imbolygó fény közeledik. Találkozásunkkor kiderül: a papó (nagyapó) hazafelé igyekszik, Tárkányba. Viharlámpa nélkül át nem jutna a zúgó Körös fölé rakott gerendákon. Nem a magam érdeme, hogy száraz lábbal sikerült átlépkednem.

Csánya Oláh Péter bátyó otthon nagyleányát ugrasztotta ki ágyából, nekem helyet teremtendő. Jó meleg volt a fekhely és izgató leányillatú.

Éppen András napján, névnapomon álltam munkába és kerek két esztendőt töltöttem e népviseletét, dalait, táncait szokásait híven őrző közösségben. Feledhetetlen eseményeknek lettem a részese, jószerével kiváltója, irányítója. Ha majd az Isten időt s erőt ad hozzá, aprólékosan elmesélem. Egyikét, másikat Beke György íróval is közöltem, aki bihari riportkönyvében, az *Itt egymásra találnak az emberek* címűben közhírré tette.

Mire emlékszem leginkább a tárkányi évekből? Igen sokra, csakhat az a dióhéj, amelybe mindezt bele kívánom gyömöszölni, csupán száraz tényeket engedélyez. – Először pedagógusi mivoltomról. Beképzeltség nélkül mondom: jól éreztem magam e parasztgyerekek között és ők is megszerettek. Noha igen kevés elméleti ismeretet szereztem a kolozsvári rövid tanfolyam során, e hiányt szeretettel s fiatalságom lendületével igyekeztem elfedni. Rengeteget nótáztunk (csak népdalokat, jócskán helybelieket) szünetben a leánykák s a fiúk muzsikaszóra tánkra perdültek; gyakoroltuk a csárdást és a hely jellegzetességét, az ugróást, (milyen jó, hogy szüleim hegedűórára jártattak). Kesztyűsbábokat szereztem be s velük könnyi-

tettem a nehéz leckéket. Az első egyházi ellenőrzéskor – református, felekezeti iskoláról van szó –, az iskolaszék elnöke, Szablyár Kornél tiszteletes úr fölöttébb dicsérő jegyzőkönyvet fogalmazott a látottak, tapasztaltak alapján. Befejezésként a nagy Vergiliusnak egyik közismert sorával buzdított: Sic itur ad astra! – így jutunk a csillagokig.

Hogy a tovatűnt félszázad során eljutottam-é a magasba, mások döntsék el. Most, pályám végén így összegezek: küzdelmes, keserűséggel kikövezett utat jártam be, de ez szép tájakon vezetett át. Ma sem bánom, hogy Balázs Ferencet választottam irányítómul.

Egyébként önszántamból, felső utasítás nélkül végeztem mindazt, amire példaképeim és saját lelkiismeretem ösztökélt. Növendékeimmel iskolaszövetkezetet alakítottam s mi láttuk el füzettel, írószerekkel a nebulókat. A tiszteletes úr az első elárusító szövetkezetet a felnőttekkel hozta létre, s bár a számokkal mindig hadilábon álltam, megtett könyvelőnek. Sokkal gyümölcsözőbbnek tekintem az iskoláthagyott fiatalokkal való foglalkozást. Szavالاتokat, színdarabokat tanítottam be, kéthetente műsoros estéket rendeztünk s ezekre nagy számban jöttek el a tárkányiak, hiszen effélet évtizedek óta nem láttak. (Gondoljunk az Antonescu fémjelezte fasizmusra). Nem volt színpad. A legnagyobb tanterem végében felállítottunk egy hordozható, amit ügyes legénykék faragtak Muharay Elemér tanácsa nyomán. A betűk barátainak könyvtárát nyitottam, míg egy-egy tanítónő az énekkarral, illetve a táncsoporttal foglalkozott.

Téli estéken eljártam a két fonóba és kötetnyi folklórt jegyeztem föl, amit kis tanítványaim tovább gyarapítottak. Csizmát, bricsesz nadrágot vásároltam, – no, nem csak a nagy sár miatt, hanem – hogy igazi tárkányivá legyek. Eljártam a vasárnap délutáni táncokra és folklorimádatomban elleneztem, hogy városi talpalávalót húzzanak a cigányok.

A villanyt majd évtized múltán vezették be e községközpontba; így esténként lámpánál próbáltunk. Otthoni olvasásra csak nagy ritkán futotta időm. Ekkor került kezembe Tamási Áron *Vitéz lélek* és a *Csalóka szivárvány* című népi játéka, nem sokkal utána Darvas József

Szakadéjja. Az eddigi példát adók bennük friss segítségre találtak: falusi lesznek, mint Czintos Bálint, mint Darvas tanítója; benősülök s akkor a tárkányiak igazán maguk közé fogadnak. Ki is néztem magamnak a halk szavú, madonnaarcú Csirbuj Benedek Gizit. Nevelőszülei úgy tíz holdat szántak neki. Ennyi elegendő – gondoltam –, hogy megmutassam: miként kell korszerűen gazdálkodni.

Már éppen a leánykérés módja felől töprengtem, amikor 40 fokos láz döntött ágyba. Orvos nincs a faluban. Édesanyám rohan hozzám jó száz kilométerről és Belényesben megállapítják: vizes mellhártyagyulladás, tébécés fertőzés következtében; a bal tüdő felső sarkában súlyosbodást bizonyító kaverna. Tömören szólva: kilyukadt a tüdőm.

Eszményképemnek, Balázs Ferencnek is ez lett a végzete. Harminchat évesen „a rög alá” bújt szeretett faluja, Mészki temetőjében. Már-már e téren is követője lettem. Tanítói lakásom ablakából gyakorta a kert lábjától emelkedő dombra röptettem tekintetem: vajon melyik sarkában ad nekem örök helybeliséget a tárkányi eklézsia?

Hogy e lázban fogant képzelgés nem vált valósággá, a jó Atya megtartó kegyelmén túl többeknek köszönhetem: édes szüleimnek, Sándor doktor úrnak Nagyváradon, a tárkányi szülők velem való törődésének s nem utolsó sorban mostohanagymamámnak, aki a következő évben elvállalta a ház gondját s a főzést. Bár népnevelési ügyködésem ezután sem szünetelt, mostantól többet foglalkoztatott a magam művelésének, továbbtanulásomnak a terve. A vélt barátoktól és imádott falum egyik-másik lakójától megkaptam az első pofonokat. Ezt követően átvirrasztott éjszakákon szembe néztem a valósággal: úgy ítélt meg, hogy csak keveseknek van szükségük az én prófétaságomra. Talán túl fiatal vagyok hozzá; híjával találatom az élettapasztalatnak, a szélesebb tudományos és kulturális látókörmek.

Már korábban el kellett volna mondanom, hogy tanítóságom első évében a kolozsvári Bolyai Egyetem jogi fakultására iratkoztam be.⁴⁶ Miért éppen erre, hiszen

eddig meg se fordult a fejemben, hogy ügyvéd, esetleg bíró legyek. Valójában két tényező döntött: csupán ezt a szakot lehetett mezeizőként, magánúton végezni; továbbá: jogi ismereteim birtokában talán jobban hasznára lehetek népemnek. Be is ültem néhány előadásra, de a napi tanítói feladatok többet nem engedélyeztek. Innen-onnan kölcsönkértem a római jog, a jogtörténet, a magánjog vaskos jegyzeteit, azonban gondolatvilágomtól igen távoliaknak éreztem e paragrafusokat. Egyébként pedig mikor is tanulhattam volna meg? Az akkori óra-beosztás szerint délelőtt, délután iskola, esténként a fiatalsággal foglalkoztam, folklórt gyűjtöttem. Ha óranyi szabadidőm akadt, a népi írók és Karácsony Sándor könyveit lapozgattam. Nem tagadom: arról is egyhamar meggyőződtem, hogy e megfeszített munkát öt éven át képtelen lennék végigvinni.

Következő fakultásválasztásom testhezálóbbnak bizonyult. Ekkortájt olvastam valahol, hogy az emberi életet valójában három tényező teszi értékessé: az igazság, a jóság és a szépség. Nos, a studírozandó tudományokat úgy válogattam össze, hogy e „szentháromság“ létre jöjjön; ezért lecke-könyvembe filozófiai, pedagógiai, néprajzi előadások kerültek egymás szomszédságába.⁴⁷ – Ezt már „okosan“ megoldottam volna, de mi lesz a kosztal, kvártállal? Az előző fejezetben elsírtam: amint erősödött a párdiktatúra, úgy nehezült, romlott a kisiparosok, kiskereskedők helyzete. Öcsémnek is más szakma után kellett néznie, mert jövőjét a fésűsségre nem építhette. Vajdahunyadon vasbetonszereléssel próbálkozott, majd Élesden az elárusító szövetkezet alkalmazottja lett. E foglalkozáshoz aztán nyugdíjazásáig hű maradt.

Vissza a magam gondjához! Száztizenegy évvel ezelőtt Arany Jánosnak sikerült Kisújszálláson annyit összekuporgatnia tanítóságával, hogy belőle egy éven át fenntarthatta magát Debrecenben. Nekem nem volt ilyen szerencsém. Két év után is üres zsebbel utaztam Kolozsvárra. Hiába, no, elszabadult az infláció. Szüleim ugyan nem ellenezték továbbtanulásom, de nem vállalhatták várható költségeit. Újságot rendszeresen olvastam s ebből megtudtam, hogy a Móricz Zsigmond Kollégium szállással, étkezéssel segíti a rászoruló egyetemistákat. Min-

den reményem beléjük vettem. Azonban a helyszínen derült ki, hogy nem mind arany, ami fénylik. Először is: nem könnyű bejutni, oly nagy az igény; másodsor pedig: a bentlévők csapatosan keresik föl a magyar falvakat, segítséget kunyerálva.

Már nem emlékszem, ki vetette föl az ötletet: menjek el a Református Teológiára; náluk otthonra találok. Dictum factum, a szót tett követte. Azonban itt tudtam meg, hogy kívülálló számára nincs hely, ám ha beiratkozom, minden gondom megoldódik, sőt az évi háromszori legációból még pénzhez is juthatok. Ama ellenvetésemre, hogy én mindenekelőtt nevelő és nem lelkész kívánok lenni, megnyugtató feleletet kaptam: egyetlen előadássorozat hallgatásával két diplomához juthatok, mert a filozófiát mindkét helyen dr. Tavaszy professzor adja elő, a pedagógiát pedig dr. Imre Lajos. Az ésszerű indok csakhamar meggyőzött. Ha ezen az úton további ismeretekhez jutok, ámde legyen! A lelkészi szolgálat sem volt idegen számomra. Az 1946-os országgyűlési választáson a tárkányi pap, Szablyár Kornél bejutott a román parlamentbe. Valahányszor távolmaradt, nekem az iskolaigazgatónak kellett ellátnom a szószéki szolgálatot. Egyébként is: mily tekintélyt parancsoló az, ha valaki *paptanár*. Ez ellen még katolikus édesanyámnak sem volt kifogása. Vállaltam hát a dupla munkát; beiratkoztam a Református Teológiára is.⁴⁸

Határtalan lendülettel és lelkesedéssel vettem bele magam a stúdiumokba; a tízperces szünetekben rohantam át a teológiáról az egyetemre, majd vissza, naponta többször is: el ne szalasszak egy-egy érdekes vagy fontos prelectiót. Ha sejtettem volna, hogy a kettősnyereg megülnésével milyen megpróbáltatást zúdítok magamra... E nélkül – minden bizonnyal – teljesen másként alakult volna életem. De vajon, ha többre jutok, és a letűnt rendszerben politikai szerepet vállalok, boldogabb lettem volna-e? Magaménak érezném-e megváltozott jelenünkben a költő szavait: „Ez jó multság, férfi munka volt!” Hasztalan töprengés, felelet nélküli kérdéssor. Pályám alkonyán, nyugodt s őszinte szívvel írom le: jó, hogy így történt, amint megesett. Maga az Úr ment előttem, Ő

volt velem. Tőlem messze sohase maradt el. (Mózes V. 31, 8.)

Mindjárt az első órákon kellemetlen meglepetések sorozata tört reám. Éppen ez évtől kezdve távolították el a Bolyairól az „idealista“ világnézetű professzorokat és a marxistáknak tekintett, tapasztalatlanokat nevezték ki. Így nem válhatott valóra ama kedvező ígéret, hogy egy előadássorozatot hallgatva, két diplomához jutok. A váratlan valóság igen furcsa helyzetbe hozott. Az első órán Tavaszy professzor az idealista filozófia felsőbbrendűségéről beszélt, s amikor átrohanok a Sétatéri épületbe, Gaál Gábor az előbb dicsértet átkozza, tudományosan bizonyítva, hogy egyedül a dialektikus és a történelmi materializmus segítségével közelíthető meg az objektív igazság, ismerhető meg a világ és szüntethető meg az embernek ember általi kizsákmányolása. Persze, tudatom egyensúlyát és személyes világnézetem önmagamnak kellett megteremtennem, amihez időre volt szükség és nem is ment egykönnyen.

Ennek ellenére a legnagyobb gondot nem a lelki válság és nem is az ellentétes ideológiai hatások okozták számomra, hanem a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek a bölcsészeti karon lévő, nagyhangú, diktátorhajlamú vezetői. Néven nevezhetném őket, de mit érnék velem? Korán kinyilvánított, kegyetlen osztályharcos magatartásuk szép karriert biztosított számukra a pártállamban. De vajon öregségükre eljutottak-e az ógörög kalokagáthia, a szépség és jóság eszményének ama fokára, mint jómagam?

Négyszemközti beszélgetéseken, nyilvános gyűléseken legbensőbb dolgaimba avatkoztak bele. Végül mindig oda lyukadtak ki, hogy melyik világnézetet vallom? Az idealistát-e vagy a materialistát? Amennyiben az előbbit, úgy nincs mit keresnem közöttük, s nem lehetek az új rendszer megbízható pedagógusa.

Nem csak a KISZ vezetők támadása, de az itt is, ott is elvárt közösségi munka, a növekvő tanulmányi követelmények lehetetlenné tették a két főiskola párhuzamos végzését. Mivel eredeti szándékom szerint a felnövekvő nemzedék nevelését kívántam szolgálni, a palástról

mondtam le. A teológiától való búcsúzásom az emberség és a hithez való hűség jegyében történt. Valamennyi vizsga-kiírásomnak eleget tettem, a 18 tantárgy közül 14-et jelessel zártam, sőt a hittudományi tanulmányok felét lezáró „minősítő alapvizsgát“ is jeles eredménnyel. Ennek birtokában egyházamat lévitaként szolgálhatom, azaz valamelyik szorványgyülekezet tanítója és lelkésze lehetek egy személyben. Persze, csak elméletben, mert az 1948-as tanügyi reform minden kapcsolatot megszakított az egyházakkal. Fenti döntésem azt jelentette, hogy korábbi szállásom helyett valamelyik egyetemi diákotthonba kérem felvételemet. Ekkor derült ki, hogy nem csak az idealista filozófia hallgatást róják fel bűnömül, hanem kispolgári származásom is. Hiába bizonyítottam szegénységünket kopott, foltos ruhámmal, az éber diákvezéreket, az osztályharc terén kitűnni akaró elvtársakat ez nem hatotta meg. Heteken át a már említett Elekes mama vetett nekem ágyat az Erdélyi Népi Kárpát Egyetel íróasztalán, majd egy idős néni fogadott be egy kanapéra, szerény lakbérért. A kosztolásom is bizonytalan volt. Hosszú időn át ez úgy oldódott meg, hogy egyik-másik hazautazott vagy beteg kollégám néhány napra lemondott menzajegyéről javamra.

Eközben hetente küldtem haza könyörgő, sürgető leveleimet: adja már be édesapám az ipart; helyezkedjen el valamelyik állami vállalatnál! A megnyomorító adók és az ismét feltűnt műanyagfésűk napjaikat egyre nehezebbé tették, az én álmaim pedig szertefoszlni látszóttak. Más kiút nem ígérkezett: D. E. II-nek hátat kell fordítania tanult mesterségének, az elődök hagyományos foglalkozásának. Odahagyta hát Élesdet, hogy saját otthonát visszaperelje és a nagycsalád segítő tanácsait is figyelembe vehesse: hol kezdje a „szocializmust építeni“? Sorra járta az üzemeket, az ipari egységeket és a senkiből lett munkásigazgatók előtt könyörgött: bár napszámosként alkalmaznák. Két hónap is eltelt, amikor a Helyiipari Vállalat valamilyen vízvezetékhez árkot ásni fölvette. Ma is szomorú szívvel és nem halványuló hálával gondolok édesapámra, akinek egy tevékeny élet alkonyán, 56 éves korában, télidőben csakányt, lapátot kellett forgatnia, nehéz földmunkára szegődnie, hogy

családjának a betevő falatot biztosíthassa, számomra pedig lehetővé tegye a továbbtanulást.

Jó fél évbe telt, amikor szüleim és a magam „igaz útra térését“ látva a kari KISZ büro tagjai a N. Bălcescu otthonban egy fa priccsre érdemesítettek. Ezt a Szamosfalva szélén épült, államosított villát a magamfajta megtúrtnek szemelték ki. Innen gyalogoltam be, majd esténként ki 40–40 percet Zsók János barátommal, akinek az volt a bűne, hogy katolikus felekezeti gimnáziumban végzett.

Erre az időre esik szakképesítem végleges tisztázása is. A néprajzot már a II. évtől törölték; Románia szüntelenül hivatkozik ősi, dák kultúrájára, de felkészült folkloristákra nem volt szüksége. Kezdeti főszakomtól, a filozófiától magam igyekeztem megszabadulni. 1949-re világossá vált, hogy ez a tudományág csak marxista módon művelhető. Mi keresnivalóm lett volna azok között, akik Lenint és Sztálint tartották a XX. század legnagyobb gondolkodóinak? Maradt tehát a pedagógia, a szorosan hozzátartozó lélektannal kiegészítve.

Miután megszereztük tanári diplománkat, évfolyamfelelős professzorunk, Debreczi Sándor ily szavakkal bocsátott utunkra: – Ezzel a képesítéssel magukat tanfelügyelőknek, középiskolai igazgatóknak, lapszerkesztőknek nevezik ki.

Ha néhány évfolyamtársamnál be is vált ez a jóslat, reám nem vonatkozott. Sorozatban készített önéletrajzomban a káderes minden bizonnyal piros ceruzával húzta alá két főbenjáró bűnöm: kispolgári származásom és a teológiát. Igaz, ez mentett meg a párttagságtól, de azt is maga után vonta, hogy éveken át helyettes tanárként, létbizonytalanságban éljek.

Már néhányszor leírtam: nem a magam, hanem kisiparos családom sorsfordulóit kívánom megörökíteni. Ezért életem következő szakaszát nem is dió-, hanem mogyoróhéjba foglalom. 1951. szeptember elsejétől friss diplomámmal Aradra helyeztek a négy évvel korábban létrehozott Magyar Pedagógiai Leánylíceumba. Két éven át szaktantárgyaimat oktattam, de 1953-ban a román tanügyi hatóság kiderítette, hogy a megyében sok a magyar

tanerő és a képzőt megszüntették. Ekkortól kezdődik helyettes tanárrá való minősítem, lefokozásom, mely szinte pályám alkonyáig végigkísért. Ha már nem taníthattam azt, amire az egyetem képesített, olyan tantárgyakat kellett elvállalnom, amire az illető iskolában akkor nem akadt elegendő szakember. Így vált belőlem az elkövetkező évtizedek során orosz-, francia-, latin- és magyartanár, nem szólva a csak olykor feltűnő történelemről, zenéről. Természetes, hogy részemről ezek folytonos többletmunkát, állandó tanulást követeltek. A jó Atya ezt is javamra fordította: elmélyíthettem az ókori latin irodalomról és nyelvről szerzett, korábbi ismereteim, középfokon beszélem az orosz és a franciát, aminek igen nagy hasznát vettem vakációs, külhoni turistászkodásaim során. Mindezekén túl a magyar nyelv és irodalommal való foglalkozásom termette a leghasznosabb gyümölcsöket. Ez tett képessé arra, hogy helyre állítsam a „felszabadítók“ által meggyalázott Arany János Emlékmúzeumot, majd ama évtized alatt, míg vezetésével bíztak meg, új dokumentumokkal gazdagítsam; közben a költőhöz kapcsolódó filológiai és helytörténeti kutatásokba kezdjek. Több, mint húsz éven át vezettem az Arany János Irodalmi Kört, s hogy ez utóbbi két tevékenységem nem nyerte meg a helyi pártbizottság tetszését, bizonyítja a szekuritáté embereinek reám szabadítása: házkutatás, leváltás, kihallgatások sorozata, fél éves kivizsgálás. Ismét helyettes tanárrá tettek, amitől 1972–1979 között eleddig haszontalannak bizonyuló diplomám mentett meg: a szalontai iskolák végzőseinek pályairányítójává és pszichológusává neveztek ki. Végző szolgálati éveimben magyartanár lehettem a 2. sz. Általános Iskolában pedagógiai sikerélménnyel, kisdíákjaim szeretetével búcsúzva e gyönyörű, de gyötrelmes hivatástól. Befejezésül néhány szót magánéletemről. A házasság optimális ideje a 25. életév körüli időszak. Ekkor éppen Aradon szolgáltam. Úgy tűnik, a bőség zavara, a 160 tanítójelölt közelsége nehezítette meg a választást. 1955 augusztusában egykori társkányi kolleginám, az időközben számtantanárrá lett Kiss Erzsikét vettem feleségül. E házasság révén engedtek el Arad megyéből és szülővárosomban indultunk közös utunkra. Tragikus, hogy ez

igen rövid távra szól. Huszonnyolc hónap múltán gyermekkori szívbaja vitte el. Utóddal nem ajándékozott meg. Másfél év múltán Szathmáry Katalin gyermekorvossal kötöttem össze életem fonalát, akivel lelki harmóniában töltjük nyugdíjas státusunkat.

Amikor ismételten visszatekintek pályám vargabetűire, a megnyugvás és az elégedetlenség ellentétes érzése tölt el. Az utóbbi azért, mert a reám tekintő hagyományos mesterség bennem szakadt meg, de azért is, mert nyomomba nem lép egy ifjú D. E. IV. Kárpótlásként elfogadja-e az utókor és a Danielisz-család közössége, hogy 40 év alatt sok ezer kis- és nagydiákom lépteit irányítottam a hármas emberi érték: az igazság, a jóság és a szépség felé. Ha netalán nevelői balsikereim vonnák homályba a kétségtelen lejtőhöz érkezett gyalogutam, villanthassam fel a magam mentségére: Balázs Ferenc módján igyekeztem hasznára lenni sokaknak, a többek között azzal a másfél ezer tanulmánnyal, nyelvművelővel, újságcikkkel s a kilenc könyvvel, amit eddig megírtam.

Kihal egy mesterség

Oly annyira lekötöttek a magam dolgai, hogy szinte megfeledkeztem szüleim sorsának további alakulásáról. Történetüket ott hagytam abba, hogy hazatértek Nagyszalontára; édesapám beadta az ipart és napszámossá lett.

Beköltözésünk saját házukba nem ment simán. Az a fiatal házaspár, akiket annak idején szívességből kisegítettünk, nem volt hajlandó máshova menni. A Néptanácsnál is pártját fogták, mivel ő munkás, mi pedig kizsákmányolók vagyunk. Nagy kegyesen másfél szobáról hajlandóknak mutatkoztak lemondani.

Szüleim – úgy lehet –, Arany János eme soraival nyugtatgatták magukat:

*„Ámde nincs oly hosszú a világon semmi,
Aminek végére ne lehetne menni.
Lám! a kerékvágás milyen messze szalad:
Hortobágyi kompnál mégis kettészakad ...”⁴⁸*

Nemhiába reménykedtek, esztendő múltán bútoraink, háztartási kellékeink visszakerültek oda, ahol 1941 előtt álltak. Egyedül a műhelyt nem hozták helyre. Miért is tették volna, hiszen minden jel arra intett, hogy e szakma fölött végleg eljárt az idő. Közben édesapám jobb munkakörülmények közé került; már nem a fagyos földet csákányozta, hanem átküldték a Helyiipari Vállalat bádogosműhelyébe. Igaz, e foglalkozást sohase tanulta, de a kalapács nem sírt ki a kezéből, s egy napszámostól többet nem vártak. – Kenyérbe igazán akkor jutott, amikor a kenyérgyár árukiadójává tették. Felettesei bizonyára becsületessége, pontossága, számolási készsége okán érdemesítették erre. Mostantól fogva nem gond a betevő falat, s a szerény fizetés ellenére biztonságban nevelhették kishúgomat, későn jött gyermeküket.

Bár 60. életévét D. E. II. jócskán betölti, nem igen siet munkahelyétől megválni, mert aránylag rövid állami szolgálata után kevés nyugdíjra számíthat; az egykori Kisiparos Segélypénztár a rendszerváltással megszűnt s a folyamatosan befizetett havi hozzájárulások ablakon kiszórt pénznek bizonyultak. A vállalat vezetősége az utolsó években azzal könnyít az idős ember cipekedésén, hogy a gyár portájára helyezik. Hatvannyolc éves, amikor lezárt munkakönyvét kezébe adják.

Sokat mondó jelenség, hogy tanult szakmájához fűződő érzelmi kötődése, mesterségbeli ismereteinek „egyet kérése“ ismételten elhagyott műhelyébe szólítja. Már korábban elő-elővette tétlenségre kárhozottat szerszámait, azonban ettől kezdve még többet forgatta. Mindannyiszor könny szökött a szemembe, amikor szülőt megtisztelni hazaugorva ott láttam hetvenes éveiben járó édesapám a krakszniban, a fésűsök faragószékében. Már nem pöfögött, nem köhögött az egykori haladást képviselő, de nem kevés bosszúságot okozó benzinmotor, nem visítottak fájdalmukat világba kiáltva a szaruplatnik, nem füttyöltek a kihegyezett fésűfogak. Édesanyám szép szopránja sem hangzott ki a munkazajból. A nagy csöndességben D.E. II. egyedül dolgozott, éppen úgy, olyan munkamódszerekkel és szerszámokkal, mint apja, nagyapja, mint elődei évszázadokon át. Még jó, hogy e szü-

ette, öreg holmikát eddig nem kótyavetyélte el. Mert bizony ajtót nyitottak rá a hűségesek, a kiváló Danielisz-fésűkre emlékezők, akik olykor fölkeresték: akadna-e a fiók alján bár egyetlen zsebfésű, egy nyeles bontó vagy egy fancni? És fölöttébb örvendtek, ha hozzájutottak. Máskor restelkedő édesanya állított be: – Jaj, a kislányom tetűt hozott az iskolából. Kaphatnék-e abból a duplasűrűből, amelyik még a serkét is kiszedi?

Jól jött a megbízható portéka a vevőnek, és nem kevésbé a különkereset édesanyámnak.

Amikor a két fiú leányt kérni indult, akkor szakadt csak reá mesteruramra a munka dandárja. Méltóbb és megtisztelőbb ajándékot oda nem vihetni, mint a család jelképét, a jövődő após remekművét, a külön gonddal csiszolt, lélekkel fényesített fésűket, cipőhúzókat, minden fajtából egyet-egyed. S amikor feleségem hosszú haját növesztett, egy magatervezte, díszes csatot cifrázott ki – lombfűrészsel. Tarka tehénszaruból vitrintárgyakat, ágylámpaburát készített s más effélét. Mikor már gyengének érezte csuklóját a kemény szarulapok kifűrészeléséhez, furnirlemez-darabokat szerzett. Autót, bölcsőt, babakocsit s egyebeket készített az unokáknak.

Az itt elmondottak – amellet, hogy édesapám tevékeny természetének kétségtelen bizonyítékai –, egy mesterség fejlődési útját, végül kihalásának körülményeit is érzékeltetik. Eleink ott fenn, a Szepességben izzadságos munkával alakították egyenes lapokká az ökor, a tehén s egyéb szarvakat; ügyel-bajjal adták meg formáját és kimerülésig fűrészelték rá fogakat, nem szólva a vékonyításról, csiszolásról, fényezésről. 1950 és 1970 között mindez időlegesen feléledt, mint a pernye borította parázs az átfutó szél fuvalmára. Azonban sorsa megpecsételtetek... A fésűket előbb fölvaltották a csontból készíthető használati eszközök, végül a díszárgyak. Egy, az ókorban feltűnt foglalkozás ezennel kitöröltetett a kismesterségek lajstromából.

És a nemzedékek keze-melegét őriző munkaeszközök? Itt vannak a közelemben néma mementóként figyelemztetve kisiparos származásomra. És további sorsuk? Meglehet, azonos lesz a rácegresi kovácsmester szerszá-

mainak vesztével, amit a poéta fiú, Illyés Gyula oly érzéketlenül örökített meg:

*„Mammut-csontokként hevernek, épp csak feketén,
szerszámok, melyekről lemúlt az élet,
szétszórta a volt kovácsműhely udvarán.
Hidegvágók, kivásult reszelők, egy méteres nyelvű
tüzesfogó – ráf-húzáshoz – egy megrepedt
faszén-kohó, még kormosan....”⁵⁰*

A harmadik nemzedék (és ami utána következik)

Az olvasó elnézését kérem: ezt az alcímet – némileg módosítva – mástól kölcsönöztem. Jeles, XX. századi történészünk, Szekfű Gyula indította e szavakkal egyik történelmi elemzését. Hozzá képest igen szerény célt tűztem magam elé: kizárólag a D-családnak az élet delelőjén túljutott tagjairól igyekszem átfogó képet nyújtani. Arról szólok, hogy mire vitte az a harmadik nemzedék, amelynek magam is tagja vagyok. Tömören, részrehajlás nélkül kívánok vallani főleg statisztikai adatokkal és szociográfiai megközelítéssel.

A Szalontán családot alapító D. E. I. és felesége képviseli az első nemzedéket, míg 11 felnevelt gyermekük s azok párjai a másodikikat. Róluk megtudtuk, hogy a két fiatalabb fiú már nősülés előtt meghalt; két leány házasságát nem kísérte gyermekáldás; így csupán hét termékeny családdal számolhatunk. Közülük háromgyermekes 5, kétgyermekes 2 házasság, az unokák száma 19; nemük szerint 14 fiú, 5 leány. Tehát egy termékeny házasságra jut 2,71 gyerek.

Ezek után mutassuk be a harmadik nemzedéket, a biológiai reprodukció szemszögéből!³¹

e csoportot alkotja	19 személy
családalapítás előtt elhalálozott	3 személy
megnősült, férjhez ment	16 személy
terméketlen házasság	1

gyermekes család	15
dédunokák száma	25 gyerek
(ebből 16 fiú, 64%, és 9 leány, 36%)	
egy termékeny házasságra jut	1,66 gyerek

A 16 házasság közül

gyermektelen	1
egygyermekes	6
kétgyermekes	8
háromgyermekes	1

Utóbbi adataink azt bizonyítják, hogy az unokák életmód- és szemléletváltozása magával hozta az egy- és kétgyermekes családtípus elterjedését, ellentétben szüleik háromgyermekes példájával, ami szembeötlő demográfiai visszaesést jelent. (Még egy-egy házaspárnak az ön-újratemelése sem történik meg.) Pedig e nemzedék felnőtt élete a második világháborút követő béke, sőt a „társadalmi igazságtalanságokat felszámoló szocialista rendszer“ évtizedeiben bontakozott ki. Elmondható, hogy a szellemi s az anyagi gyarapodás ellentétes hatása az utódok számszerinti csökkenésében nyilvánul meg.

Viszont előnyösen hatott az iskolázásra, a magasabb szakmai képzettség megszerzésére. Erre már kisiparos szüleink is követendő példát nyújtottak. Míg a húszas években közülük csak 4 nagynénim fejezte be a rangot adó négy polgárit, addig gyermekeik, vagyis a magam nemzedéke tovább haladt az iskoláztatás lépcsőfokain.

Erről a következő szám adatok tájékoztatnak:

Iskolatípus	fiú	lány
szakmai (inas) iskola	2	1
polgári vagy nyolc oszt. érettségi	2	4
egyetem, főiskola	6	–
	4	–
	14	5

Természetes következmény az igényesebb foglalkozásoknak a korábbiakhoz viszonyított szélesebb színképe.

Foglalkozás	fiú	lány
munkás, ill. kisipari, termelő- szövetkezeti tag	2	1
kereskedelmi alkalmazott	–	1
technikus, középfokú szak- ember	4	–
tisztviselő	2	2
közgazdász	1	–
mérnök	1	–
tanár	2	–
	12	4

Ezek szerint az utódoknak csupán 19%-a termelt anyagi javakat; ők maradtak leginkább hűek kisiparos családjuk életformájához.⁵²

Köztudott, hogy a pályaválasztás olykor a szülőföldtől való kényszerű vagy szabad döntésen alapuló eltávolodást von maga után. Örvendetes, hogy családjunk a szűkebb pátriához való hűség szép példáját mutatta ez alkalommal is.

Már elmondtam: nagyanyám s nagynénéim az uralomváltás hírére sem töprengtek a menni vagy maradni kérdése fölött; a férj, az apa sírhantja idevonta őket. Annak ellenére, hogy az utóbbi időben új népvándorlásnak vagyunk tanúi, az unokák zöme szüleikéhez hasonló módon érez. Csupán két kivétellel találkozunk. A hatvanas évek derekán Olga követte férjét Izraelbe; nemrég (1991-ben) Irénke települt át, leánya kérésére, Magyarországra. – Szóljon erről is egy áttekintő táblázat!

Választott lakóhely	fiú	lány
szülőhelyén maradt	7	2
Nagyváradon él	4	–
más, erdélyi városban	1	–
más országban	–	2
	12	4

A Nagyszalontán maradók 56,25%-ot képviselnek, a külföldre távozottak 12,50%-ával szemben. Sajnos, ezt a honi kötődést a dédunokák már kevésbé érzékelik.

Ezzel át is térek az ő, a negyedik nemzedék csoportos bemutatására. Tudva azt, hogy a D-lányok között 21 év távolsága feszül, az utódok korkülönbsége a dédunokáknál tűnik fel a leglátványosabban. Az egyik véglet a négygyermekes családanya, míg a másik az iskoláskorig sem érő óvodás. Így az előzőekhez hasonló egybevetésre nem nyílik lehetőségem. Az iskolázás valamelyik szintjén 9 gyerek található, míg tizenhatuk pályaválasztása így oszlik meg:

Foglalkozás	fiú	lány
termelő munkát végez	3	–
kereskedelmi alkalmazott	–	1
kozmetikus	–	1
technikus, középfokú szakember	1	2
tisztviselő	–	1
fotoriporter	1	–
tanító	–	1
mérnök	5	–
	10	6

Említettem, hogy a dédunokák jobban szétszóródtak a nagyvilágban, mint eleik. Íme, a számszerű tények! (Az iskoláskorúak esetében szüleik lakóhelye szerepel.)

Választott lakóhely	fiú	lány
Nagyszalontán él	5	2
Bihar megyében	7	2
más, erdélyi városban	1	–
Magyarországra települt	2	3
Németországban él	1	–
Kanadában	–	1
Izraelben	–	1
	16	9

Ezek szerint a Nagyszalontán maradók 28%-a csak fele a korábban ismertetett unokákénak, míg az Erdélyt elhagyók 32%-a a harmadik nemzedékének a két és félszerese. E kettő arányának további romlására számíthatunk az elkövetkező idők során, tudomásul véve a felnövekvő nemzedék halványuló ragaszkodását eleik honához, közönyét a nagycsaládi hagyományok iránt és szabadabb tájékozódását az otthonalapításban s a munkahely megválasztásában. Ezt jelzi a 19 ükunoka szétszóródása: Nagyszalontán él 1, Erdélyben 3, Magyarországon 8, Németországban 1, Kanadában 2, Izraelben 4.

Lám, az ötödik nemzedékig jutottam el, noha eredetileg csak hárommal szándékoztam foglalkozni. Bevallom, az időtlenséget kerestem, vagy méginkább értelmét az időnek, ami csak bennünk, emberekben valósulhat meg, akik mind magasabbra és felfele törekszünk. Soraimat ugyanakkor vallomásnak is szánom érzelmi kötődésemről, amelyek szüleimhez, rokonaimhoz, elődeimhez és általában a kismesterekhez fűztek és fűznek ma is.

*Mert a boldogságra kevés csak a jelen,
A múlton épül az s az emlékezeten;
Örömeinkre színt s derűt titkon az ád,
Mint a gyök adja a virág színét, szagát.⁵³*

Jegyzetek

1. 1973-ban, első csehszlovákiai utam idején már tudtam, hogy őseim lakóhelyét az egykori Felvidéken, a mai Szlovákia területén kell keresnem. Megragadtam hát az adódó lehetőséget származásunk rejtélyének felderítésére. A pozsonyi (Bratislava) *Irodalmi Szemle* szerkesztőségében jó szerencsém összehozott századunk szlovák irodalmának egyik kiváló személyiségével, Emil Boleslav Lukač költővel, műfordítóval (1900–1979). Érdeklődésemre készséggel és határozottan válaszolt: a Danieliszek – minden kétséget kizáróan – szlovákok! Azonban ez a magyarázat csak pár napra fészkelte be magát tudatomba, addig, amíg a szepességi városokba nem érkeztem. Késmárkon (Kežmarok) az isteni gondviselés élembe hozta Danielisz Ilona nénit, aki 80 évesen is szellemi és fizikai frissességben fogadott, ő számolt be alapos részletességgel a család szétszórattatásáról. Tőle tudtam meg a következőket: a Danieliszek luteránus vallású cipszerek, foglalkozásukra nézve többnyire mesteremberek, akik közül az idők során jeles lelkesek és más értelmiségiek is kikerültek. Lévén, hogy ekkor e népcsoportról mit sem tudtam, Ilona néni világosított fel: „a cipszerek német származású, magyar szívű szlovák állampolgárok.“ Később arról is tudomást szereztem, hogy amikor – 1946-ben – a szepességi németeket kitelepítették, egyes családok – helyben maradásuk és kis vagyonuk megtartása érdekében – szlovákoknak vallották magukat. – Miközben az enyémhez hasonló nevűek után kutattam, valaki elmondta, hogy az 1944/45-ös harcok során erősen megrongált pozsonyi vár restaurálását egy Danielis nevű építészmérnök vezette. Egyébként kelet-európai túristáskodásom során a különböző országok nagyvárosainak telefonkönyveit átlapozva, még néhány helyen bukkantam e szokatlan névre. A bukarestiekről föltételezem, hogy gyökereiket görög földön lelhetnénk meg, míg a lettországi és litvániai hasonlakúak – a sokezer -is végződésű családnév módján – helybeli keletkezésűek. Családnévünk jelentése, keletkezése felől a végleges és megnyugtató választ latin nyelvtani ismereteimből egészítettem ki. Világossá vált előttem, hogy le- és felmenő rokonaimmal egyetemben vezetéknevem singularis genitivusba tétetett. Ugyanis a Dániel (egyébként héber eredetű és jelentése: Isten a bírám)

harmadik deklinációjú főnév, amelynek egyesszám birtokos esetét -is-szel képezzük. Az egytagú személynevek alkonyán valamelyik Dániel ősrünk fiát, – mondjuk Pétert –, így különböztették meg a többi Pétertől: Petrus, filius Danielis; azaz Dániel fia, Péter. A köznapi beszédben, a tömörítés során lekopott a „filius“ összekötő, magyarázó szó és Petrus Danielis-re egyszerűsödött s a fiakat, unokákat már csak ezzel illeték. Ugye, milyen egyszerű e rejtélyes kérdés megoldása?

(A Szepességre és a cipszerekre vonatkozó adatokat I. Fekete Nagy Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Bp. 1934. – Hain Gáspár szerk.: *Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv*. Bp. 1988. Kósa László–Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Bp. 1975. 177–178. – Szombathy Viktor: *Csehszlovákia*, Bp. 1981. 177–234. – Szlovákiai utazásom során szerzett értesüleéseimet a nagyváradi és a békéscsabai luteránus lelkészek is megerősítették.)

2. Kósa-Filep i. m. 177.
3. A fenti adatokat a következő munkákból merítettem: Haan Lajos: *Békéscsaba története*. (Az 1858-i kézirat gépelt másolatát I. a Békés Megyei Könyvtárban; It. sz. D 01004.) – Sankoly Pál: *A újjáéledt Csaba*. In: Kristó-Székely: *Tanulmányok Békéscsaba történetéből*. Bcs. 1970. – Implon József: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez*. (1694–1848) II. köt. Bcs, 1970. – Ember Győző: *A újratelepülő Békés megye első összeírásai. 1715–1730*. Bcs. 1977. – J. Pr. Bella: *Slovaci v Bekešskej stolici 1718–1900*. (Szlovákok Békés megyében.) In: Krupa András: *Szlovákok Békéscsabán*, *Slováci v Békéskéj Čabe*. Bcs. 1980. – Családunk neve csupán ez utóbbi műben tűnik fel, ott is *Danielis* alakban (41 lap). Megjegyzem: a szerző őket is szlovákokként vagy helyben elszlovákosodottaként tünteti fel. A személynevekről ezt írja: „az újszülöttek – ritka kivétellel – az anya vagy az apa nevét kapják”. A fiúknál leggyakoribb a János, András, György, Pál és Mihály. Családunk múlt századi névadásában – György és Pál kivételével – ezek ismétlődnek; végül az András alakot, a magyarosabb Endrével cserélték fel, talán azért, hogy a szlovákoktól való különállásukat ezzel is érzékeltessék.

A fenti könyvészetben elsőként említett Haan Lajos tanulmányában olvashatjuk a következő sort: „A csabai lakosság, kivéven a honoráciorokat s némely, másunnan ide leszármazott mesterembereket, kivétel nélkül mindnyájan tótok.” Véleményem szerint az általam aláhúzott félmondat igazolja iparos családunk cipszer eredetét. Itt fejezem ki köszönetem a békéscsabai Mekis Ádám és Dedinszky Gyula evangélikus lelkészeknek, valamint Czeglédy Imre muzeológusnak a családi adatok felkutatásához nyújtott segítségükért.

Már lezártak tekintettem a családi eredet és a fésűsség kérdéskörét, amikor Orosházáról új adatokat kaptam. Koszorus Oszkár helytörténész arra hívta föl a figyelmem, hogy a fésűs Danieliszek ebben, a Békéscsabától 37 kilométerre

fekvő, a XVIII. században újratelepített helységben is feltűnnek. Idézi dr. Hajdú Mihály: *Orosháza XVIII. századi személynévrendszere* című tanulmányát (in: *Békés Megyei Múzeumok Közleményei*. Békéscsaba, 1983), melyben a következők olvashatók: 1779: Danielis. Latinosított patronomikon a Dániel keresztnévből; 1762: Moses Daniel Füsű Tsináló; 1772: Füsűs Moses Daniel Moses; 1780: Füsűs Moses Daniel, Füsűs Daniel Samu; 1782: Danielis Moses Füsűs; Danielis Samuel, Danielis Moses Füsűs fia. (A fentiek nyomán egyértelművé vált családnevünk kialakulásának folyamata. Az említett család egyik ága a Mózes családnevet állandósíthatta. Ennek leszármazottja lehetett a Gyula városába telepedett füsűs Mózes familia, amelynek tagjaival manapság is tartjuk a kapcsolatot.) – Távoli rokonunk elhunytának anyakönyvi bejegyzésére Koszorús Oszkár bukkant az evangélikus egyház irattárában: 1787. augusztus 19-én Orosházán meghalt Mojses Danielis 60 éves, apja Mojses Danielis, anyja ismeretlen; Gömörből, közelebbről véve Rozsnyóról vitték feleségnek. – Nevünk a házasságok között is felbukkan: 1783. nov. 11-én Danielis János feleségül vette Szakáts Pál leányát, Zsófiát.

Az orosházi adatok végleg megerősítik a családnevünk kialakulásáról és a hagyományos mesterségről korábban feltételezetteket. – Koszorús Oszkár segítségét hálásan megköszönöm.

4. A Sütő családra vonatkozóan 1. dr. Kós Károly: *A vargyasi festett bútor*. Kolozsvár, 1972. 15. – A Danielisz családhoz fűződő ismereteim forrása; – a fentebb idézettekén kívül – D. Endre II. szóbeli közlése, a birtokomban lévő keresztlevél másolatok, továbbá a békéscsabai Munkácsi Mihály Múzeum szolgáltatta egyéb adatok.
5. Érdemes összevetnünk a szalontai helyzetet más, ugyancsak síkvidéki városokéval. Erre Eperjessy Géza tanulmánya nagyszerű lehetőséget nyújt. Szerinte ez idő tájt a kevésbé iparosodott helységeken a kézművesek számaránya 4–6% körül mozgott; a viszonylag iparosodott mezővárosokban 9–10%; a legiparosodottabb alföldi városokban 20% körül lehetett a lakosság összlétszámához viszonyított ipari arány. (L. *A mezővárosi és falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és a Dunántúlon*. Századok, 1963. 263.) – Szalonta kétségtelenül az első csoportba, a kevésbé fejlettek közé tartozott.
6. A kisipar helyi történetének felvázolásához a következő forrásmunkákat használtam: – Rozvány György: *Nagy-Szalonta mezőváros történelme*. I. köt. Gyula, 1870; II. köt. Nagyszalonta, 1889; III. köt. Nagyszalonta, 1906. – Szathmáry Béla: *A nagyszalontai régi Vegyes Ipartársulatok és a nagyszalontai Ipartestület története*. Nagyszalonta, 1912. – Király József: *A nagy-szalontai alsófokú ipartanoda értesítője az 1888–89. tanévről*. Nsz., 1889. – Az alábbiak közvetve voltak segítségemre: Kovách Géza: *A zilahi céhek története*. Bukarest,

1958. – Kovách Géza: *Răspîndirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în secolele XVII–XIX*. Arad, 1974. (A kismesterségek elterjedése Arad megye községeiben a XVIII–XIX. sz.-ban.) – Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Buk. 1981. – Eperjessy Kálmán: *A magyar falu története*. Bp. 1966. 192–204.
7. Szathmáry Béla i. m. 39.
8. A korábbi adatokkal összevetve kézenfekvő a következtetés: a XIX. sz. első negyedéhez képest a kismesterek száma megháromszorozódott; viszont az utóbbi két évtized során csak 90 fővel emelkedett, ami évente 4–5 új iparost jelent. A város összlakosságának keretében arányuk változatlan maradt. Ennek ellenére Dél-Biharban megerősödik áruellátó szerepe, sőt Arad megye északi sávjára is kisugárzik. Összehasonlításként álljon itt a tőle 40 km-re fekvő megyeszékhely néhány adata: a nagyvárad-i Ipartestületnek 1886-ban 1567, 1900-ban 1324 tagja van. (Közöttük csupán hat fésűst találunk.) A város 42 ezernyi lakójából e réteg – családostól, alkalmazottakkal együtt – 19%-ot képvisel, s ez a miénknél csupán 2%-kal magasabb. (L. Borowszky Samu: *Bihar vármegye és Nagyvárad*. Bp. 1901. 297.)
9. Szalontai Lapok, XII. évf. 47. sz. – 1910. nov. 20. *Mit akarunk?* c., aláírás nélküli, programadó cikk.
10. A 6. sz. jegyzetben említett könyvészeten kívül ehhez a részhez még a következőket hasznosítottam: Egyed Ákos: *A parasztság Erdélyben a századfordulón*. Buk., 1975. 246. – Dánielisz Endre: *Arany- emlékek Nagyszalontán*. Buk., 1984. 97–99.
11. Darvas József: *Egy parasztsalád története*. Bp., 1943. 169. – Erdei Ferenc: *Magyar város*. Bp., é. n. 144. – Kósa László: *Hagyomány és közösség*. Bp., 1984. 47.
12. A Danieliszek számára egyáltalán nem volt idegen egy nagyobb közösség, testület vagy egyesület tagjának lenni, s annak szabályait, köztétéseit a maguk számára is kötelezőkként elfogadni. A II. Géza által betelepített szászok és németalföldi flamandok nem csak mesterségüket hozták magukkal Erdélybe és a Szepességbe, hanem az egyesülés szellemét is. Ők már a XIII. sz. közepén céhet alapítanak. L. *Kis magyar néprajz a rádióban*. Bp., 1978. 116. – Amikor pedig a XVIII. sz. derekán az ismeretlen ős Csabára költözik át, megéri az amott már letűnőfélben lévő céhes világ feltámadását. – Mivel a város hétezer lakójából csak 76 volt az iparos család; a csizmadia-, a tímár-, a vasverő céheken kívüliek – a mesterségek rokonsága alapján – kicsiny, vegyes céhekbe tömörültek. A fésűsök minden bizonnyal egy ilyenek voltak a tagjai. (Implom József: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez*. II. Bcs., 1971. 229–239.)
13. Sinka István: *Mesterek uccája*. Bp., 1967. 111–114.

14. I. m. 215 és 82.
15. I. m. 80–81.
16. I. m. 117.
17. Szathmáry Béla i. m. 64.
18. Arany János: *Összes művei*. Bp., 1952. III. 168.
19. Fajth Tibor: *Itália*. Bp., é. n. IV. 151.
20. I. m. 95.
21. A háborús évek áremelkedéséről D. Endre II. naplója csupán két ízben emlékezik meg: ezért megboldogult Kenéz Ferencné, egy kerékgyártó özvegye naplóadatait használtam föl, amiért az örökösöknek fejezem ki őszinte hálám.
22. H. Sas Judit: *Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban*. Bp., 1976. 5–8.
23. E kérdésről l. részletesebben: Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Buk., 1981. 270–292.; Kövér György: *Iparosodás agrárországban*. Bp., 1982. 174–180.; Eperjessy Kálmán: *A magyar falu története*. Bp., 1966. 192–199.
24. Erről az iskolatípusról a legáltalósbb jellemzést a két polgárban is orvoskodó Németh László tollából olvashatjuk: „...a polgári elvégzése a szülők s a gyerekek részéről egy kis becsvágyat, erőfeszítési követelt. ... A jobbmódú polgár vagy értelmiségi gyermekeknél természetes volt, hogy középiskolát végezzen; az elemi felső négy osztályába azok a gyerekek jártak, akikkel a szüleik nem tudtak törödni vagy öök maguk elhagyták magukat; a polgári azonban a magukra adó munkásszülök és gyermekek iskolája volt...” (A kiemelés tőlem, D. E.) Németh László: *Sajkódi esték*. Bp., 1961, 358.
25. E törekvés korjelenség és a kisiparos réteget hasonlóképpen jellemezte. Ezt a társadalomtudományi vizsgálatok is igazolják: „A szülök természetszerűleg törekedtek a magukénál előnyösebb jövőt biztosítani gyermekeik számára. Korszakunkban ehhez feltétlenül szükséges volt a magasabb fokú iskolázottság. ... Az iparos és kereskedő gyerekek egy része olyan tanulmányokat folytatott, ami az iparban és a kereskedelemben való megmaradásra készítette fel öket, noha nem feltétlenül szüleik pályáján és nívóján. ... 1938-ban a polgári iskolai tanulók egyötödét adták az iparos gyerekek, a gimnáziumban is meghaladták a 11%-ot. Az ipari szakiskolákban ugyancsak közülük került ki a tanulók egyötöde.” – L. Nagy Zsuzsa: *Iparosok, kereskedők és kispolgárok ...* Bp., 1991. 13.
26. Sinka István i. m. 153.
27. Arany János i. m. 153.
28. Sinka István i. m. 115, 125.
29. E lépését Észak-Erdélynek Magyarországhoz való csatolása váltotta ki. Ugyanabban az országban kívánt élni, mint a nagy család.

30. Sinka István i. m. 139.
31. I. m. 116, 117.
32. D. E. II. pénztárnaplója – családi becsén túl – általános, dokumentációs értékkel is rendelkezik, hiszen jónéhány közszükségleti cikk ekkori ára világlik ki belőle. Példaként az 1924 májusában tartott lakodalma, esküvője egyes tételeit iktatom ide: zsakett-öltöny 4500 lej, férfi sevró cipő 750, nyakendő 200, három gyűrű 2900, eljegyzési csokor 200, női kalap 540, 1 liter bor 10–12 lej, egy pár rántani való csirke 50, esküvői fényképek (a menyasszony és a vőlegény képe külön-külön 75x60-ra nagyítva) 1100, 90 kg-os malac 2880, (tehát kilója 32 lejbe került).
33. Kövér György: *Iparosodás agrárországban*. Bp., 1982. 177. – Vö. észak-magyarországi példákkal: Répási Imre: *Ipar és kereskedelem Putnokon a XIX. század közepétől 1945-ig*. Debrecen, 1989. 43–46. Portékájával a fésűs e vidéken sem házalt.
34. Répási Imre i. m. 102–105.
35. Arany János i. m. I. köt. 135, 136. *A lacikonyha*.
36. Horváth Imre: *Ha a múzsa táncra kérne ...* Buk., 1984. 37.
37. Arany János i. m. I. köt. 323. Epilógus.
38. Darvas József: *Egy parasztcsalád története*. Bp., 1943. 113.
39. (Kovács Imre): *Nagyszalonta és Vidéke Ipartestület jelentése az 1942. évről*. Nsz. 1943. 2. – Nyilvánvaló, hogy e jelenség nem korlátozódott Szalontára; országos kihatása volt. Az árucseré visszaesése a többi, határmenti, ill. ilyené vált helység iparát egyaránt sújtotta. Erről győződtem meg az észak-magyarországi Putnok monográfiáját olvasva. L. Répási Imre i. m. 26, 32–34.
40. *A szakmák választéka* témához a következőket kívánom hozzáfűzni: e dolgozat elején szó volt a csizmadiák meghatározó többségéről; még 1887-ben is ők képviselték az iparosok 35%-át, ami 1930-ban 8,8%-ra, 1942-ben pedig 6%-ra esett vissza. E jelenség a földművesek számának csökkenésével, a polgárság gyarapodásával, cipőigényével, másrészt a gumicsizma feltűnésével magyarázható. Egyébként 1942-ben is a lábbelikészítők alkotják az iparosság legnépesebb csoportját, de immár nem vargákként, hanem mint cipészek, ahol 78 önálló mestert, 58 segédet és 25 inast tartanak nyilván. Ekkor a csizmadiák a 6. helyre kerültek, a fenti sorrend szerint 28 – 8 – 1 személlyel. Ez utóbbinál igen beszédes adat az egy szem inas. A második helyen a szabók állanak. Közülük férfiszabó 45 – 22 – 15 (többségük piacra, készruhát termelő, ún. magyar-szabó); női szabó 8 – 3 – 11 (szembeötlő a varrolánykák magas száma). A harmadik hely a kovácsoké 41 – 5 – 2 művelővel, de a most utánuk lépő kőművesek 31 – 19 – 26-os aránnyal eléjük törnek, sőt még az ötödik helyen tanyázó asztalosok is 28 – 27 – 19 szakmabelivel.

41. A közmegebecsülés jele, hogy míg korábban csak a nagygazdák és az értelmiség soraiból választották a városatyákat, tanácstagokat, az 1880-as évektől kezdve már iparosokat is megbíznak a képvisellel. Amikor pedig, 1919-et követően, a helybeli magyar tanárok száma erősen megcsappan, az Arany János Emlékegyesület vezetőségében hasonlóan megtaláljuk őket.
42. A saját tapasztalatom ezen a téren teljesen megegyezik a történész-szociológus megállapításával. Vö. L. Nagy Zsuzsa: *Iparosok, kereskedők ...* Bp., 1991. 15, 29–30.
43. Számuk nem haladta meg a 40–45 főt, ami együtt járt érdekvédelmi szervezetük, az Ipartestület megszüntetésével. Valójában ezt már a rendszerváltást követően betiltották, százalékos fejlődés lépcsőit átugorva – mintegy tizenötszörösére emelkedett. 1941-ben 105 személy tartozott ebbe a kategóriába. (L. *Polgármesteri jelentés 1941-ről*. Nagyszalonta, 1942. 21.). Évtized múltán a munkások létszáma az ezerötszázat közelítette meg.
44. Győri Lajos szerk.: *Iparosok, mesterek, műhelyek*. Bp., 1988. 24–25.
45. A hitelesség kedvéért itt közlöm adatait: Carnet de muncă – Munkakönyv. Nr. evidentiei: 66/1945; pentru Dánielisz Endre részére, – De profesiune/Foglalkozása: fésűs. – Data/Kelt 1945. aug. 20. – Az Élesdi Járási Ipartestület által a 35/945 szám alatt kiadott segédlevél alapján.
46. Első leckekönyvem adatai: D. E. beíratott 1946. febr. 8-án (a háborús előzmények miatt késve is felvettek) az 1945/46. tanévre, a 278. anyakönyvi szám alatt a jog- és közgazdaságtudományi karra.
47. Ezt a leckekönyvet is őrzöm: D. E. 1947. nov. 8-án iratkozott be a bölcsész tudományi karra, az 1947/48. tanévre. Anyakönyvi száma: 76. Mivel e négy évet rendes hallgatóként töltöttem a Bolyain, felsorolom azok nevét, akiknek személyi hatása vitathatatlan, akiktől a legtöbbet tanultam; filozófia: Gaál Gábor, Gáll Ernő, Rózsa Jenő; pedagógia: Debreczi Sándor, Tettamanti Béla (vendégprofesszor Szegedről, József Attilának kedvelt tanára); lélektan: Zörgő Benjámín, Földes László; néprajz: Gunda Béla; egyéb tudományok: Balogh Edgár, Jancsó Elemér, Szabédi László.
48. Leckekönyvem kelte: 1947. nov. 18. – anyakönyvi számom: 39 – 4947/48. Az ott töltött két év alatt az alábbi, halhatatlan emlékű nagytiszteletű urak előadásait hallgathattam, s erre szerfölött büszke vagyok: Tavaszy Sándor, Imre Lajos, Mak-say Albert, Nagy András, az idős Nagy Géza bácsi, a fiatal Juhász István s a hadifogságból szabadult Benedek Kálmán egyházzenész.

49. Arany János i.m. IV. köt. 202.
50. Illyés Gyula: *Szemben a támadással*. Bp., 1984. 11. – *A kézművesség kimúlása* c. vers első szakasza.
51. A Danielisz-családról korábban már készítettem egy rövidebb dolgozatot. A harmadik nemzedék néhány adata eltér e mostanítól; azok a fiatalabbak életében bekövetkezett változás. Vö. *Korunk Évkönyv* 1982. Kolozsvár, 246.
52. A fenti két táblázat végső számadatai azért nem egyeznek, mert két fiú és egy leány iskoláját elvégezte ugyan, de meghalt, mielőtt pályát választhatott volna.
53. Tompa Mihály: *Válogatott versek és levelek*. Sajtó alá rendezte Dánielisz Endre. 1977. Kolozsvár, 66. *Levél egy kibújdott barátom után*. 5. versszak.

Függelék

Az Ipartanoda növendékei az 1888/89-es tanévben szakmájuk szerint csoportosítva

arany-ezüstműves	1	kovács	13
ács	12	kőműves	12
asztalos	17	kötélgyártó	2
bádogos	2	lakatos	11
borbély	1	mészáros	4
cipész	17	molnár	4
csizmadia	46	nyomdász	1
fazekas	3	órás	1
hentes és mészáros	2	szabó	27
kalapos	3	szíjgyártó	1
kelmefestő	2	szűcs	1
kerékgyártó	7	tímár	1
kertész	2	üveges	3
		Összesen	196

Az Iparos Tanonciskola növendékei (1882–1912 közötti létszám)

Iskolai év	Tanerők száma	Osztályok száma	Tanulók száma
1882–83	1	1	60
1884–85	2	2	124
1887–88	4	3	169
1888–89	4	3	196

Iskolai év	Tanerők száma	Osztályok száma	Tanulók száma
1890–91	6	4	222
1891–92	6	5	209
1894–95	6	9	232
1904–05	6	9	247
1905–06	7	10	262
1906–07	7	11	280
1907–08	8	12	301
1908–09	9	15	310
1909–10	11	15	335
1910–11	13	18	372
1911–12	14	20	452

Az Ipartestület tisztségviselői 1912-ben

Elnök:	Veress Károly	ács
Alelnök:	Magyar M. Dávid	órás
Jegyző:	Szatmáry Béla	
Pénztárnok:	Szabó Gábor	csizmadia
Elöljárósági tagok	Adler Lajos	bádogos
	Arany János ifj.	kőműves
	Bakos Imre ifj.	kőműves
	Balogh Imre	hentes
	Borbély Lajos	szabó
	Bódi Imre	szabó
	Darvasi Imre	csizmadia
	Fried Izidor	szobafestő
	Hațegan Péter	borbély
	Hajdú János	asztalos
	Jámbor István	cipész
	Kenéz Ferenc	kovács
	Kovács Lajos	kerékgyártó
	Külüs Ferenc	asztalos
	Luczi György	fazekas
	Megyeri Sándor id.	kerékgyártó
Mogyorós János	cipész	

	Oláh Lajos	lakatos
	Szabó Gábor ifj.	csizmadia
	Szathmáry János ifj.	szabó
	Tóth János	csizmadia
	Végh István	ács
Számvevők:	Csatári Lajos	asztalos
	Kósa Lajos	kalapos
	Végh Gábor	kelmefestő
Iparhatósági biztos:	Tóth István	szolgabíró
helyettes	Medzihradzky Gáspár	tb. szolgabíró
ügyész	Fehér Gyula dr.	ügyvéd

Az Ipartestület tagsága 1930-ban
– foglalkozásuk szerint –

Sajti János	asztalos	Varga László	asztalos
Hízó János	„	Illyés Lajos	„
Hízó Lajos	„	Szabó Károly	„
Oláh Sándor	„	Szöllősi	„
Kövesdi János	„	Lajos	„
Csatári József	„	Balogh Lajos	„
Kósa László	„	Balogh János	„
Cservák János	„	Pénzes Sándor	„
Rozsnyai János	„	Tóth Imre	„
Szücs Ferencné	„	Tolna János	„
őzv.	„	Nagy Béla	„
Rozsnyai László	„	Lajos Sándor	„
Nagy István	„	Kádár Géza	„
Kósa György	„	Skandera	„
Sajti István	„	Rudolf	„
Triznay Antal	„	Morawzky Pál	„
M. Balogh	„	Agott Lajos	„
Sándor	„	Debreczeni	„
Kiss Sándor	„	István	„
Kovács Ferenc	„	Szell Sándor	„
Kósa János	„	Mogyorós	„
	„	János	„
	„	Szabó Lajos	„
	„	Gaszó János	„

Kőrösi Imre	asztalos	Csete Sándor	bognár
Kovács Lajos	ács	Cs. Szabó	
Kőrösi Sándor	„	Mihály	„
Czégé Mihály	„	Lajos Károly	„
Balogh Lajos	„	Kovács Mihály	„
Bényei Sándor	„	Megyeri Sándor	„
Fazekas Sándor	„	Kenéz Gyula	„
Csepreghy		Újhelyi Mihály	„
Lajos	„	L. Nagy Mihály	„
Katona József	„	Sajti Sándor	„
Soós Lajos	„	Kovács	
Kovács János	„	Zsigmond	„
Csepreghy		Bikkfalvi Imre	„
Mihály	„	Tóth Imre	„
Lakatos Imre	„	Szabó Mihály	„
Balla Ferenc	„	Szabó György	„
Csepreghy		Tippenweiler	
László	„	Péter	borbély
Jámbor István	„	Kohl János	„
Fazekas		Krausz József	„
Gergely	„	Szűcs Károly	„
Pataki István	„	Katona Mihály	„
Fazekas Lajos	„	Kresztekanics	
Adler Lajos	bádogos	Zsarkó	„
Nagy Antal	„	Sachs Simon	„
Borbély Antal	„	Sinka Sándor	„
Fenesi István	„	Daránszky	
Fazekas István	„	Gusztáv	„
Patócs Mihály	„	Mayer és Tóth	„
Aufnort András	„	Nagy Lajos	„
Balogh Sándor	„	Hencz Mihály	„
Tóth Béláné	bélnéhárkészítő	Vaszkán Mihály	„
özv.		Kiss István	„
Engell		Máté Sándor	„
Hermann	„	Spitzer Miksa	„

Zsibrita		Horuț Teodor	cipész
Márton	cementáros	Tóth Sándor	„
Oláh János	cipész	Papp Jenő	„
Gáll László	„	Bakó Gyula	„
Szabó Lajos	„	Varga András	„
Kenyeres Lajos	„	Debreczeni	„
Szabó József	„	László	„
Szemes Mihály	„	Arany Mihály	„
Jámbor I.		Varga János	„
és társai	„	Tóth Ferenc	„
Vígh József	„	Gólya János	„
Czégé Sándor	„	Balázs Mihály	„
Domokos Gábor	„	Kovács Sándor	„
Jámbor Sándor	„	Cseke Mihály	„
Pénzes Lajos	„	Tóth József I.	„
Blésch János	„	Tóth József II.	„
Deák Károly	„	Zuh István	„
Koós Gyula	„	Weiss Jakab	„
Szilas Sándor	„	Kiss Sándor	„
Szakács József	„	Cseke László	„
Bagi József	„	Kiss András	„
Szell Zoltán	„	Bagi Józsefné	„
Megyeri Imre	„	Neumann	
Varga József	„	Antal	„
Balogh Mihály	„	Bagosi Lajos	„
Szentmiklósi		Kiss Imre	„
Lajos	„	Crișan Demeter	„
Sebők Imre	„	Szilágyi Lajos	„
Németh Lajos	„	Bordás Lajos	„
Cs. Szabó		Tóth Ferenc	„
Mihály	„	Bálint Áron	„
Hízó Mihály	„	Varga Sándor	„
Bondár Sándor	„	Bereczki Lajos	„
Nemes Károly	„	Takács Károly	„
Bíró Sándor	„	Balaton Gyula	„
Gulyás Sándor	„	Bódiné	
D. Szabó Sándor	cipész	Farkas Piri	cukrász

Oszaczky József	cukrász	Kovács Imre	csizmadia
Gellén Sándor	csizmadia	Bakos József	„
Nagy Lajos	„	Balogh Lajos	„
Szabó Sándor	„	Nagy János	„
Boros János	„	Balogh Sándor id.	„
Fazekas János	„	Jámbor Sándor	„
Szabó Gábor	„	Molnár József	„
Oláh Sándor	„	Balogh Mihály	„
Fülöp János	„	Tóth Sándor	„
Fülöp István	„	Fazekas József	„
Kovács Lajos	„	Szöllösi	daramalmos
Erdei Lajos	„	Sándor	és cséplőgép- tulajd.
Deme Ferenc	„	Maurer	
Szabó Mihály	„	Péterné özv.	faesztergályos
Kajtor Ferenc	„	Aponyi János	„
Katona Sándor	„	Oláh Sándor	fazekas
Támba Gábor	„	Veress Sándor	„
Molnár János	„	Kövesdi Imre	„
Bagosi Lajos	„	Rubin Sámuel	fényképész
Deák János	„	Zsák Jenő	„
Molnár Sándor	„	Fehér József	„
Szathmári		Csíkos Mária	„
György	„	Dánielisz	
Deme Sándor	„	Endre	fésűs
Nagy Sándor	„	Kuti Károly	fogász
Bondár Sándor	„	Harnik Milena	fogtechnikus
Deme László	„	Kálmán	
Nagy Benjámín	„	Jenő dr.	fogorvos
Mágori		Szőke Mihály	hentes
Ferencné özv.	„	M. Balogh	
Czégé Lajos	„	Mihály	„
Bálint Tivadar	„	M. Balogh	
Gulyás Lajos	„	Imre	„
Debreczeni		Gyulai János	„
Sándor	„	Balogh II.	
Bagi Lajos	„	György	„
Darvasi Imre ifj.	„	Ács Benedek	„
Tóth Lajos	„	Domján Lajosné	„
Zuh Lajos ifj.	„		

Oláh Sándor	hentes	Balogh Sándor	kovács
Bondár Sándor	„	Sípos Sándor	„
Kenéz István	„	Komlósi Viktor	„
Balogh Gyula	„	Jámbor Mihály	„
Szabó Lajos	„	Szabó József	„
Kocsis Gyula	kalapos	Varga József	„
Pollák Margit	„	Soós Gyula	„
Bogyó János	„	Balogh Sándor ifj.	„
Kenéz László	kádár	Csukás György	„
Kiss László	„	Tulvan Miron	cséplőgép- tulajd.
Köffer Béla	kárpitós		
Ternowszky		Hegyesi Lajos	kovács
József	„	Megyeri János	„
Kovács Gyula	„	Krisztó Ferenc	„
Nagy József	„	Balogh Sándor	„
Szabó Lajos	kefés	Szóke János	„
Sólyom János	„	Molnár György	„
Végh Gábor	kelmefestő	Kenéz Lajos	„
Galli		Kovács Imre	kőfaragó
Lászlóné özv.	„	Csösz Béla	kosárfonó
Tóth Béla	„	Megyeri István	„
Balogh		Pikó János	„
György	„	Nagy József	kőműves
Vígh Pál	kiskereskedő	Kiss Mihály	„ építész
Kovács Lajos	divatkereskedő	Lovassy	
Andor Mihály	kerékgyártó	Sándor ifj.	kőműves
Fekete Sándor	kéményseprő	Lovassy	
Cicortaş		Sándor id.	„
Gheorghe	kertész	Kádár Mihály	„
Vígh Ferenc	„	Szemes István	„
Ovcsák József	„	Bordás Pál	„
Nagy István	kesztyűs	Bordás Mihály	„
Csordás Sándor	„	Karancsi Ferenc	„
Pataki József	kovács	Szűcs Gyula	„
Gyöngyössi		Karancsi Imre	„
György	„	Erdei Károly	„
Dóbbé Sándorné	„	Varga János	„
Császár János	„	Arany János	„
Kenéz Ferenc	„		

Mágori Imre	kőműves	Tóth Ferenc	kötélverő
Lovassy Lajos	„	Nagy János	kötszővő
Bene Jánosné	„	Farkas Izsó	„
Sütő Endre	„	Reich Sándor	„
Karancsi		Csete József	lakatos
János	„	Józsa Márton	géplakatos
Bondár János	„	Oláh Lajos	lakatos,
Pájer Imre	„		feltaláló
Karancsi Lajos	„	Rácz István	géplakatos
Hunyadi		Darók Ádám	lakatos
Sándor	„	Mezey József	„
Bordás János	„	Deák József	„
Lakatos Lajos	„	Erdei Mihály	„
Tóth Sándor	„	Hunyadi Géza	„
Nagy Ferenc	„	Nagy Lajos	„
Fazekas		Gligor Ioan	cséplőgép-
Ferenc	„		tulajdonos
Czégé Pál	„	Sinka Sándor	lakatos
Varga László	„	Berezki Lajos	„
Csíkos Mihály	„	Major Mihály	„
Kiss Lajosné	„	Kondor János	„
Borbély Sándor	„	Malczanek	
Szemes László	„	Lajos	„
Prosánszki		Pápay János	mészáros
László	„	Piacsek Jenő	„
Kenéz István	„	Fischbein	
Bene Ferenc	„	Ignác	„
Kiss Imre	„	Schwartz	
Lovassy Károly	„	Sándor	„
Domján József	„	Kemény	
Cseke Ferenc	„	testvérek	húsárugyár
Berezki László	„	Dániel József	mészáros
Csíkos Sándor	„	Tóth István	„
Ugronovics		Besenyei	
Nándor	könyvkötő	Sándor	„
Klein		Piacsek Gusztáv	„
Hermann	köszörűs	Kálmán László	nyomdász
Havran János	kötélverő	Székely	
Havran Elek	„	J. Ármin	„
Bertók Lajos	„	Fenke Ferenc	órás, ékszerész
Oláh Sándor	„	Schmölcz János	„

Órendi Lajos	órás, ékszerész	Bíró Imre	szabó
Szabó Sándor	„	Borbély Ferenc	„
Bereczky	„	Fazekas Lajos	„
Sándor		Bódi Miklós	„
Vass Sándor	pálinkafőző	Szakács Ferenc	„
Patala Sándor	papucsos	Bene János	„
Bretter Mór	pék	Borbély Sándor	„
Reich Béla	„	Kenéz Mihály	„
Bereczki Imre	„	Oláh Sándor	„
Tömő Ferenc	„	Fränkel Náthán	„
Ivanov Miklós	„	Szabó Sándor	„
Megyeri József	„	Farkas	
Varró István	rézműves	és Borbély	„
Porcsalmi		Berek József	„
József	„	Bagossy Sándor	„
Schwéda Béla	pék, sütőde	Kovács Imre	„
Deutsch		Boros Lajos	„
Dezsóné özv.	sütőde	Balogh László	„
Weiss		Fränkel Lajos	„
Farkasné özv.	„	Bene Julianna	„
Nowenaum ...	„	Kenéz Sándorné	„
Farkas Jenő	„	Szatmári	
Csíkos Imréné	„	Karácson	„
Kovács		Benczik Ferenc	„
Jánosné özv.	„	Veress Mihály	„
Lakatos		Fazekas János	„
Imréné	„	Csordás László	„
Sinka Sándor	szabó	Kemény	
Szatmári János	„	Sándorné	„
Bordás János	„	Nagy Lajos	„
Ellmann János	„	Csete István	„
Nagy Gyula	„	Zsirka Lajosné	„
Szentmiklósi		Gólya Jánosné	„
Lajos	„	Boros László	„
Kertész Pál	„	Mados György	„
Szentmiklósi		Tógyer Mihály	„
János	„	Kajtor István	„
Szentmiklósi		Bordás Lujza	„
Kálmán	„	Balogh Lajos	„
Papp János	„	Sinka Lajos	„
Bajó Ferenc	„	Daru János	„

Oláh Sándor	szabó	Kiss Károly	szobafestő,
Varga Sándor	„		mázoló
Bakó Lajos	„	Hermann	
Davidovits		Rezső	„
Pálné	„	Megyeri	
Szentmiklósi		Ferenc	„
Sándor	„	Darabos Lajos	„
Nagy Mária	„	Patócs Ferenc	„
Kártyás		Benjámín Mór	„
György	„	Lipták Géza	„
S. Végh István	„	Nagy László	„
Balogh Ferenc	„	Darvasi Bálint	„
Bordás Antal	„	Papp János	„
Illyés Ferenc	„	Benák Mátyás	szűcs
Danielisz		Risch János	„
Etelka	„	Borbély	
Bondor István	„	Lajosné özv.	„
Balogh Sándor	„	Meskó Kálmán	„
Szell Sándor	„	Szász János	„
Mágori István	„	Mogyorós	temetkezési
Gulyás János	„	Gergely	vállalkozó
Nagy József	„	Csatáry	
Széllné		Lajosné özv.	„
Pénzes Piri	„	Bihari József	„
Balogh		Schillinger	
Erzsébet	„	Ferenc	üvegező
Gross Márton	„	Schwarz Béla	„
Czégé Sándor	„	Erdős Ferenc	vendéglős
Szathmári		Salling Gyula	„
János	„	Ellmann Lajos	„
Külös István	„	Balogh Lajos	villanyszerelő
Szabó Lajos	„	Szurd János	„
Madarász		S. Nagy Imre	fel nem tün-
Józsefné	„		tetett fogl.
Dányi István	„	Jámbor József	„
Szilágyi János	szíjgyártó	Oláh Sándor	„
Bihari Sándor	„	Guias Dumitru	„
Kiss Ernő		Borbély	
Pénzes	„	Rozália	„
Istvánné özv	szikvízgyártó	Karancsi	„
Vőneky István	szítás	Sándor	

Megjegyzés: Ily teljes névsor a szalontai iparosokról sem korábbi, sem későbből nem állott rendelkezésemre. E dokumentum megőrzése Katona Mihálynak, az Ipartestület akkori pénztárosának köszönhető. Másolatát fia, Katona Gyula bocsátotta rendelkezésemre, amelyért itt mondok nyilvános köszönetet.

Több szempontból is fontosnak ítélem e névsor közzétételét. Nevezettek a D-családtagok iparostársai voltak; megismerhetjük a Nagyszalontán föllelhető, egyes mesterségek számbeli súlyát a gazdasági világ-krízis küszöbén: nem utolsó sorban fogódzót kapunk a mesteremberek nemzetiségi hovatartozásának meghatározásához.

Végül egy pontosítás: a fentiekben az Ipartestület tagjairól szerezhettünk tudomást. Akadhatott olyan önálló mester, aki nem kívánt a szervezet tagja lenni, mint ahogy – jelentéktelen számban – kereskedő és értelmiségi státuszú is belépett. Ezek lényegében nem kérdőjelezik meg az alábbi összesítés hűségét.

Iparosok foglalkozás szerinti csoportosítása

– 1930-as helyzet –

asztalos	40	kerékgyártó	1
ács	18	kertész	3
bádogos	8	kesztyűs	2
bélhúrkészítő	2	kosárfonó	3
bognár	14	kovács	22
borbély	16	kőfaragó	1
cementáros	1	kőműves	43
cipész	65	könyvkötő	1
cukrász	2	köszörűs	1
csizmadia	45	kötélverő	5
daramalmos	1	kötszővő	3
faesztergályos	2	lakatos, gép-,	16
fényképész	4	mészáros	8
fésűs	1	nyomdász	2
fazekas	3	óras, ékszerész	5
fogász, -technikus	3	pálinkafőző	1
hentes	12	papucsos	1
kádár	2	pék	7
kárpitos	4	réz műves	2
kalapos	3	sütődés	7
kefekötő	2	szabó (férfi és női)	76
kelmefestő	4	szíjgyártó	3
kéményseprő	1	szíkvízgyártó	1

szítás	1	villanyszerelő	2
szobafestő, mázoló	10	egyéb	3
szücs	5	fel nem tüntetett fogl.	6
temetkezési vállalk.	3	Összesen iparos	502
üvegező	2	55 foglalkozásban	
vendéglős	3		

**A Nagyszalonta és Vidéke Ipartestület
vezetősége 1942-ben**

Elnök:	Kovács Imre	kőfaragó
Alelnök:	Bagossy Sándor	szabó
Jegyző:	Wetzel Endre	szolgabírószági tisztviselő
Pénztárnok:	Bereczky Sándor	órás
Elöljárósági tagok:	Andor Mihály	kerékgyártó
	Bajó László	cipész
	Borbély Antal	bádogos
	Csordás László	kötszővő
	Gyöngyössy György	kovács
	Rácz István	géplakatos
	Soós Lajos	ács
	Salling Gyula	vendéglős
	Szabó Lajos	asztalos
	Szöllőssy Sándor	daramalmos
	Tóth István	hentes, mészáros
	Zuh István	cipész
Számvevők:	Cseke Mihály	cipész
	Sajti István	asztalos
	Veress István	férfiszabó
Ipartestületi szék:		
elnök:	Bódi Miklós	férfiszabó
alelnök:	Tóth Imre	asztalos
tagok:	Bagi József	cipész
	Bakó Gyula	cipész
	Balaton Gyula	cipész
	Illyés Ferenc	férfiszabó

póttagok:	Arany Sándor	cipész
	Blésch János	cipész
	Erdei Mihály	lakatos
	Karancsi Lajos	kőműves
	Kósa László	asztalos
Iparhatósági biztos:	Nagy Lajos	városi aljegyző

Iparosok, segédek, tanoncok szakmák szerinti megoszlása

1942. dec. 31-én

Iparág	mester	segéd	tanonc
asztalos	28	27	19
ács	9	4	–
bádogos	8	2	1
cipész	78	58	25
csizmadia	28	8	1
cukrász	3	1	–
daramalmos	2	1	–
drogista	1	–	–
építésvállalkozó	1	–	–
fazekas	2	–	–
fehérneműkészítő	2	–	–
fényképész	3	3	3
férfiszabó	45	22	15
fésűs	1	–	–
fodrász	23	11	3
fogtechnikus	2	1	1
géplakatos	13	13	24
hentes, mészáros	23	3	1
kádár	2	–	–
kalapos	1	–	–
kályhás	1	–	–
kárpitos	4	–	–
kefekötő	1	–	–
kéményseprő	3	3	–
késes, köszörűs	2	–	–

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Iparág	mester	segéd	tanonc
kerékgyártó	11	–	–
kosárfonó	2	–	–
kovács	41	5	2
kőfaragó	2	–	–
kőműves	31	19	26
kötélverő	4	–	–
kötszövő	9	3	2
kútásó	1	–	–
mérlegkészítő	1	–	–
molnár	7	14	–
nőiszabó	8	3	11
nyomdász	3	6	1
órá	6	–	2
pék	10	13	1
réz műves	1	–	–
sapkakészítő	1	–	–
szíjgyártó	3	–	2
szítás	1	–	–
szobafestő, mázoló	10	3	3
szűcs	5	–	–
üveges	1	–	–
vendéglős	19	1	–
villanyszerelő	4	–	2
Összesen	467	224	145

Megjegyzés: A fenti adatok forrása: A Nagyszalonta és Vidéke Ipartestület jelentése az 1942. évről c. könyvecske. (12–13. lap.)

Önálló kisiparosok 1993 végén

Iparág	Egyéni vállalkozó	Családi vállalkozás	Összesen
asztalos, ács, bognár	6	1	7
bádogos	5	–	5
borbély, fodrász	9	–	9
bórdíszműves	2	–	2
cipész (javítás)	6	–	6
épülettervező	4	1	5
favágó (gépi)	12	1	13
fényképész	1	1	2
hűtőszekrény javító	1	–	1
iratmásoló	3	–	3
kárpitos	2	–	2
kelmefestő	–	1	1
kerékpárjavító	1	–	1
kosárfonó	2	–	2
koszorúkészítő	8	–	8
kovács	2	–	2
kozmetikus	2	–	2
kőműves	17	2	19
lakatos	4	1	5
manikűrös	2	–	2
öngyújtó töltő	2	–	2
pék	–	2	2
pótalkatrész gépekhez	2	–	2
redőnyös	1	–	1
ruházat és lábbeli készítő	–	1	1
seprűkötő	3	–	3
szabó	11	1	12
személyszállító (taxis)	5	–	5
szobafestő	16	–	16
szófavíz-töltő	–	2	2
személyszállítás autóbusszal teherszállítás teherautóval	6	–	6
teherszállítás kocsival (fuvaros)	44	–	41

Iparág	Egyéni vállalkozó	Családi vállalkozás	Összesen
vegytisztító	1	–	1
virág- és zöldségkertész	7	1	8
vulkanizáló	–	1	1
Összesen	187	16	203

Kisipari engedéllyel működnek még a következők:

bizományi tárgyak értékesítője	1	–	1
edénykölcsonzó	1	–	1
exotikus halnevelés	1	–	1
forgalomból kivont áruk gyűjtője	1	–	1
földmérő, topográfus	1	–	1
gépkocsi vezető-oktató	1	–	1
gyógytornász	3	–	3
hangszalagra zenét rögzítő	1	–	1
kávés- és italmérés, közétkeztetés	1	13	14
újságárus	1	–	1
Összesen	199 személy	29 család	228 iparos
	40 szakmában	13 szakmában	

Megjegyzés: a fenti adatokat Nagyszalonta város adóhivatala szolgáltatta, amelyért itt mondok köszönetet.

**A SAMIX SZKRT
a korábbi Unirea Kisipari Termelőszövetkezet
képesített dolgozói 1993 végén**

asztalos	26	épülettervező	2
autószerelő	31	fényképész	6
bádogos (autó)	4	kárpitos	1
borbély	6	kosárfonó	77

[Erdélyi Magyar Adatbank]

koszorúkészítő	1	szabó	17
kozmetikus	2	szobafestő	6
kőműves	21	üvegező	2
kötszövő	15	varrónő (ing)	355
lakatos	58	vegytisztító	4
női fodrász	6	villanszerelő	3
órás	2	vízvezetékszerelő	3
sírkőkészítő, sírkerepező	3	Összesen	<u>654</u>

**A VICOM SZKRT
a korábbi Viitorul Kisipari Termelőszövetkezet
képesített dolgozói 1993 végén**

cipőalj-készítő	37	díszműjavító	1
cipőfelsőrész-készítő	246	szűcs	3
cipőjavító	3	vulkanizáló	2
cipőtervező	4	Összesen	<u>296</u>

KISIPARI TERMELŐSZÖVETKEZETEK SZALONTÁN

Családunk történetjének a végéhez érkező hiányérzet támadt bennem: ha már szót ejtettem a kézműipar szalontai gyökéresztéséről, szárba szökkenéséről, majd kivirágzásáról, hervadásáról is illenék szólnom, vagy még inkább átalakulásáról, sőt a napjainkban megfigyelhető másodvirágzásáról. Bevallom: ipartörténetnemszán-

dékoztam írni, azonban némi kitekintést adva a családot körülvevő világra, akaratlanul a kismesterek közösségi életére, küzdelmére vetült vizsgálódásom és emlékeim egy-egy sugárkévéje.

Arról viszont keveset szóltam, hogy mi történt velük a 45-ös politikai fordulat után, és miként formálódik jelenük a legújabb, a 89-es eseményeket követően. Az alábbi vázlattal, a tények és az időpontok rögzítésével annak a majdani kutatónak igyekezem megkönnyíteni dokumentálódását, aki valamikor arra vállalkozik, hogy a hajdani parasztváros iparosodásáról tanulmányt készítsen.

A függelékben közölt táblázatból kiviláglik, hogy a Nagyszalonta és Vidéke Ipartestület 1942. december 31-én 467 mestert, 224 segédet és 145 inast tartott nyilván. Mesterenként négy, segédenként két családtagot véve alapul, megközelíthetjük a kisiparból élők számát, s ez a 2316 személy a város 15 250 lakójának 15 %-át képviseli. Nos, erről a tömegében sem éppen jelentéktelen, de gazdasági súlyát és közéleti, kulturális szerepét tekintve különösen értékes társadalmi rétegről igazán nem mondható el, hogy élete az 1944-es rendszerváltást követően a megszokott mederben, külső elterelő szándékok és közbeavatkozások nélkül folyt.

A D-család történetének ismertetése során nem egyszer megfogalmaztam: az ún. „felszabadulás“ következményeként a magunkfajta „kispolgárok“ megélhetése s a mesterség folytatása egyre nehezebb lett. Ennek okai közé sorolnám – kisebb mértékben – a háború s a frontátvonulást követő személyi és anyagi veszteséget, erősebben a nyersanyagellátást és a piac ziláltságát, de mindennekfölött azt az ellenkező előjelű gazdasági-, politikai- és ideológiai irányzatot, amely életünket, hétköznapjainkat át- meg átszötte. A kispolgárságot eddig sem kényeztette el a sors, de ami most következett, az a korábbi életformát, önállóságot vette célba és a szocializmus építésének jelszavával kollektívákba, szövetkezetekbe kényszerítette őket. A kommunista hatalom csak ezen az úton valósíthatta meg a központi irányítást, az anyagi javak megtermelésének és elosztásának tervszerűsítését.

Miután 1944. október 4-én, 5-én a Kölesér partján véglegesen elhallgattak a fegyverek, a szabad prédálás féltelme zúdult a honmaradó kevesekre, főleg az idősekre. Azonban tapasztaljuk, a vihar s a zápor verése sem tart az idők végezetéig; elcsitul, majd kimerészkedünk a fedél védelme alól és végezzük a reánk váró teendőket. Így történt ez most is; október második felében a szalontaiak is folytatták az őszi betakarítást. A hátrahagyott katonák kezdtek itthon érezni magukat, a városparancsnok pedig bizonyítani akart: nem hódító, nem megszálló a szovjet hadsereg, hanem az elnyomottak felszabadítója. Ki-ki végezze a maga dolgát, gyakorolja mesterségét, lehetőleg csoportokba verődve.

Cipészek és csizmadiák szövetkezése

Elsőként három cipészegéd: Sinka Ferenc, Sipos György és Szucsigán Sándor ragadta meg a kalapács nyelét és kezdtek a hosszú menetelésben elvászott szovjet lábbelik kijavításához, utóbbinak Váradi út 26 szám alatti lakásán. A csiriz szagára s a munka zajára a csizmadiák is előmerészkedtek. A háromlábú székek egymás közelébe kerültek s az orosz katonák örvendtek a szép, kényelmes

csizmáknak. A tiszték is új lábbeliket rendeltek. Jutott a zabrált boks- és talpbőrökből. Az egy műhely váratlanul kicsinynek bizonyult. A második a Csokonai utcában nyílt, a Tóth Károly portáján. Novemberre már annyian vannak, hogy együvé tartozásuk szervezett formát kíván. Így alakítják meg a Nagyszalontai Bőripari Munkások „Kollektív“ Szövetkezetét. Csakhamar e két munkahely sem elegendő. 1944. december 4-én egy tágasabb csarnokot kérnek, mire a kommunista polgármester dr. Kuch Béla elhagyott, Rozvány téri lakását utalja ki, majd ideiglenesen Mészáros János cipésmester Kálvin utcai műhelyébe is befészkelik magukat. (Később ez lett a kollektív gazdaság központi székháza.)

(Itt megszakítom elbeszélésem fonalát, hogy egy jellemző és hasonló jelenséget iktassak be: a távoli Gömör megyei Putnok nagyközség 1944. dec. 17-i felszabadulását követően a csizmadiák és a cipészek alakították meg az első szövetkezetet 1945 januárjában. (Répási Imre i. m. 34.) Közös okként a Mikszáth és Móra írásokban is megörökített „politizáló csizmadiák“ típusát említeném. Az ülőmunkát viszonylagos csendben végző segédek, inasok szegelés közben a világ s a város dolgait, megélhetésük nehézségeit, kizsákmányoltságukat meghányták, -vetették egymás között s az elégedetlenkedők között könnyen követőkre találtak a kommunista eszmék.)

De térjünk vissza Nagyszalontára! Eleinte az új műhelyekben is a szovjet hadseregnek dolgoznak, majd a lakosság látva, hogy az önállóaknak maradó mesterek, nyersanyag híján, meg nem talpalják a lyukas cipőt, rendre idehordja a lábbeliket. A pénzhígulás beköszöntével a munkáért gabonával, liszttel, hússal, zsírral fizetnek.

Az indulás nehézségeit, a tagok kezdeti áldozatát kelően érzékelhetjük, ha elmondom: a műhelyeket hazulról hozott fával fűtötték; a dologi kiadások fedezésére létrehozott szövetkezeti alaphoz legtöbbször a háztartási pénzt hiányosították meg. A tagok kézi szerszámaikat, a kaptafákat, s akinek volt, a varrógépet is, beadta a közösbe ama reménnyel, hogy ezekért bérleti díjat vagy kártérítést kapnak. Bár mindent leltárba vettek, egyik ígéret sem vált valóra.

A szovjet csapatok elvonultával a megmaradás súlyos gondjai szakadtak a szövetségi vezetők vállaira. Néhány régi, jónevű iparos gépével, szerszámaival kilépett. (Öt, hat év múltán egy részük – az osztályharcos adótól kényszerítve – ismét felvételre jelentkezett.) A maradék főként a volt segédek s a kisforgalmú mesterek soraiból kerültek ki. A nagyobb problémát a nyersanyaghiány okozta. Ezen úgy igyekeztek segíteni, hogy 1945 januárjában a Tenkei út 9 sz. alatti telken tímárságot létesítenek. A kísérlet nem sikerül; a szolgáltatott talpbőr gyenge; fél év múltán föl is hagynak vele. – Hosszabb életűnek bizonyult az 1945. januárjában megnyitott, saját elárúsító-bolt, amely Farkas Károly vezetésével 1950. augusztus 31-ig működött a főtéren.

Az új államhatalom megerősödése és hatáskörének a korábbi, helyi kezdeményezésű társulásokra való kiterjesztése abban mérhető fel, hogy 1945 nyarán a „Bőripari Kollektívá“-t megszüntetik. A helyébe lépő Volga Szövetségi Társulás mostantól kizárólagosan az országos alapszabály szerint működhet. Csatlakoznak hát az INCOOP szövetségi központhoz és új vezetőt választanak Sinka Ferenc személyében. Ekkor határozták el, hogy a 39 alapító tag mindenkének 40 darab 5 ezer lejes részvényt kell jegyeznie az induló tőke megteremtéséhez.

Ezt követően – az alapszabályzatnak megfelelően – évente közgyűlésre hívják tagjaikat. A pártirányítás erősödésével az új vezetőség összetételét mindinkább a városi, majd a rajoni pártbüro dönti el.

Néhány fontosabb adat az elkövetkező nyolc évből:

- 1948 – január: javítóműhely létesítése Árpádon és Erdőgyarakon; – ez év folyamán helyben hat hasonló műhelyt nyitottak;
- 1949 – jan. 1-től a szövetség termelése az állami tervteljesítéshez csatlakozik; – újabb munkafázisokat gépesítenek; – nyáron teherautót vásárolnak; – augusztus 23-tól a Volga székhelyet változtat; számára a Tenkei út 22–26 szám alatti, magántulajdonú ingatlanokat utalják ki, ahol 1970. december 31-ig működnek; – november-

től saját étkezdét, kantint létesítenek, amelyet csak két szűk éven át tartanak fenn.

1953 – további gépesítés, villanymotorokkal;

1954 – július 1-től a tenkei bőripari szövetkezet egyesül a szalontaival, (évtized múltán szétválnak).

Bordás László helytörténész, a szövetkezet jogtanácsosa a tagság növekedéséről pontos képet nyújt:

1945 végén	39 munkás,	tag és	2 tisztviselő
1948	„ 62	„ „	3 „ és más al-
1951	„ 113	„ „	13 „ kalmazott
1952	„ 109	„ „	11 „ „
1953	„ 131	„ „	12 „ „
1954	„ 185	„ „	16 „ „

Ettől kezdve megszokott medrében folydogált a Volga élete, mígnem, 1960. április 9-én jelentős változásoknak lesz a részese. A párt utasítására összevonják a szabók szövetkezetével, a Drapelul Roșu (Vörös Lobogó) KFT-vel és Deservirea (Szolgáltatás) KFT néven, 415 taggal működik tovább. (Ebből 23 tisztviselő és kisegítő alkalmazott, 5,5 %). Noha a bőripari részleg csupán egyike a több irányú termelési és szolgáltatási profiloknak, az állami terv keretében a korábbiaknál több feladat hárul rájuk. Varga Ferenc alelnök mozgékonyságának köszönhetően, a Füveskert felé vezető úton megépítik modern „gyárukat“, amelyet 1971. január 1-én avatnak föl. Mivel a szövetkezetek felettes szervei 1965 után Nagyszalontát nem látják el a lábbelikészítéshez szükséges bőrrrel, talppal, átállanak az ezeket helyettesítő műanyagokra.

A „papucsgyár“-nak becézett egység mind nagyobb tekintélyre és gazdasági jelentőségre tesz szert. Ez az oka annak, hogy esztendő múltán, 1972. január 1-től Viitorul (Jövő) néven különválik. Igaz, 1973. április 1-től – felsőbb utasításra – ismét egyesítik, de 1975. januárjától végleg kiválik a Deservirea KFT-ből.

A gazdasági sikerek láttán a megyei pártbüro elhatározza, hogy a Viitorult állami vállalattá lépteti elő, amint tette volt ezt korábban a lakatosok és a famunkások szövetkezetével. Az akkori vezetőségnek csak fortéllal, nehézségek árán sikerült e törekvést kivédenie. – Termé-

keik széles választékot öleltek föl, amelyek között a szegedi hatásra meghonosított, hímzett női papucs helyi jellegzetességnek számított; mellette bársonyból, farmervázonból, műanyagból gyártottak női és férfi papucsokat, szandálokat, cipőket; egy ízben női- és utazótáskákat. Sorozatban előállított készítményeik 30 %-át külföldön, a Szovjetunióban értékesítették, a többi Románia távoli helységeibe is eljutott. – A környék lakosságának igényeit a külön műhelyekbe telepedett szíjgyártók, szőrmeések, cipőjavítók és mérték után dolgozó cipészek, no meg a vulkanizálók elégítették ki. Termékeiket a helyben, Nagyváradon és Félix-fürdön létesített, saját üzleteikben is árusították.

A nyolcvanas évek végén 650 alkalmazottat tartottak nyilván, amelynek 6,6%-a volt tisztviselő és kisegítő személyzet. A kereslet függvényében 60–120 bedolgozónak is munkát adtak, akik házi elfoglaltságuk mellett hímzést vállaltak.

A szocialista tervgazdaság szétesése után a Viitorul elveszítette korábbi piacait s az új utak keresése bizony, időt igényelt. Ennek következménye a tenkei részleg ismételt leválása (1992) és az alkalmazottak mintegy felének a távozása. Volt, aki nyugdíjba lépett vagy más szakmában helyezkedett el; többeknek csak a munkanélküli segély jutott. Ezek után a Viitorul Kisipari Termelőszövetkezet vezetősége a gondok özönéből egy új szervezeti forma keresésével kívánt megszabadulni. 1992. április 7-én ezért alakult át S.C.C.A. Vicom SZ K R T, azaz Vicom Szövetkezeti-Kereskedelmi Részvénytársasággá, amely e sorok írásakor, 1993 végén 666 részvényest tart nyilván, többségükben az itteni dolgozókból, de jócskán vannak kívülállók is.

Legutóbb egy olasz céggel teremtettek üzleti kapcsolatot: bőrcipő- és csizmafelsőrészt készítenek bérmunkában. A remény fölcillanására 40 korábbi munkás már visszatért. A kevés, megmaradt szolgáltató műhellyel együtt a Vicomnak jelenleg 317 alkalmazottja van, akiknek most is csupán 6,6%-uk nincs közvetlen, fizikai kapcsolatban a termeléssel.

Az idő könyörtelen rostálást végzett az alapító iparosok soraiban. Részben elhaláloztak, részben nyugdíjba vonultak. Ma már – legjobb esetben – gyermekeik, unokáik állanak a gépek mellett. A sorozattermeléssel a faluról jövő, betanított fiatalok is könnyen megbirkóznak. Nem csak a munkaeszközök cserélődtek ki, de az egykori kisiparos hagyományok ugyancsak megfakultak, az összetartozás lelki, szellemi kötelékei szétfoszlottak. A legjobb esetben az azonos munkahely s az egymás kezére dolgozás, olykor a személyes barátság teremt közöttük érdekszövetséget vagy egyéni vonzalmat. E megfigyelésemet méginkább megerősíti a két, már jóideje államosított kisipari szövetkezet gyári munkásokká lett, egykori tag-sága.

A vasmunkások egyesülése

Már korábban leírtam: a második világháború befejezése után a kisiparosok sorsa megpecsételődött. A béke éveitől remélt anyagi biztonság helyett a további tengődés időszaka köszöntött rájuk. Bár a helybeli kommunisták követendő példaként állították a többiek elé a csizmadiák, cipészek szövetkezését, az önállósághoz szokott, műhellyel rendelkező kismesterek nem szívesen mondtak le függetlenségükről. – 1944-ben három, jól felszerelt és több inast, segédet foglalkoztató lakatosműhely volt városunkban: a Rác Istváné, a Józsa-testvéreké és az Oláh családé. A Józsa testvérek gépeikkel együtt részben a Prodaliment Húsgyár, részben az Állami Mezőgazdasági Vállalat karbantartói lettek. Rác Pista bácsi meglehetősen koros volt ahhoz, hogy életformát változtasson, de nagyszerű gépeire a kezdeményezők határozott igényt tartottak, nemkülönben az Oláh Lajoséra is.

Bereczky Lajos, Erdei Mihály, Jámbor Sándor, Megyeri Gyula és Szabó István alakítja meg 1945 augusztus 6-án a hangzatos és terjedelmes nevű Energia Mezőgazdasági gép, vas- és fémipari Termelő és Értékesítő Szövetkezetet. Rövidesen Oláh Lajost és fiát is bekényszerítik, akiknek nem csak szerszámaikra, de szaktudására is szükség volt.

Első munkahelyük a Tenkei út 1 szám alatt. Ide csoportosították a jegyzőkönyv alapján beadott, pontosabban szólva: összegyűjtött gépeket, szerszámokat, amelyek ígért ellenértékét soha ki nem fizették. A szövetkezők első elnöke a kommunista Bereczky Lajos lett. Vállalták vidéki malmok Diesel-motorjainak javítását, az élesdi Refractor téglagyár gépesítését, meghibásodott mezőgazdasági gépek használhatóvá tételét; kéziszerszámokat készítettek civileknek és a katonaságnak. Amihez nem volt munkaeszközük, azt maguk állították elő. Bár a mai ember számára hihetetlennek tűnik, de megtörtént: Oláh György és csoportja a Barakony és Illye határában heverő, kilőtt tankokat vették sorra, megmentve a még használható szerkezeteket; néhányat fel is daraboltak, hogy anyagából excentrikus préseket készítsenek. Azonban az osztályharcos kommunisták szemében mindez nem ellensúlyozta az Oláh család eredendő bűnét: évtizedeken át inasait, segédeiket zsákmányolták ki. Az apát és fiát eltávolították a szövetkezetből, – persze, gépeik nélkül.

Kezdeti éveit az Energia Szövetkezet botladozva tette meg. Hiányzott az üzleti érzékkel megáldott vezető, a nyersanyag, a folyamatos rendelés, a szakember gárda. Majd 1949-től érezhető a pangás oldódása a jó képességű Zakota András, Székely Károly és más, volt kisiparosok belépte után. Esztendő múltán a két Oláhnak is megbocsátanak, visszahívják őket. A gyarapodás folytán szűknek bizonyul a korábbi műhely. 1951-ben a Néptanács kiutalja számukra az Ipartestület helyiségeit: a korábbi moziteremben esztergapadok sorakoznak, a vendéglőben hatvan bádogos kalapálja, cinezi a háztartási eszközöket, hetvenen épületvasalást készítenek, immár állami, nagyipari rendelésre.

1952-ben a saját céljainak megfelelően építik át az Ipartestületet, kovácsrészleget létesítenek. Termékeik között asztaltűzhely, dobkályha és kocsitengely egyaránt található. Az alkalmazottak létszáma 300-ra emelkedik; egy részüket már itt képezték ki. Reájuk már alig ragad valami az egyre gyérülő, távolodó kisiparos hagyományokból. 1954-ig az önálló parasztok lovai, szekerei számára fenntartottak négy patkolókovácsműhelyt, de a

kollektivizálás előrehaladtával ezek lassanként fölöslegesnek bizonyultak.

Az ötvenes évek derekán az Energiában már hétszázan dolgoznak és a felettes szervek az állami tervgazdálkodás részeseivé teszi őket. Állják is a sarat és tetemes haszonnal zárják az éveket. E két tényező készítette elő a szövetkezet életében bekövetkező szerkezeti változást, valójában úgymondott önállóságának megszüntetését.

E lépés előzménye a proletárdiktatúra intézkedéseihez kapcsolódik. Az 1948. június 11-én kelt párthatározat elrendelte a gyárak és az ipari létesítmények államosítását. Ennek folyamán még ebben az évben létrehozzák a Szalonta rajon malmait összefogó Helyiipari Vállalatot, amely a Progresul (Haladás) nevet kapja. Mivel a folyamatos működtetés állandó karbantartást igényel, a vállalat asztalosokat, lakatosokat, gépészeket alkalmaz, közöttük volt kisiparosokat is. Később ezek az erősödő műhelyek – elegendő munkaerő birtokában – külső megbízásoknak, rendeléseknek is eleget tesznek, sőt keresik is azokat.

Az országszerte folyó ipari koncentráció s a technikai fejlesztés meggyorsítása érdekében 1960 májusában napirendre kerül az Energia Kisipari Termelőszövetkezet felszámolása, illetve egyesítése a Progresul vállalattal, ez utóbbi neve alatt. (Az egykori szövetkezeti tagok tudni vélik, hogy e lépéssel a rajoni pártbüro és a felettes ipari szervek a csődtől kívánták megmenteni a ráfizetéssel működő Helyiipari Vállalatot.

Ezzel akár el is búcsúzhatnánk a szalontai lakatos, bádogos, kovács, gépész kisiparosoktól, azonban úgy vélem, érdemes bár egy futó pillantást vetnünk a megismert kezdet folytatására is.

Az egyesülés után kicsinynek bizonyulnak a szükségmegoldású műhelyek, nem szólva arról, hogy ezek meglehetősen távol esnek egymástól. A bővülő termelést a Tenkei útra, a Pityegő-malom telkére és a Kölesér feltöltött árterére összpontosítják. 1963 augusztusában itt kezdenek új munkacsarnokokat emelni, felhasználva a leszerelt malom emeletes tömbjét, majd 1964. dec. 31-re

befejezik a Metalul irodaépületét. Tulván Ferenc igazgatása és Bagosi Attila főmérnöksége idején, 1967–1969 között hatalmas összegű beruházással elkészül a Geszti úton a modern kovácsműhely, mögötte egyéb munkacsarnokokkal.

1977 szept. 1-től új nevet és felettes szervezet kapnak: F.P.S.A., azaz Autóalkatrészgyár néven brassói, nagyváradai és más nagyüzemekkel lép kapcsolatba. Teherautók, autóbuszok és személykocsik alkatrészeinek gyártását vállalják, az aradi Vagonyár bedolgozói, bányacsillék futóműveit esztergályozzák, nem szólva a tíz- és száz-ezerszám készített, különböző súlyu kalapácsokról. Termékeik nyugati piacokra is eljutnak.

A 80-as évek újdonsága a személyautókhöz csatolható lakókocsi, és a teherszállító utánfutó. Az alkalmazottak száma ekkoriban az 1 200 személyt közelíti meg.

A '89-es politikai fordulat üzemünk korábbi szervezeti formáját megváltoztatja: 1991 márc. 1-től részvénytársasággá alakul. Hivatalos neve: S.C. Metalul – Mesa S.A. Salonta. Termékei a korábbiak, de erősen küzd a munkaerőfölség és a piackutatás gondjaival.

Asztalosok, famunkások

1942-ben Nagyszalontán 74 asztalos, 13 ács és 2 kádár-mester, segéd és inas használta munkája tárgyaként a fát. Ha leszámítjuk a háborús veszteségeket, a holtakat és az elköltözötteket, még mindig jelentékeny csoporttal számolhatunk. Mindenik iparosnak megvolt a maga jól felszerelt műhelye, sőt négyen közülük: Triznay Antal, Tóth Imre, Szabó Lajos és Széll Sándor géperőre berendezett kisüzemmel rendelkezett. Érthető, hogy egyikőjük sem sietett önállóságról és arról a kisebb-nagyobb vagyronról lemondani, amit egy élet munkájával szerzett. A segédek soraiból még toborozhattak volna egy kisebb csapatot, de mire mentek volna szerszámok nélkül? Ne csodálkozzunk hát, ha a famunkások több ideig kivártak és a vasasok után négy esztendővel, az emelkedő adók és a politikai nyomás hatására mondtak le eddigi munkakörülményeiről.

A pártaktivisták és a kommunista szimpatizáns segítők 1949. júl. elején kezdtek a céltudatos szervezéshez és két hónap alatt sikerült 46 személyt az egyesülés zászlaja alá gyűjteni. A „nagyok” közül Szabó Lajos, Triznay és Tóth Imre is belépett, s ez utóbbi műhelyeiben, gépeivel kezdték meg a termelést, majd a másik kettő helyiségeit, felszerelését is fokozatosan birtokba vették. Négy éven át a nagyváradai Lemnul (Fa) Szövetkezet részlegeként működtek az idegenből jött Székely Károly vezetése alatt. A fiatalok számára bizalomkeltő volt, hogy az inasképzést is megkezdték. Eleinte – a váradi központ közvetítésével – a katonaság számára dolgoztak, majd 1951–52-ben irodai bútorok gyártására tértek át.

1951 jelentős év a szövetkezet életében. A szalontai részleg Mobila (Bútor) Kisipari Termelőszövetkezet néven önállósul és megkezdte a diófurnéros, fényezett bútorok sorozatgyártását. Itt is némileg hasonló esetnek lehetünk a tanúi, mint amilyen a vasasoknál történt: az egyik alapító „nagyiparost”, Tóth Imrét visszaminősíti a javító és szolgáltató részleg felelősevé.

A termelékenység növeléséhez hatékonyan hozzájárultak azok a lakatosok, köszörűsök, akik a meglévő, igen elhasznált géppark és szerszámok karbantartását végezték. A nyersanyagot állami kiutalás biztosította – szerződés alapján. Rövid idő alatt eléri az évi 480 garnitúra kombináltbútor legyártását, nem kevés egyéb, kisebb méretű termék mellett. Az ekkori elnök Pergő Dezső, a termelési felelős Szabó István.

A Mobila Kisipari Termelőszövetkezet önállósága szűk kilenc évig tartott. Ismét a párt és a megyei szervek döntöttek és 1959 novemberében, kézfelemeléssel megszavaztatták az egyesülést a Progresul Helyiipari Vállalat fafeldolgozó részlegével. Elnevezésük – ezt követően – I.R.I.L. Mobila Rajoni Helyiipari Vállalat. Bár a szövetkezeti jelleget és a tulajdonformát elveszítették, de az új ipari egység tagságának 60%-a és a vezetők, tisztviselők döntő többsége közülük került ki.

Az ezutániakról, mivel témánkhoz nem tartoznak, csak leltárszerűen. 1961-től gyártják a Szalonta elnevezésű, kombinált szobabútort; 1963-ban jut ki az első ter-

mékük a moszkvai kiállításra. Sikerét bizonyítja, hogy 1964-től szerződés alapján szállítanak a Szovjetunióba. Az itt készült bútorok rangja és minősége tovább emelkedik, így 1968-tól már nyugatra is exportálnak.

A folyamatos munkát nehezítette az a tény, hogy három, négy, egymástól távol eső helyen dolgoztak: a Triznay, a Tóth, és a Szabó-portán és a Demokrácia téren, a Progresul birtokolta, korábban mezőgazdasági iskolának szánt csarnokban. További fejlesztésre a nagyon sürgető építkezésre csak ez utóbbinál találhattak megfelelő területet. 1973–1974 között itt emelik a ma is üzemelő bútorgyárat és 1975 tavaszától ide összpontosítják a Mobila teljes termelését.

A szövetkezet megszűnte utáni bő három évtized alatt – a szocialista iparpolitika kiszámíthatatlan intézkedései folytán – neve, hozzátartozása több ízben változott. Az I.R.I.L. Mobila után 1973. május 4-én egyesítették a Metalullal, I.I.L. Salonta néven; 1977. szept. 1-én a nagyváradi Alfa Bútorgyár vidéki részlegévé fokozták le.

A pártiktatúra megdöntése tette lehetővé, hogy 1990 nov. 23-tól S.C. Mobilsal S.A. néven, önálló részvénytársaságként működjön Bondár Imre faipari mérnök igazgatása alatt. Mivel termékeiket egészében nyugati (holland, német) piacokon értékesítik, a cég ma bizakodással néz a jövőbe és 400 alkalmazottjának nem kell elbocsátástól tartania.

Szabómesterek és egyéb kisiparosok

A szövetkezetté szerveződés gondján legtovább az asztalosok és a szabók töprengtek. Az előbbiekről nemrég mondtam el a legfontosabbakat. Nos, az utóbbiak indulása némileg hasonlított amazokéhoz.

Az új, az eddigiektől eltérő munkakörülményekkel való barátkozást a megyei szervek kezdeményezték. 1949 áprilisában nem jelentett különösebb nehézséget a nagyváradi Cootex vezetői számára, hogy munka nélkül tengődő szabósegédek, megélhetési gondokkal küszködő iparosokat találjon. Egybe is gyűltek negyvenöten és a

Váradon leszabott, vastag vászon anyagokat munkaruhákká, vattázott nadrággá, kabáttá (pufajka) varrták össze.

Az ülő foglalatosság közepette az embereknek elegendő idejük maradt jelenük, jövőjük megvitatására. Szóba hozták: miért legyenek ők a Cootex munkásai és a hasznot miért fölözzék le a központban? Dolgozzanak maguknak! 1949. okt. 1-én ki is mondják a Drapelul Roșu (Vörös Lobogó) KTSZ megalakulását, 99 tag csatlakozásával. Elnökük Insperger Mihály szabósegéd, alelnökük Veress István kisiparos. Munkahelyül a Nagy Gyula bérház első emeletét kapták meg.

A tagoknak kötelességül szabattott ki, hogy varrógépeiket, kézi szerszámaikat bevigyék, sőt még hokedliről, ülőalkalmatosságról is kinek-kinek magának kellett gondoskodnia.

Kezdetben csak férfiak léptek a szövetkezetbe, majd néhány nő is, hogy kezük alá dolgozzon. A korábban csak gazdasszonykodó iparos feleségeknek lassanként arról kellett meggyőződnie, hogy a szövetkezeti járandóságból párjuk már nem tarthatja el a családot. Ők is munkára jelentkeztek. Számuk oly annyira megnövekedett, hogy a második emeletet is kiigényelték a fehérnemű részleg számára, ahol százával varrták az ingeket, pizsamákat, melltartókat.

A hetivásárokról már korábban eltűntek a „magyar-szabók“ szobányi sátrai, ahonnan a parasztság ruházódott. A vezetőség felismerte e hiányt; vásárolt egy használt autót s azzal járták a környékbeli piacokat cajt munkaruhákat, olcsó ünnepi öltönyt kínálva a kisipari termékekhez ragaszkodó földműveseknek.

Az induló szövetkezet sokat köszönhetett az Aradról idekerült Radesavlevici Vasile főkönyvelőnek. Az ő indítványára villamos meghajtásúvá alakítják át a varrógépeket; fonalat, szövőgépeket, sőt mestert hoznak az aradi TEBA-ból Menzel Alfréd személyében. Vezetésével sárgavásznat, törölközőt szőnek; miután kiigénylik az osztályellenség „nagyiparos“ körkötőgépét, 1951-től torna-rikót és más effélét is készítenek.

A sorozatgyártás mellett gondolnak a lakosság ruházódási igényeire. Az első rendelt férfiszabóság 1950-ben

létesült, 51-ben a második, 53-ban a harmadik. Ugyanakkor a ruhafestőde és vegytisztító is megkezdí működését a Végh Gábortól örökölt mőhelyben. A vidéki lakosság ellátása érdekében szabómőhelyt nyitnak Árpádon, Erdőgyarakon; Tenkén pedig külön részleg alakul. Két évtized elteltével ez utóbbi különvální, a falusiak már korábban beszüntetik tevékenységüket. Szalontán ekkortájt a megyeszékhelyről szerzett, gumírozott vászonból esőköpenyeket, csuklyás pelerint készítenek nagy mennyiségben halászok, bányászok számára.

A szövetkezeti dolgozók döntő többsége a 60-as évek derekáig az egykori kisiparosok vagy családtagjaik sorából toborzódott. Bíró János elnöksége idején, 1954-ben százhetvenen vannak; öt év multán is csupán héttel többen. Ekkor köszönt rájuk az állami tervgazdálkodás kollektivizáló törekvése. A famunkások már néhány hónappal korábban egyesültek, a vasasok pedig sínre helyeztek. Csak a szabók maradjanak önállóak? 1960 ápr. 9-én rájuk is sor kerül és Deservirea (Szolgáltatás) KTSZ néven közös vezetés alá vonják őket a cipészekkel, elnökké Lunčan Nicolaet, alelnökké Varga Ferencet választván meg.

Még jó, hogy ez az egyesítés nem szünteti meg szövetkezeti jellegüket, s így újabb, más-más szakmában tevékenykedő kisiparosok kapcsolódnak be. Gazdasági megerősödésüket bizonyítja az, hogy saját pénzalapból egyemeletes szolgáltató házat építenek, amelyet 1962 őszén adnak át a rendelt férfi- és nőiszabóságnak, a fehérnemű-varrodának, az órásoknak, fényképészeknek és a rádió, tévé javítóknak. A Nagy Gyula bérházra a szabóknak már nincs szükségük, annál is inkább, mert 1964 aug. 22-re elkészül a főtéri épület második emelete. Termékeik egyre inkább a piaci kereslethez igazodnak. Már nem gyártanak sorozatban férfióltönyöket; ehelyett könnyű női ruhák, köpenyek, kötők és férfi ingek készülnek. Nagyobb figyelemmel fordulnak a lakossági igények felé: félszáznyi, különböző szolgáltatást vállaló üzletük, mőhelyük nyílik helyben és a környéken. Két évtizeddel az ún. felszabadulás után fogyóban az alapító tagok és a volt kisiparosok száma. Helyükbe lépnek a maguk nevelte fiatalok, sőt a

falvokról beáramlók is. 1965-ben 487 taggal dolgozik az egyesült szövetkezet; négy év múltán már 800 taggal és 97 (12%-nyi) alkalmazottal.

Ezután következett a bőrmunkások különválása (1972 jan. 1), ideiglenes újraegyesülése (1973 ápr. 1), majd végleges önállósulás (1975 eleje).

1978-ban, Orbán Imre elnöksége idején, az adminisztráció a Tenkei útról az irodákká varázsolt Triznay házba költözik. Ugyanekkor adják át a Rigó utcán az autószerviz és a kosárkötők számára emelt, hatalmas munkacsarnokokat, később a lakatosműhelyeket. A Triznayportán levő emeletes asztalosműhelyt és a szemben levő, korábbi gyermekkórházat ingvarrodává alakítják, ahol 150 nő számára biztosítanak munkahelyet.

1980-ban a felettes szervek a kifejező Deservirea (Szolgáltatás) nevet a román történelmi emlékeket ébresztő Unirea-ra (Egyesülés) változtatják.

1985-ös adataink arról tanúskodnak, hogy ez a vegyes Kisipari Termelőszövetkezet – a valutát hozó és sokaknak kenyeret adó – sorozatgyártás mellett igyekezett mindazt nyújtani, amit a hajdani kismesterek. Tagjainak és alkalmazottainak létszáma ekkor 1047 személy: akikhez még 50–100 otthoni bedolgozó is hozzászámítható. Nagyszalontán 33 műhelyt, üzletet, Tenkén tízet tartanak fenn. Tevékenységük öt területet fog át: konfekció, kötöttáru, fa- és fémipar, végül a nem ipari jellegű szolgáltatások, mint amilyen a fodrász, kozmetikus, képeretező stb.

A külkereskedelem számára férfi- és hálóinget, férfi- és női pizsamát, továbbá vesszőből fonott kosarakat, dísz tárgyakat készítenek, ami a teljes áruterelés 48%-át képviseli; a belföldi piacra – szerződéses alapon – első sorban fehérneműt szállítanak.

Részrehajlás nélkül elmondható, hogy a sajátos kisiparos lelkület és öntudat, a kulturális igény, az összetartozás melege a legtovább ebben a szövetkezetben őrződött meg. Mint általában a jobb közösségeknek, nekik is voltak szavalóik, énekeseik, tánc- és színjátszócsoportjuk, amelyek a hivatalos vetélkedőkön mindannyiszor felléptek, valahányszor hívták őket. Azonban ezeken

túl, saját maguk is kezdeményeztek szavalódélután, irodalmi- és műsoros estet, tematikus kirándulást; 3500 kötetes könyvtárat létesítettek és néhány sportágot támogattak.

Az 1989 decemberében bekövekezett politikai fordulat e közösség életébe is jelentős változásokat hozott. A külkereskedelem és a belföldi piac zsugorodásával, a lakosság vásárlóerejének gyöngülésével párhuzamosan a termelést és a létszámot csökkenteni kellett. Voltak, akik a korai nyugdíjba lépést választották, sokan Magyarországra települtek át, húszegynéhányan önállósodtak. 1993 végén ehhez a vállalathoz – a tisztviselőkkel, kisegítőkkel együtt – 749 személy tartozik.

Az ország iparának és kereskedelmének jelenlegi átfarmálódása megkívánja, hogy a kisebb egységek, így e szövetkezet is, átalakuljon. Ennek értelmében az itt dolgozók közgyűlése 1992. márc. 5-én kimondja, hogy az Unirea KTSZ az adott realitásra való tekintettel az elkövetkezendőkben S.C.C.A. Samix Szövetkezeti Kereskedelmi Részvénytársaság néven tevékenykedjen Sárközi Sándor mérnök vezetésével.

Becsületbeli feladatuknak érzik, hogy eddigi ügyfeleiknek, megrendelőiknek és vevőinek rendelkezésére álljanak és sokoldalú szolgáltatásaikkal járuljanak a mindennapi élet szebbé, kényelmesebbé, teljesebbé tételéhez, amint megcselekedték azt nagyapáik, apáik, az egykori szalontai kisiparosok.

Jelenünk önálló kisiparosai

<i>Torma Lajos</i>	ács, parkettás
<i>Buzgó Sándor</i>	asztalos
<i>Klein László</i>	”
<i>Patócs Balázs</i>	”
<i>Torma István</i>	”
<i>Járó Ferenc</i>	autójavító
<i>Szöllősi György</i>	”
<i>Cionca Teodor</i>	autómegörző
<i>Ghitea Ervin</i>	autótaxis
<i>Oláh János</i>	”
<i>Göndör Imre</i>	autóvezetést oktató
<i>Albu Ionel</i>	bádogos
<i>Borsos Ferenc</i>	”
<i>Boros Lajos</i>	”
<i>Veress Árpád</i>	”
<i>Bulza Ilona</i>	bőrdíszműves
<i>Keresztes Matild</i>	”
<i>Bakó László</i>	cipész (javító)
<i>Halász Béla</i>	” ”
<i>Pápai István</i>	” ”
<i>Săpungiu Antal</i>	” ”
<i>Szabó Sándor</i>	” ”
<i>Tolna Sándor</i>	” ”
<i>Fábián László</i>	daramalmos
<i>Ilieș Nicolae</i>	”
<i>Pantea Lazăr</i>	”
<i>Minculescu Ana</i>	díszhaltenyésztő

* Készült 1993 decemberében, az adóhivatal kimutatásai alapján. A fentiek nem tartalmazzák a Kft. jellegű ipari társulásokat.

<i>Murani Nicolae</i>	edénykölcsonzó
<i>Bihari György</i>	építésmérnök, tervező
<i>Nagy-György József</i>	” ”
<i>Oneț Dorel</i>	” ”
<i>Sárközi Sándor</i>	” ”
<i>Ferenczi Mária</i>	építésztechnikus, tervező
<i>Balogh Ferenc</i>	fagombkészítő
<i>Erdei Gyöngyi</i>	fényképész
<i>Nagy László</i>	”
<i>Bagosi Erzsébet</i>	férfifodrász
<i>Csáki Éva</i>	”
<i>Csáki József</i>	”
<i>Serea Mariana</i>	”
<i>Zsih János</i>	”
<i>Goia Ioan</i>	fonottáska-készítő
<i>Békesi Sándor</i>	gépi favágó
<i>Boldi Ferenc</i>	” ”
<i>Boldi János</i>	” ”
<i>Boros Lajos</i>	” ”
<i>Cseke Lajos</i>	” ”
<i>Gagiu Mihai</i>	” ”
<i>Opota Gheorghe</i>	” ”
<i>Popovics Sándor</i>	” ”
<i>Szűcs István</i>	” ”
<i>Támba György</i>	” ”
<i>Tóth László</i>	” ”
<i>Ungvári Lajos</i>	” ”
<i>Héjja Magdolna</i>	harisnya-szemfelszedő
<i>Szénási Ferenc</i>	használtruha-árus
<i>Dulău Erzsébet</i>	himzőnő
<i>Birta Dorel</i>	hűtőszekrényjavító
<i>Botos Irén</i>	iratmásoló, ügyintéző
<i>Mados Ilona</i>	”
<i>Nagy Ilona</i>	”
<i>Bora Floare</i>	játékpark tulajdonos
<i>Benczik Sándor</i>	kárpitós
<i>Varga Gyula</i>	”
<i>Arany Tibor</i>	kelmefestő, vegytisztító
<i>Kártyás György</i>	” ”
<i>Csepregi Ferenc</i>	kerékpárjavító

<i>Cioara Rodica</i>	kézikötő
<i>Kiss Géza ifj.</i>	kisgép-készítő
<i>Trájer József</i>	”
<i>Herdean Maria</i>	kozmetikus
<i>Orbán Katalin</i>	”
<i>Andrási Sándor</i>	kőműves
<i>Bagi Sándor</i>	”
<i>Balla Mihály</i>	”
<i>Balogh István</i>	”
<i>Borbély József</i>	”
<i>Borbély Mihály</i>	”
<i>Duma József</i>	”
<i>Farkas János</i>	”
<i>Felföldi Sándor</i>	”
<i>Kádár Imre</i>	”
<i>Kertmegi Mihály</i>	”
<i>Lukács Ferenc</i>	”
<i>Molnár Miklós</i>	”
<i>Nagy Mihály</i>	”
<i>Nagy Sándor</i>	”
<i>Szakács István</i>	”
<i>Vasvári Sándor</i>	”
<i>Vitális László</i>	”
<i>Paşca Vasile</i>	köszörűs
<i>Balla Mária</i>	közellátás
<i>Bordás Borbála</i>	közellátás, kávézó
<i>Csősz Irén</i>	” ”
<i>Ferenczi Imre</i>	közellátás, lángos-sütő
<i>Gáll Katalin</i>	közellátás, kávézó
<i>Gále Károly</i>	közellátás, italmérés
<i>Hagyó Olga</i>	közellátás, kávézó
<i>Hajkai István</i>	közellátás, lángos-sütő
<i>Jungean Traian</i>	közellátás, italmérés
<i>Kajtor Sándor</i>	közellátás, fagylaltozó
<i>Moldovan Imre</i>	közellátás, italmérés
<i>Miklós Ignác</i>	közellátás,
	pattogatott kukoricás
<i>Olaru Mircea</i>	közellátás,
	pattogatott kukoricás
<i>Sebők Rozália</i>	közellátás, italmérés
<i>Tulvan David</i>	” ”

<i>Fodoca Ioan</i>	lakatos
<i>Merle Tiberiu</i>	”
<i>Pribék Attila</i>	”
<i>Tenkő István</i>	”
<i>Fábián Mária</i>	manikűr, pedikűr
<i>Szűcs Katalin</i>	”
<i>Héjjas Lajos</i>	motortekercselő
<i>Csősz Béla</i>	művészi vesszőfonó
<i>Kovács István</i>	”
<i>Ciuciu Maria</i>	női fodrász
<i>Dale Aranka</i>	”
<i>Kőrösi Éva</i>	”
<i>Szakáll Edit</i>	”
<i>Balogh Magda</i>	ócskavas-begyűjtő
<i>Buteanu Dorel</i>	öngyújtó-töltő
<i>Gáll György</i>	”
<i>Torma János</i>	paprikatermelő, őrlő
<i>Bényei Imre</i>	patkolókovács
<i>Mágori István</i>	”
<i>Fodor Ferenc</i>	pék
<i>Laczó Sándor</i>	”
<i>Gligor Vasile</i>	pintér
<i>Szilágyi Ferenc</i>	redőnyös
<i>Balaj Gheorghe</i>	seprűkötő
<i>Baş Floare</i>	”
<i>Megyeri Mihály</i>	”
<i>Moldován Ioan</i>	”
<i>Illyés Ferenc</i>	szabó, férfi
<i>Nagy József</i>	”
<i>Türkösi Alexandru</i>	”
<i>Jakab Sándor</i>	szabó, férfi és női
<i>Marcsó Sándor</i>	”
<i>Veress László</i>	”
<i>Németh Juliánna</i>	szabó, női
<i>Suciu Györgyi, Ilona</i>	”
<i>Terge Éva, Erzsébet</i>	”
<i>Kunstár János</i>	szikvíztöltő
<i>Tóth János</i>	”
<i>Bereczki János</i>	szobafestő, mázoló
<i>Cacióra Ioan</i>	”

<i>Cicortaş Dorel</i>	szobafestő, mázoló
<i>Czégé Lajos</i>	” ”
<i>Domján Sándor</i>	” ”
<i>Kádár Oszkár</i>	” ”
<i>Mészáros Károly</i>	” ”
<i>Moldován Gyula</i>	” ”
<i>Opota Cornel</i>	” ”
<i>Pájer András</i>	” ”
<i>Rusznyák Zoltán</i>	” ”
<i>Szenes József</i>	” ”
<i>Tóth László</i>	” ”
<i>Vágó Imre Zoltán</i>	” ”
<i>Varga Ferenc</i>	” ”
<i>Gáll László</i>	teherfuvarozó autóval
<i>Lupaş Ioan</i>	” ”
<i>Oprea Alexandru</i>	teherfuvarozó autóval, kocsival
<i>Tripa Gheorghe</i>	teherfuvarozó autóval
<i>Vanc Nicolae</i>	” ”
<i>Vidican Liviu</i>	” ”
<i>Vónás János</i>	” ”
<i>Silaghi Nicolae</i>	teherfuvarozó traktorral
<i>Ajkai József</i>	teherfuvarozó szekérrel
<i>Bajó Ferenc</i>	” ”
<i>Bíró István</i>	” ”
<i>Borsi János</i>	” ”
<i>Borsi Mihály</i>	” ”
<i>Borz Alexandru</i>	” ”
<i>Butaş Gheorghe</i>	” ”
<i>Farkas Károly</i>	” ”
<i>Farkas Sándor</i>	” ”
<i>Gale Nicolae</i>	” ”
<i>Halász Károly</i>	” ”
<i>Hídi Irén</i>	” ”
<i>Hollósi Sándor</i>	” ”
<i>Kádár Lajos</i>	” ”
<i>Kádár László</i>	” ”

<i>Kenéz János</i>	teherfuvarozó szekérrel
<i>Kenéz Lajos</i>	„ „
<i>Kenéz Sándor</i>	„ „
<i>Keresztesi Ferenc</i>	„ „
<i>Keresztesi Mihály</i>	„ „
<i>Kertmegi László</i>	„ „
<i>Kovács Imre</i>	„ „
<i>Kovács József</i>	„ „
<i>Krec-Göndör Sándor</i>	„ „
<i>Major Mihály</i>	„ „
<i>Megyeri Antal</i>	„ „
<i>Radics Gyula</i>	„ „
<i>Şándor Iosif</i>	„ „
<i>Sebők Zoltán</i>	„ „
<i>Semsei Attila</i>	„ „
<i>Seres Árpád</i>	„ „
<i>Szőke Sándor</i>	„ „
<i>Tabără Mihai</i>	„ „
<i>Uivaroşan Nicolae</i>	„ „
<i>Vadi József</i>	„ „
<i>Vass Olga</i>	„ „
<i>Vékony József</i>	„ „
<i>Bordás Béla</i>	topográfus
<i>Barabás Gyöngyi</i>	torna- és táncoktató
<i>Feke Florentina</i>	gyógytornász
<i>Popescu Marius</i>	tornaoktató
<i>Sas Mária Mónika</i>	varrónő
<i>Popa Ioan</i>	villanyszerelő
<i>Bagosi Judit</i>	virágtermelő és -kötő
<i>Coharic Ilona</i>	„
<i>Crăciun Florica</i>	„
<i>Mados Mihály</i>	virágtermelő és árusító
<i>Nagy Irén</i>	virágtermelő, koszorúkészítő
<i>Nagy Zsuzsánna</i>	„ „

[Erdélyi Magyar Adatbank]

<i>Pusztai Erzsébet</i>	virágkötő, koszorúkészítő
<i>Szakács Irén</i>	” ”
<i>Szemes Andrea</i>	” ”
<i>Tóth Éva</i>	virágárusító
<i>Széll Lajos</i>	vulkanizáló
<i>Bereczki István</i>	zenerögztető hangszalagra
<i>Kádár István</i>	zöldségkertész
<i>Király Lajos</i>	”
<i>Márkus Imre</i>	”
<i>Mogyorós Ibolya</i>	”
<i>Szabó Margit</i>	”
<i>Varga Gyula</i>	”

Irodalom

ARANY JÁNOS

1951–1953 *Összes művei*. I–VI. Budapest.

BELLA J. PR.

1880 *Szlovákok Békés megyében, 1718–1900.*

In: Krupa András: *Szlovákok Békéscsabán.* – Slovaci v Bekeškej Čabe. Békéscsaba.

BENKŐ SAMU

1972 *Murokország*. Bukarest.

BODROGI TIBOR

1961 *Mesterségek születése*. Budapest.

BOGDÁN ISTVÁN

1989 *Kézművesek mestersége*. Budapest.

BOROWSZKY SAMU

1901 *Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest.

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

1979 *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest.

DÁNIELISZ ENDRE

1982 *Szepességtől Szalontáig*. In: Korunk Évkönyv. Kolozsvár.

1984 *Arany- emlékek Nagyszalontán*. Bukarest.

DARVAS JÓZSEF

1943 *Egy parasztcsalád története*. Budapest.

DOBSA L. – MÁRIÁSS I.

1941 *Magyar ipar és kereskedelem*. Budapest.

EGYED ÁKOS

1975 *A parasztság Erdélyben*. Bukarest.

1980 *Falu, város, civilizáció*. Bukarest.

EMBER GYŐZŐ

1977 *Az újratelepülő Békés megye első összeírásai. 1715–1730*. Bcs.

EPERJESSY GÉZA

1967 *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon, 1686–1848*. Budapest.

- EPERJESSY KÁLMÁN
1966 *A magyar falu története*. Budapest.
- ERDEI FERENC
é. n. *Magyar város*. Budapest.
1971 *Város és vidéke*. Budapest.
- FAJTH TIBOR
é. n. *Itália*. Budapest.
- FÉJA GÉZA
1937 *Viharsarok*. Budapest.
- FEKETE NAGY ANTAL
1934 *A Szepesség területi és társadalmi alakulása*. Budapest.
- FIRUŢĂ ARGENTINA
1979 *Erős családközpontúság*. In: TETT, Bukarest, 4. sz.
- GYŐRI LAJOS szerk.
1988 *Iparosok – mesterségek – műhelyek*. Budapest.
- HAAN LAJOS
1858 *Békéscsaba története*. (Kézirat a Békés Megyei Könyvtárban.)
- HADADY IMRE
1942 *Polgármesteri jelentés 1941-ről*. Nagyszalonta.
- HAIN GÁSPÁR szerk.
1988 *Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY
1983 *Orosháza XVIII. századi személynév rendszere*. In: *Békés Megyei Múzeumok Közleménye*. Békéscsaba.
- HORVÁTH IMRE
1984 *Ha a múzsa táncra kérne*. Bukarest.
- IMPLOM JÓZSEF
1971 *Olvasókönyv Békés megye történetéhez*. II. köt. 1694–1848. Bcs.
- KÓS KÁROLY dr.
1972 *A vargyasi festett bútor*. Kolozsvár.
1976 *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest.
- KÓSA LÁSZLÓ–FILEP ANTAL
1975 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest.
- KÓSA LÁSZLÓ
1984 *Hagyomány és közösség*. Budapest.
- KOVÁCH GÉZA
1958 *A zilahi céhek története*. Bukarest.
1974 *Răspîndirea meşteşugurilor în comunele comitatului Arad in sec. XVII–XIX*. Arad.
- KÖVÉR GYÖRGY
1982 *Iparosodás agrárországban*. Budapest.

KIRÁLY JÓZSEF szerk.

1889 *A nagy-szalontai alsófokú Ipartanoda értesítője az az 1888–89. tanévről.* Nsz.

MÓCZÁR JÓZSEF szerk.

1906 *Nagyszalonta 1606–1906.* Nsz.

MORVAY JUDIT

1981 *Asszonyok a nagycsaládban.* Budapest.

NAGY ISTVÁN

1945 *Bérmunkások.* Kolozsvár.

L. NAGY ZSUZSA

1991 *Iparosok, kereskedők és kispolgárok a két világháború közötti Magyarországon.* Budapest.

NÉMETH LÁSZLÓ

1961 *Sajkódi esték.* Budapest.

1963 *A Medve utcai polgári.* In: *A kísérletező ember.* Budapest.

RÉPÁSI IMRE

1989 *Ipar és kereskedelem Putnokon a XIX. sz. közepétől 1945-ig.* Debrecen.

ROZVÁNY GYÖRGY

1870–1892 *Nagy-Szalonta mezőváros történelme.* I–III. Gyula, Nsz.

H. SASS JUDIT

1976 *Életmód és család.* Budapest.

SINKA ISTVÁN

1967 *Mesterek uccája.* Budapest.

SONKOLY PÁL

1970 *Az újjáéledt Csaba.* In: Kristó-Székely: *Tanulmányok Békéscsaba történetéből.* Békéscsaba.

SZÁNTÓ MIKLÓS

1974 *Munkaidő-csökkenés és életmód.* Budapest.

SZATMÁRY BÉLA

1912 *A nagyszalontai régi vegyes ipartársulatok és a nagyszalontai ipartestület története.* Nsz.

SZOMBATHY VIKTÓR

1981 *Csehszlovákia.* Budapest.

SZŰCS JENŐ

1955 *Városok és a kézművesség a XV. századi Magyarországon.* Bp.

VIGA GYULA

1990 *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon.* Debrecen–Miskolc.

Tartalom

Előszó / 5
Önmagam keresése / 9
Az ősről – röviden / 10
Paraszi mesterek, kisiparosok Szalontán / 12
Nagyszalonta a századfordulón / 20
Áttelepülés, beilleszkedés / 24
Házasság, család / 26
Szabadidő, szórakozás / 33
Nőnek a gyerekek / 36
Kitört a háború! / 42
Súlyosbodó gondok között / 58
Változások esztendei / 61
Önállósulás – családi kötöttséggel / 65
Művelődés, műkedvelés / 71
Férjhez mennek a lányok / 74
Házasodik a fiú / 99
Műhelyben az új család / 106
Piacon, vásárban / 111
Jövedelem és életmód / 123
Családi nevelés; elvek és gyakorlat / 134
Időleges mesterségváltás / 143
Szalontai kisiparosok a változó időben / 151
Új körülmények között a sógorok / 155
Menedék – a fésűség / 170
Az unoka más utat választ / 174
Kihal egy mesterség / 187
A harmadik nemzedék (és ami utána következik) / 190
Jegyzetek / 195
Függelék / 203
Az ipartanoda növendékei az 1888/89-es tanévben / 203
Az Iparos Tanonciskola növendékei 1882–1912 között / 203
Az Ipartestület tisztségviselői 1912-ben / 204
Az Ipartestület tagsága 1930-ban / 205
Iparosok foglalkozás szerinti csoportosítása / 213
Az Ipartestület vezetősége 1942-ben / 214
Iparosok, segédek, tanoncok 1942-ben / 215
Önálló kisiparosok 1993 végén / 217
Kisipari termelőszövetkezetek Szalontán / 220
Cipészek és csizmadiák szövetkezése / 221
A vasmunkások egyesülése / 226
Asztalosok, famunkások / 229
Szabómesterek és egyéb kisiparosok / 231
Jelenünk önálló kisiparosai / 236
Irodalom / 243

A szerző korábbi munkái:

- * * * **Arany János nagyszalontai hivatali iratai.** In: Arany János összes művei. XIII. köt. Bp. 1966.
- Arany János: **Toldi, Toldi estéje.** A kötetet összeállította, az előszót és a jegyzetanyagot írta D. E. Buk. 1964, Buk. 1966, Kolozsvár, 1976.
- Tompá Mihály: **Válogatott versek és levelek.** Válogatta, az előszót írta és a függelékét összeállította D. E. Kolozsvár, 1977.
- Kalevipoeg. **Szemelvények az észti nép hőskölteményéből.** Elmeséli D. E. Buk. 1970.
- Kalevipoeg – bearbeitetes estnisches Volkepos von Endre Dánielisz.** Buk. 1969.
- * * * **Arany- emlékek Nagyszalontán.** Tanulmányok, dokumentumok. Buk. 1984.
- * * * **„Szülőhelyem, Szalonta...”** Tanulmányok, esszék Arany János köréből. Nagykőrös, 1992.
- * * * **Arany János a szalontai iskolában.** Bp. 1992.
- * * * **Szalontai séták.** Barangolás múltban és jelenben. Nagyvárad, 1993.
- * * * **Nagyszalonta jeles szülöttei.** Gyula, 1993.

Literator Könyvek

Mózes Teréz • Bevérzett kőtáblák – memoár

Implon Irén • Váradi tollrajzok

Dánielisz Endre • Szalontai séták

Körbe, körém, gyermekek – versek, jelenetek

Sorbán Attila • Kiáltó Getsemáne – versek

Fábián Imre • Angyalok csókja – versek

Előkészületben

F. Diósszilágyi Ibolya • Költő a Holnap városában

Bihari találós kérdések gyűjteménye

Indig Ottó • Irodalmi- és sajtóélet

a váradi századfordulón

Nagy Ilona • Könyörgés a pacsirtáért – karcolatok

Felelős kiadó: FÁBIÁN-MÉRAI

Műszaki szerkesztő: DIÓSZEGHY ERIKA

Nyomdai ívek száma: 15,75 + 16 oldal melléklet

Megjelenés éve: 1994

Tiparul executat sub comanda nr. 358/1993,

la Imprimeria de Vest, Oradea,

str. Mareşal Ion Antonescu nr. 105.

Az utóbbi évtizedek során szép számban megjelenő írói, művészi pályaképek mellett gyakorta olvashattunk munkás és paraszti emlékezéseket. Sajnálatos, hogy a kisiparosok, kiskereskedők életének mindezidáig nem akadt krónikása. Ekkor kísértett meg a gondolat: magamnak kellene elbeszélnem, miként tengődtünk mi s a hozzánk hasonló kismes-terek félszázaddal ennekelőtte, sőt korábban eleink, nagyapáink is. Talán a magam nagycsaládi emlékei érdemesek a megőrzésre, arra, hogy másokkal is megosszam, hiszen végső soron egy kisebbségi helyzetbe zuhant népréteg múltjának az összetevői, hiányt pótló darabkái.